

NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE

ČASOPIS O SÚČASNEJ LINGVISTIKE, LITERÁRNEJ
VEDE, TRANSLATOLÓGII A KULTUROLÓGII

ROČ. XI, ČÍSLO 2, DECEMBER 2020
ISSN 1338-0583

Predseda Vedeckej rady

doc. Ivan Šuša, Ph.D. Univerzita Mateja Bela, Slovensko/Alma Mater Studiorum Università di Bologna, Taliansko (ivan.susa@umb.sk
ivan.susa@unibo.it)

Zástupca predsedu Vedeckej rady

doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD. (vladimir.bilovesky@umb.sk)

Šéfredaktor (predseda Redakčnej rady)

doc. PhDr. Ivan Šuša, Ph.D. (ivan.susa@umb.sk)

Zástupkyňa šéfredaktora (zástupkyňa predsedu Redakčnej rady)

Mgr. Marianna Bachledová, PhD. (marianna.bachledova@umb.sk)

Členovia a členky Vedeckej rady

prof. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., Univerzita Komenského, Slovensko
prof. Ass. Adriano Ferraresi, PhD., Alma Mater Studiorum Università di Bologna, Taliansko
prof. Dr. honoris causa Michal Harpáň, Srbsko
PhDr. Anita Huťková, PhD. Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. PhDr. Alojz Keníž, CSc. Univerzita Komenského, Slovensko
prof. Igor E. Klyukanov, Eastern Washington University, USA
doc. Simona Kolmanová, Ph.D., Karlova univerzita, Česká republika
doc. PhDr. Marta Kováčová, PhD. Univerzita Mateja Bela, Slovensko
prof. PhDr. Mária Kusá, CSc. Univerzita Komenského, Slovensko
doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D., Univerzita J. E. Purkyně, Česká republika
doc. Zoltán Németh, PhD., University of Warsaw, Poľsko
prof. Rosa Marta Gómez Pato, Universidade de Santiago de Compostela, Španielsko
prof. Hans Walter Schmidt-Hannisa, National University of Ireland, Írsko
prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc., Prešovská univerzita, Slovensko
prof. Larisa Sugay, DrSc., Univerzita Mateja Bela, Slovensko
doc. Dr. Tunde Tuska, PhD., Segedínska univerzita, Maďarsko

Členovia Redakčnej rady

Mgr. Barbora Vinczeová, PhD.
Mgr. Marianna Bachledová, PhD.
Mgr. Lukáš Bendík

Štúdie v časopise prechádzajú dvojitém recenzným konaním.

Časopis NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE je zaregistrovaný v databáze
INDEX COPERNICUS.
[OBSAH/CONTENTS](#)

NAMIESTO ÚVODU	4
VEDECKÉ ŠTÚDIE – SCHOLARLY STUDIES.....	5
Gábor Bednánics CITIES AS ALTERNATIVE SPACES IN MODERN POETRY.....	5
Martin Kubuš ON THE (OCCASIONAL) NECESSITY OF DE-FOREIGNIZATION.....	16
Jolanta Kowal LUDWIK OSIŃSKI – OJCIEC LITERACKIEJ KOMPARATYSTYKI? GLOSA DO HISTORII BADAŃ PORÓWNAWCZYCH W POLSCE	33
Eva Pršová NEROZPRÁVKOVÉ Z PEKLA ŠŤASTIE LADISLAVA GROSMANA. ŠALECH ALEJCHEM.....	49
Renáta Ďurigová IL RUOLO DELLE RIVISTE NELLA MODERNIZZAZIONE DELLA LETTERATURA ITALIANA IN DIALOGO CRITICO TRA IL NEOSPERIMENTALISMO E LA NEOAVANGUARDIA	65
Jana Jaščurová LETTERATURA DELLA MIGRAZIONE: RAPPORTO TRA LETTERATURA E SOCIETÀ.....	76
Daniele Tomasello IL TESTO LETTERARIO NELLA DIDATTICA DELL'ITALIANO	88
Pavol Štubňa MUŽI VS. ŽENY V KOMUNIKÁCII – TLMOČENIE A PREKLAD Z POHĽADU RODU	106
Zdenko Dobřík INTERPRETÁCIA VYTVÁRANIA JAZYKOVEJ KRAJINY BANSKEJ ŠTIAVNICE Z PERSPEKTÍVY SOCIÁLNEHO KONŠTRUKTIVIZMU.....	127
Alexandra Chomová SYNCHRÓNNE MODELÝ A MODELOVANIE POISTNÝCH A BANKOVÝCH PRODUKTOV	139
Daniel Vojtek MANUELS UNIVERSITAIRES POUR LES ÉTUDIANTS EN TRADUCTION ET INTERPRÉTATION.....	156
Monika Korgová HACIA LAS FORMACIONES [DES-X-IZAR] ENTRE 1850 Y 1950. OCASIONALISMOS Y PALABRAS DE AUTOR.....	165

RECENZIE – REVIEWS	185
KALEIDOSKOP DEJÍN A NARÁCIE V SÚČASNÝCH MAĎARSKÝCH ROMÁNOCH	
Anita Huťková	185
SLOVENSKÁ DRÁMA 20. STOROČIA PRE TALIANSKÉHO ČITATEĽA	
Ivan Šuša.....	187
PREKLAD A IDEOLÓGIA Z POHĽADU MLADEJ VEDECKEJ GENERÁCIE	
Ivan Šuša.....	190
CHVÁLA NAŠEJ ALMA MATER	
Hedviga Kubišová	192
JUŽNOSLOVANSKÉ JAZYKY A ČEŠTINA POD LUPOU	
Jana Demelová.....	195
SPRÁVY A INFORMÁCIE – NEWS AND INFORMATION	197
ONLINE KURZ PRAXEOLÓGIA PREKLADU A TLMOČENIA: EMPÍRIA ZO ZIMNÉHO SEMESTRA 2020 A PERSPEKTÍVY	
Zuzana Bohušová	197
O KONFERENCII A WORKSHOPE V4 PERSPECTIVES OF TRANSLATION STUDIES	
Anita Huťková	200
JAZYK V MESTE – DOKUMENTOVANIE MULTIMODÁLNEJ SEMIOSFÉRY	
JAZYKOVEJ KRAJINY Zdenko Dobrík	202
POKYNY PRE AUTOROV	206
Ako naformátovať štúdiu.....	207
Ako naformátovať recenziu	208
Ako naformátovať ostatné typy príspevkov ako správy či pozvánky	208
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	210
How to format your study	211
How to format your review.....	212
How to format news, invitations, etc.....	212

NAMIESTO ÚVODU

Milé čitateľky a čitatelia,

práve sa k vám dostáva najnovšie číslo vedeckého časopisu NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE. Som veľmi rád, že sme výrazne obohatili vedeckú radu nášho časopisu. Posilnili nás kolegyne a kolegovia zo známych univerzít z Talianska, Spojených štátov amerických, Ruska, Írska, Španielska, Rakúska, Poľska a Českej republiky. Je to pre nás veľkou ct'ou a ocenením doterajšej práce nielen v rámci redakčného okruhu, ale aj ocenením všetkých autorov, ktorí sa publikovaním štúdií, recenzií a správ podieľajú na tvorbe časopisu a na rozvoji vedy u nás.

Zároveň je to pre nás výzva udržať si kvalitu časopisu a otvárať sa čím viac vedeckému svetu. Nové kolegyne a kolegovia zo zahraničia nám určite prinesú inšpiratívne pohľady a kontakty v oblasti filológie. V spolupráci s doterajšími členmi vedeckej rady nášho časopisu nepochybne vytvoríme potrebnú symbiózu, čo sa, verím, prejaví aj v obsahu a zameraní NOVEJ FILOLOGICKEJ REVUE.

Aj toto číslo prináša zaujímavé a originálne štúdie v slovenčine a vo viacerých cudzích jazykoch z oblasti literárnej vedy, lingvistiky, umeleckého a odborného prekladu, ako aj tlmočenia. Nechýbajú ani recenzie na nedávno vydané publikácie filologického charakteru a správy a informácie z vedeckého sveta.

V mene redakčnej i vedeckej rady časopisu NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE vám pri jeho čítaní všetkým prajem veľa inovatívnych a inšpiratívnych poznatkov. Zároveň mi dovoľte popriať vám v mene celej redakcie príjemné a pokojné vianočné sviatky a všetko dobré do nového roku 2021.

Ivan Šuša
šéfredaktor

VEDECKÉ ŠTÚDIE – SCHOLARLY STUDIES

CITIES AS ALTERNATIVE SPACES IN MODERN POETRY

Gábor Bednánics

Eszterházy Károly University, Eger, Hungary

gabor@bednanics.hu

Key words: literary topography, modernist poetry, cities in literature

In Fritz Lang's monumental masterpiece, *The Metropolis*, not only the visual rendering of people, masks, or mechanical themes are remarkable, but the title character itself. The city, otherwise too huge to be conceived as one piece, is really the main character in the film, as it is pointed out by the choice of the title. The mother of all inhabited places (in the original sense of the Greek word 'metropolis') seems to be the core space of depicted events and the other side of the allegorical structure of the film. The silent movie from 1927 was based on sheer oppositions between good and bad female characters, up- and downside regions of the city, or the few and the masses. However, the city not only functions as a landscape background behind these relationships but becomes the protagonist itself. The skyscrapers, the suspension railway, the flying vehicles, or the paradise-like locations of the upper world and their dystopic counterparts below show a structural system that operates as a mechanical equivalent of the human body. These art deco scenes are not only in praise of the industrial world; the city as metropolis plays the role of an actor who can perform as well as represent. All of this forms a kind of 'machine aesthetics': "The city, the workers' bodies, and the film itself are all associated by with the machine. The city draws its energy from machines below ground; lights flicker, and flashes of lightning shoot across the sky after the workers destroy the gigantic generator that powers the city. The city itself is organized like a machine that self-destructs as soon as any part malfunctions. [...] *Metropolis* begins with an abstract montage of machinery in motion, set against tall skyscrapers that fill the entire frame" (Kaes, 2009, 177–178). According to this mechanical construction, the city, which belongs to all its inhabitants, is organized by the residents, who are in turn controlled by the structure of the city. The

Metropolis does not resemble a real actor in its bodily construction but its industrial condition makes it act like a body of members belonging to different worlds. The structure becomes a body, although not in an organic sense but in the sense of a complex structure that is solid, as one can not only see or feel it but also experience it while actually dwelling in it. Cities are related to people who live in them, but they cannot use cities as mere locations, distinct maps, or exoskeletons that help or protect them from any harm. They are spaces with structural and symbolic aspects, formed by and forming the activities and living space of people.

In a far more popular but no less interesting movie depiction, the art deco scene of the *Metropolis* inspired Tim Burton's *Batman*-series: "the scope of the sets, however demonstrates a recreation of an urban landscape on the scale of Fritz Lang's *Metropolis*. The city is populated with soaring statues, like the mirror images of kneeling lever operators in *Batman Returns*" (Kunze, 2015, 205). While Metropolis is not the city of the Caped Crusader (it belongs to Superman, whose creators, Jerry Siegel and Joe Schuster named the city after the silent movie), Gotham City, which lies beneath the brooding saviour, is both ancient and modern. The dark tones of the film suggest that the location is hell, with unreal skyscrapers, smoke and perpetual darkness. Anton Furst, the production designer of Burton's *Batman*, stated that Antoni Gaudí was his main inspiration in making an 800-foot cathedral the central location of the city (and the film). As Furst said, "I basically stretched Gaudí into a skyscraper and added a castle feel which was especially influenced by the look of the Japanese fortress" (Cited by Newton, 2014). This weird and impossible building has its own symbolic power but, as a building, it has its material characteristics, too. It is the scene of the final battle and its size does matter as far as it provides a perfect view of the city and an opportunity for a long, fatal jump from it. There are features of hell depicted high and low, characterized by dark and shattered pictures. The city has its own character; it plays its role as a sinister backdrop to the gloomy events. It is not only a place to reside in but rather a skin (or, as for Batman, a costume to hide or find our real identity) to fit in.

As for the expressionist film and expressionist poetry, they portray the city as something divine – in both its admirable and menacing sense. The city is not only an environment but also a living being that is symbolic and mythical. Therefore,

depicting it is not really a representation, for it does not merely connect the pictures of locations to the feelings of the city-dwellers. Concerning Berlin, Georg Heym, the expressionist poet was interested in juxtapositions conveyed by the new metropolis. Heym usually obtains this spatial relationship from the contemporary visual arts – as we can see this interaction between German expressionist poetry and fine art. One artist that easily comes to mind is Ernst Ludwig Kirchner, who illustrated his posthumously published book *Umbræ vitæ* (1912) and whose famous series of paintings portray the city life through street scenes, such as *Postdamer Platz* from 1914 (cf. Timms, 1985, 120). In Heym's poems about the topic, the city has its own demonic, god-like character, which gives life to its inhabitants but also demands to be worshipped and threatens its people by its destructive competence. No individual can take their place in the city, only the masses count. In the poem *The God of the City* (*Der Gott der Stadt*, 1910) the great cities adore a Baal-like deity in the smoke provided by factory chimneys and the masses dance in ritual ways. In Heym's 1911 poem, *The City* (*Die Stadt*), the city is characterised by human features like a living organism, while human beings are more like epiphenomena of it: the streets, for example, are veins where the people, like the stream of some fluid, flow, with their sounds or feelings serving only as pulsation to the heart of the city. The city is god, but a god who does not create, just lives and whose servants are the inhabitants, like in Lang's movie the downside workers who do not count as long as they serve their simple goals by their functionality:

Sehr weit ist diese Nacht. Und
Wolkenschein
Zerreiet vor des Mondes Untergang.
Und tausend Fenster stehn die Nacht
entlang
Und blinzeln mit den Lidern, rot und klein.

Wie Aderwerk gehn Straen durch die
Stadt,
Unzhlig Menschen schwemmen aus und
ein.
Und ewig stumpfer Ton von stumpfem Sein
Eintnig kommt heraus in Stille matt.

This night is vast. The gleaming cloud-banks
shred
Apart before the sinking of the moon.
Along the night a thousand windows run;
Their blinking eyelids flicker, small and red.

The city's streets — a tracery of veins,
Through which an endless stream of people
flow,
A dull pulse beating out, feeble and slow,
The ceaseless rhythm of their joys and pains.

Birth, death, a sameness woven drearily,
Babble of child-bed, drawn-out dying cry,

Gebären, Tod, gewirktes Einerlei,
Lallen der Wehen, langer Sterbeschrei,
Im blinden Wechsel geht es dumpf vorbei.

Und Schein und Feuer, Fackeln rot und
Brand,
Die drohn im Weiten mit gezückter Hand
Und scheinen hoch von dunkler
Wolkenwand.

Pass in blind muffled alternation by.

And torches blazing red, and fiery light,
With hand unsheathed, menace in distant might
And shine down from the cloud-wall's darkened
height.

Translated by Edward Timms

Modern poetry was interested in the relationship between memory and places, time and space from its very start. "For the first time, with Baudelaire, Paris becomes the subject of lyric poetry. This poetry is no hymn to the homeland; rather, the gaze of the allegorist, as it falls on the city, is the gaze of the alienated man. It is the gaze of the flâneur, whose way of life still conceals behind a mitigating nimbus the coming desolation of the big-city dweller. The flâneur still stands on the threshold..." (Benjamin, 1999, 10). Not only is the Baudelairean construction of metropolis a well-known example of this. English poetry also has its own modern cityscape. The Victorian aesthetes regularly used the schemes of geography to overcome the difficulties of time. John Ruskin and his contemporaries "might mediate their relationship to the landscape they were describing. By naming places, signifying landmarks, and arranging the scenery's details into a scheme, the act of mapping gave them a kind of grammar through which they could understand the landscape's syntax. The map permitted them to see where normal vision seemed to fail or to close upon itself" (Colley, 1991, 107). Spatial rendering altered the way of seeing urban landscapes. The city, as the most important place, became a centre for dissemination, and its interpretations borrowed their terms from the interpretations of paintings. Impressionism and the writers of the Victorian era dismantled the mimetic construction of the city view. Through atmospheric changes (fog, shadows and the like), Impressionist painters could easily reverse the importance of forefront and background. But as the modern cityscape became mysterious, maze-like, a network, so to speak, the Impressionist perspective was converted into a Symbolist one: „Symbolist London was composed of a small set of recurring images or associations: the sphinx, the labyrinth, the veil, dimness, darkness, and the persistent suggestion that surfaces were merely the outward

show of far more significant realities” (Freeman, 2007, 201). These sets of ideas were more connected to language than to images. The city of fine arts became the city of literature and it brought with it the question of representation.

The tension between referential and imaginary spaces of literature opens up a field that seems important to us. Poetry does not only correspond, represent, or maps out the field of spaces, but uses a special kind of localization that shows itself as a becoming space that has connections with real places without existing in the actual world. Literary mapping of real spaces or, borrowing Edward Soja’s terms, mapping of real, imagined, and real-and-imagined spaces (Soja, 1999, 56), takes us to those geographical entities that are mentioned as ‘other spaces’ by Michel Foucault. These alternative spaces can be both real and imaginary, both material (or even textual) and representational. For Foucault, utopias are sites without real places, and heterotopias are real places, which are outside of all places (Foucault, 24). Alternative spaces can be found in literature, for all sites in texts are non-existent despite their relationship with real or imaginary locations. Modern poetry forms spaces that can be associated with actual places like cities or landscapes, but, in spite of deictic expressions, these sites emerge from signs that exist only in the realm of language. The city was a par excellence place for poets: a dwelling place as well as a subject matter. As alternative spaces, cities show their hidden side, the one that can only become real when constructed by poetic expression.

In his celebrated poem, *The Love Song of J. Alfred Prufrock*, T. S. Eliot shows us numerous places described by means of his poetic skills. These places are not only depicted but should be discovered through some social practices, so to speak, ‘on foot’:

Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherized upon a table;
Let us go, through certain half-deserted streets,
The muttering retreats
Of restless nights in one-night cheap hotels
And sawdust restaurants with oyster-shells:

Being there is more important than describing the location, although the location where this ‘there’ is cannot be defined. On the other hand, Eliot insists on maintaining the communicative potential of pinpointing spaces, so literary signs are both legends and similes for mapping out streets that not only follow as an Aristotelian logical sequence but flow as an exaggerated chain of words (tedious, insidious, overwhelming – argument, intent, question):

Streets that follow like *a tedious argument*
Of insidious intent
 To lead you to an *overwhelming question...*

The question is not exactly what one expects. It is not the communication that produces an answer but the bodily practice again. Instead of colloquial and philosophical uses of the question “What is it?”, one can find the response in the form of claim that is repeated for the third time in the poem:

Oh, do not ask, “What is it?”
Let us go and make our visit.

The visited place connects aimless pacing with pointless speaking, forming an alternative space and an alternative communicative gesture. This wandering ends in a place that is more heterotopic than real. On visited (or imagined) sites, Prufrock discovers the space of his own inside projection, which is “artistic, intellectual, philosophic and religious, though mainly artistic and associated with aspects of tradition that Eliot’s individual talent felt anxious about. The richness of Eliot’s poem lies in its intense recruitment of past poetry, art, poets, authors, philosophers and artists, becoming hence a space/place for contest between those various revisited sites and itself” (Al-Joulani, 2010, 27). Where Prufrock sees other people, it only comes forth as a location of disappointment. These people are not inhabitants of the space but actors who construct the place by walking in it:

In the room the women come and go
Talking of Michelangelo.

Talking about the Renaissance artist is a cultural (historical) allusion that seems rather ironic, and thus it becomes a mockery of the intellectual (spiritual) behaviour of the ladies. The repetition of these lines makes it important to understand where this event happens. They may be chatting at a reception or a party, but the more crucial point for Eliot is that the historical reference remains inessential and the spatial setting turns out to be emphasized. The room is not only a place but also a space that is shaped by walking back and forth and the verbal utterance is in relation with this mere motion. Talking is like walking: the physical act does not only represent the intellectual communication but provides forms for nonsense chatter that makes noise but not sense.

Modern poetry has many examples of creating alternative locations. As it is well known, William Carlos Williams was very polemic with T. S. Eliot's poetry, and in his famous early book, *Spring and All*, reacts to the depictions of spatiality in *Prufrock* and even *The Waste Land*. The first poem of this strange book starts with a sinister location with specific identification (contagious hospital) and the rhetorical expressions of death:

By the road to the contagious hospital
under the surge of the blue
mottled clouds driven from the
northeast – a cold wind. Beyond, the
waste of broad, muddy fields
brown with dried weeds, standing and fallen

patches of standing water
the scattering of tall trees

Lifeless in appearance, sluggish
dazed spring approaches –

They enter the new world naked,
cold, uncertain of all
save that they enter. All about them
the cold, familiar wind—

The waste land will be born again soon, but now the land of the growing plants is seen from its otherness, which makes the site described an alternative place. It is rather a space that belongs to elsewhere, not a place that has to be

discovered or found in the real world. Although Williams usually seeks identifications through representational poetic acts, the constructed space in this poem makes diversions and detours that lead from the known world to odd places. We can easily recall the beginning of *The Waste Land* where the cruel April breeds “lilacs out of the dead land”, but in Eliot’s poem, the sequential enumeration of spatial categories disseminates time and space of the poetic location, while in Williams’s text the becoming is just a promise that keeps us in a permanent instability of evaluating good and evil, birth and death. “If for Williams the poetic space is a field of self-creation and identification in which both poet and reader must recognize their own otherness and identity, then Eliot’s poetic space maps out a form of self-extinction and denial, whereby the forces of history and tradition – ‘the lengthened shadow of a man’ – contain the shadowy figures of Sweeney, Doris, and the unnamed epileptic within the mythical tradition of Aeolus, Ariadne, Nausicaa, and Polypheme” (Bremen, 1993, 182).

In the year of making the *Metropolis*, Williams published an award-winning poem as the first draft of his later masterpiece *Paterson*. This poem introduces Paterson as a thinker who believes there are ideas in things themselves (a realist from the Scholastic philosophy) but, as Williams maintains in his *Autobiography*, “a man is indeed a city, and for the poet there are no ideas but in things” (Williams, 1983, ii). The later epic poem suggests that people are constructed by the city where they belong, while nature gets in touch with ideas of a philosopher shaped by the cityscape. The natural and the man-made world come together as one through the thoughts of a man who really belongs to this environment:

Before the grass is out the people are out
 and bare twigs still whip the wind –
 when there is nothing, in the pause between
 snow and grass in the parks and at the street ends
 – Say it, no ideas but in things –
 nothing but the blank faces of the houses
 and cylindrical trees
 bent, forked by preconception and accident
 split, furrowed, creased, mottled, stained
 secret – into the body of the light –
 These are the ideas, savage and tender

somewhat of the music, et cetera
of Paterson, that great philosopher –

From above, higher than the spires, higher
even than the office towers, from oozy fields
abandoned to grey beds of dead grass
black sumac, withered weed stalks
mud and thickets cluttered with dead leaves –
the river comes pouring in above the city
and crashes from the edge of the gorge
in a recoil of spray and rainbow mists –
– Say it, no ideas but in things –
and factories crystallized from its force,
like ice from spray upon the chimney rocks.

As these lines return in the epic collection of book one of *Paterson*, the city takes the philosopher's place by showing the world as 'rolling' that connects mathematics (by measurement), philosophy (the circle of life), the flow of nature (esp. the river), and the identity (with strong allusions to Eliot's *Ash Wednesday*): without the eternal return to ourselves or some kind of reconciliation, rolling is a series of accidental acts:

Rolling in, top up,
under, thrust and recoil, a great clatter:
lifted as air, boated, multicolored, a
wash of seas –
from mathematics to particulars

divided as the dew,
floating mists, to be rained down and
regathered into a river that flows
and encircles:

shells and animalcules
generally and so to man,
to Paterson.

According to some other Modernist examples, "*Paterson* challenges modernism's incomplete view of urban, social life in the metropolis evident in *The Waste Land*'s sordid and banal vision of urban existence where the inhabitants are completely estranged from the city. London is an 'unreal city' because it is

phantasmagorical, continually shifting and disorienting. Williams stated that his objective in *Paterson* was to use all the details of the city in order to voice man's most intimate convictions. In this sense, *Paterson* departs from *The Waste Land's* degraded vision of the city as an alienating place" (Almasalmeh, 2007, 86). Williams's *Paterson* is not a metropolis but a city that can be found in New Jersey and a male character who has no stable identity – according to the new form of this collection. This new way of poetic communication must be detached from other Modernist attempts. That is why Williams seeks to mock Eliot's poetic world by a new language that describes the city that allows us "to uncover a language and form which gives access to the American urban experience" (McKee, 2014, 147).

Although cities in general are real places showing examples of fictional locations, cities in Modernist poetry can be alternative spaces on the basis of their connections to their visual arrangements established by the Modernist poetic use of language. Alternative spaces are available through the production of spaces: literary signification can be modelled by the phenomenality and materiality that is set by poetry. Space and time are revealed as potentials for poetry rather than its boundaries. If we want to interpret time through space, we should not forget that these interpretations are exposed to the diversity of time and located outside these dimensions. Literature can be a great area to test those theoretical methods that reveal the importance of spatiality, but one should keep in mind that it is always the language itself that comes into play, not meanings or arguments – or even battles of interpretations.

Bibliography

- AL-JOULAN, N. *Contending Heterotopic Artistic Space and Spatial/Stretched Time in T. S. Eliot's 'The Love Song of J. Alfred Prufrock'*. In: *Miscelánea: A Journal of English and American Studies*, 42, 2010, pp. 13–32.
- ALMASALMEH, B. *Transcending Boundaries: Modern Poetic Responses to the City*. Doctoral Thesis, University of Leicester, 2007, 246 p.
- BENJAMIN, W. *Paris, the Capital of the Nineteenth Century*. In: *The Arcades Project*, trans. Howard Eiland, Kevin McLaughlin, Cambridge, London: Belknap, 1999, pp. 32–49.
- BREMEN, B. A. *William Carlos Williams and the Diagnostics of Culture*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1993, 248 p.

- COLLEY, Ann C. *Mapping in and out of the Borders of Time*. In: *Victorian Literature and Culture*, 19, 1991, pp. 107–121.
- FOUCAULT, M. *Of Other Spaces*. Trans. Miskowiec, Jay. *Diacritics* 16, 1986, n. 1, pp. 22–27.
- FREEMAN, N. *Conceiving the City: London, Literature, and Art 1870–1914*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 254 p.
- KAES, A. *Metropolis (1927): City, Cinema, and Modernity*. In: *Weimar Cinema: An Essential Guide to Classic films of the Era*. Ed. Isenberg, Noah. New York: Columbia University Press, 2009, pp. 173–191.
- KUNZE, Peter C. *The Use of German Expressionism and American Exceptionalism*. In: *Tim Burton: Essays on the Films*. Ed. Cheu, Johnson. Jefferson: McFarland & Company, 2015, pp. 198–211.
- MCKEE, A. R. *Paterson: Williams Carlos Williams's Image of the City*. In: *William Carlos Williams Review* 31, 2014, n. 2, pp. 141–158.
- NEWTON, W. *Batman and the Basilica*. 2014 <https://blogofthecourtier.com/2014/06/26/batman-and-the-basilica/>
- SOJA, E. W. *Thirdspace*. Cambridge, Oxford: Blackwell, 1999, 334 p.
- TIMMS, E. *Expressionists and Georgians: Demonic City and Enchanted Village*. In: *Unreal City: Urban Experience in Modern European Literature and Art*. Ed. Edward Timms, David Kelley. Manchester: Manchester University Press, 1985, pp. 111–127.
- WILLIAMS, W. C. *Paterson*. London: Penguin, 1983, 246 p.

This paper was supported by the grant MMKI-Ö-19 of MMA (Hungarian Academy of Arts).

Resumé

Cities as Alternative Spaces in Modern Poetry

It is a commonplace that the beginnings of modern lyrical poetry can be found at the birth of modern cities. The new-born cities were not only meeting places but provided a genuine environment for new art forms. The change of poetic functions can be traced in Baudelaire whose image of Paris could be a subject of art by virtue of its being imagined and, furthermore, because it continued the manners of romantic literary composition in order to appropriate the new subject. It confirms that the city was composed artistically through the dialectics of interruption and continuity between romanticism and modernism. For poetry the terms borrowed from modern fine arts (for example Jugendstil, Impressionism, Symbolism) become familiar for critics by multiple transfers. Analogies of different forms of art relegate literature. In my paper, I present some examples of how modernist poetry changed the spatiality of texts and, additionally, how modernist texts can be reread by means of spatial theory.

ON THE (OCCASIONAL) NECESSITY OF DE-FOREIGNIZATION

Martin Kubuš

Faculty of Arts, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia

martin.kubus@umb.sk

Kľúčové slová: kontraproduktíva exotizácia, de-exotizácia, komiks, korektívna naturalizácia

Key words: counterproductive foreignization, corrective domestication, Superman, Friedrich Nietzsche, G. B. Shaw, comic-book

1. Counterproductive foreignization

We know them all: Superman, Batman, Spiderman, Birdman, to name but a few. The comic-book-to-blockbuster-film heroes and similar creatures have been seeking our attention for decades (since 1989, as well as before). Not only has their presence itself become a trend, but, at least in our own target culture, the presence of the characters with their original names, i.e. the names, which very often are textbook cases of charactonyms, remain untranslated. We read them on huge hoardings, we see them on posters, magazine covers and the numerous screens.

The trend of accepting everything Western almost indiscriminately has been hinted at by Djovčoš and Pliešovská (2011) who say, with no intention “to criticize the dominance of Western translation production”, that we (Slovaks) automatically praise everything coming from the West. “This is a logical response to the period of our forced loyalty to the Soviet Union (1948 – 1989) when the bulk of Western cultural production was considered decadent [...]” (Djovčoš, Pliešovská, 2011, p. 85)

It was, indeed, considered decadent. One does not have to be a political commentator to know what Slovaks (then, in Czechoslovakia, Czechs and Slovaks alike) were informed about by means of various newsreels shown at cinemas all around the country, such as this one from 1953 (*Czechoslovak Film Weekly*, no. 6): “[Jazz music in the background, we see an actor smoking on the stage, later dressed poodles are shown, as well as ladies in fashionable sports suits using high-tech gym equipment] ‘America: Pseudo-art and decadence rule the theatre. Pseudo-artists and decadent types manage to desecrate everything, even the *Moonlight Sonata* by maestro Beethoven, you can hear mutilated beyond recognition by means of its

American jazz rendering. [...] Their taste indicates degeneration. Even their dogs are disgusted by the fashion.” (1)

And finally, of particular relevance to the present paper: “Such is the culture of supermen they would like to impose on the rest of the world!” (2)

From our research it is evident that the quoted video is one of our earliest (if not the very earliest) audio-visual material in which the term “Superman” is used. In our earlier paper (2017), we mention, however, that one the earliest *book* reference to Superman in former Czechoslovakia dates back to 1967, found in a book about comic books, entitled *Comics*, by René Clair (1898 – 1981), a French film director, scriptwriter and writer, and Jaroslav Tichý (1923 – 2004), a Czech writer, literary critic and translator in his own right. (3) The publication comprises four essays – two being translations of Clair’s texts (translated by Tichý), and the remaining two being Tichý’s original writings.

The first text, “První hrdinové” (“First Heroes”), reads as follows: “The heroes from *The Iliad* and chansons de gestes are the predecessors of supermen and sci-fi heroes.” (Tichý, 1967, p. 8) (4)

The lower-case “s” suggests Clair and Tichý are making a general statement, labelling other such heroes with the umbrella term “Superman”. In the Czech translation, there are no footnotes, so we can assume the readership in 1967 to have been already familiar with the Superman concept – perhaps also due to film weeklies like the one quoted above.

The newsreel is a case of sheer political propaganda. (“Their taste indicates degeneration. Even their dogs are disgusted by the fashion.”) Its tone is dutifully derogatory, relying on the presupposition that average picture-goers in Czechoslovakia in 1953 may automatically take the Western-sounding foreign word as something hostile, even evil, without giving it a second thought.

To return to Clair and Tichý’s *Comics*, this compact paperback was meant as a serious collection of essays on the titular subject, a pioneer monograph, at least in Czechoslovakia of the late 1960s. It was an enthusiastic enterprise, a book written by intellectuals striving to introduce the subgenre to reading masses.

Probably due to his admiration for foreign cultures and languages – only natural as far as translators are concerned – Tichý makes the text sound perceptibly

foreign, employing the translation strategy termed “foreignization” by Venuti: “Foreignization, which may involve lexical and syntactic borrowings and calques, reflects the SL norms and reminds the target culture readers that they are dealing with a translation, thus in some ways bringing them closer to the experience of the foreign text.” (Venuti, 2009, p. 189)

Indeed, using the expression “predecessors of supermen” (“předchůdci supermanů”), Tichý brings us closer to the experience of the foreign text and its culture; he borrows the term “Superman” and keeps it almost intact (using it as an umbrella term, hence the lower-case “s”). As Jesenská observes: “Borrowings definitely help to enrich target languages.” (Jesenská, 2016, p. 152) Foreignization achieved through the process of borrowing is often necessary, and very often comes naturally, as Crystal points out: “Word borrowing is a natural and universal process, and always has been. People borrow words to meet their communicative needs – in particular, to fill a lexical gap in their language, to add a stylistic alternative, or to provide a foreign cachet.” (Crystal, 2010, p. 48)

It may not be so easy to determine which need(s) Tichý tries to meet, however, for the book itself abounds in borrowings. His translation certainly succeeds in providing a foreign cachet and it is quite unlikely that in 1960s he felt there had been a lexical gap as far as Superman was concerned.

Whatever the case may be, since his translation of Clair’s essay is the first document in Czech or Slovak in which the word “Superman” is used, we may conclude he is one of the earliest writers who are responsible for uprooting the hero from his native soil. His (but not only his) foreignized item has been used ever since (for the comic-book hero, as well as for the Hollywood blockbuster). Djovčoš and Pliešovská observe that the number of new objects and notions is very high and that “they are often not translated but used in their original form, despite in many cases possessing Slovak equivalents. This causes the foreignization of the receptor culture.” (Djovčoš, Pliešovská, *ibid.*, p. 80)

As for borrowings, Crystal suggests further: “Antagonism towards individual loanwords tends to fade over time. The novelties of one generation become the traditions of the next. The process is aided by the way words rapidly conform to the

sound and spelling system of the new language, or appear in new structures and with new meanings.” (Crystal, 2010, p. 48)

New generations receive foreignized translations and become used to them, not necessarily aware of the borrowings’ roots, as Alojz Keníž observes rather pessimistically: “Young generations receive the templates, take them as their own, for they do not receive anything else, they live with them and follow them.” (Keníž, 2008, pp. 27 – 28)

The observation may sound harsh, but if we take into account other superheroes (e.g. Batman, Catwoman, Spawn, etc., all of them having their names untranslated), we may consider the borrowing “Superman” from 1967 a precedent. “Superman” in the eyes of subsequent generations has become traditional; the spelling has not changed at all, it is phonetic – and in Czech as well as in Slovak (both officially used in the former Czechoslovakia back in the 1960s, each in its respective territory) the word is pronounced [ˈsupɛrman].

If we disregard the factor of “a foreign cachet”, we submit that such borrowing was not necessary, even counterproductive. In 1967, the term “Superman” already had a target language counterpart which, as we will demonstrate, entered Czech as early as 1932, a time when Slovaks were largely dependent on Czech translations of world literature. (5) The Czech pendant is “nadčlověk”, and the sentence it is used in reads thus: “Hlásám vám nadčlověka.” (Nietzsche, 1932, p. 13) A well-read Czech (or Slovak) reader will immediately recognize the sentence as coming from *Thus Spoke Zarathustra*, in its German original known as *Also sprach Zarathustra* by Friedrich Nietzsche (1844 – 1900), translated into Czech by Otokar Fischer (1932).

We believe Tichý, in his book *Comics*, as well as the semi-anonymous author, known simply as *ki*, of the short article on comic strips in *Revue svetovej literatúry* the year before, should have used Fischer’s term “nadčlověk” and “nadčlovek” respectively, the Czech and Slovak calques of the German term “Übermensch”. Now, the texts may sound freshly modern and foreign in a chic way, yet the foreignized items sever the intertextual bond (even if the bond should be only formal) between the comic-book hero Superman and Friedrich Nietzsche’s *Übermensch* which, at that

time, was in all English translations of Nietzsche's *Zarathustra* known as "Superman". (6)

2. On the origins of Superman

Nietzsche was influenced by Johann Gottfried Herder (1744 – 1803), whose correspondence (*Letters for the Advancement of Humanity*, 1791 – 1797) abounds in philosophical debates (sometimes with feigned correspondents) on the possibility of making man a better creature. Robert T. Clark in his book *Herder: His Life and Thought* (1969) has this to say on the matter: "Another correspondent objects that so progressive a perfection of mankind would lead to the development of a 'superman' (*Übermensch*) or an extrahuman being (*Außermensch*). This is denied by Herder. 'Perfection' simply means that a thing is what it can be and should be. Perfect man would not be a superman; he would merely be man at the realized goal of 'humanity'. Individually and collectively, man can reach this state by his own efforts, and will do so. [...] Nietzsche would embrace what Herder rejects, the idea of the superman [...]." (Clark, 1969, p. 370)

Nietzsche thus adopts the idea of the feigned correspondent and also retains the term *Übermensch*. Graham Parkes, one of several translators of Nietzsche's *Thus Spoke Zarathustra*, remarks, in the introduction to his 2005 translation:

"Nietzsche tells us that the word *Übermensch* as used in *Zarathustra* refers to 'a type that has turned out in the best possible way, by contrast with »modern« human beings, with »good« human beings, with Christians and other nihilists'. The mention of 'other nihilists' suggests that the Overhuman is far from the type that dismisses this transitory world of ours as meaningless or worthless." (Parkes, 2005, p. XVIII)

Note that Parkes translates *Übermensch* as "Overhuman" – a departure from the precedents set by earlier translators. The very first English translation of *Thus Spoke Zarathustra* was by German philosopher Alexander Tille (1896), who rendered *Übermensch* as "Beyond-man". (7) Then, in 1909, in the second translation of *Zarathustra* by Thomas Common, a Scottish literary scholar and Nietzschean enthusiast, a new English pendant arises: "Superman". Sir Malcolm Pasley, another

Nietzschean scholar, claims that “Superman we owe to Bernard Shaw [...]” (Pasley, 1978, p. 175) for it was Shaw who in 1903 published the play *Man and Superman*.

In the 40-page-long dedicatory epistle to Arthur Bingham Walkley, Shaw mentions Bunyan, Blake, Hogarth, Turner, Goethe, Shelley, Schopenhauer, Wagner, Ibsen, Morris, Tolstoy and Nietzsche among the writers “whose peculiar sense of the world I recognize as more or less akin to my own”. (Shaw, 1988, p. 29) Later in the same text Shaw adds: “It may seem a long step from Bunyan to Nietzsche; but the difference between their conclusions is merely formal. Bunyan’s perception that righteousness is filthy rags, his scorn for Mr Legality in the village of Morality, his defiance of the Church as the supplanter of religion, his insistence on courage as the virtue of virtues, his estimate of the career of the conventionally respectable and sensible Worldly Wiseman as no better at bottom than the life and death of Mr Badman: all this, expressed by Bunyan in the terms of a tinker’s theology, is what Nietzsche has expressed in terms of post-Darwin, post-Schopenhauer philosophy; Wagner in terms of polytheistic mythology; and Ibsen in terms of mid-XIX century Parisian dramaturgy.” (Shaw, 1988, p. 32)

In the postscript to this dedicatory letter, Shaw adds a comment, concerning contemporary criticism of the play, also in terms of Superman: “Worst of all, I have been accused of preaching a Final Ethical Superman: no other, in fact, than our old friend the Just Man made Perfect! This misunderstanding is so galling that I lay down my pen without another word lest I should be tempted to make the postscript longer even than the letter.” (Ibid., p. 37)

The term “the Just Man made Perfect” is, obviously, an allusion to the Bible (*Hebrews* 12, 22 – 24): “But ye are come unto mount Sion, and unto the city of the living God, the heavenly Jerusalem, and to an innumerable company of angels, To the general assembly and church of the firstborn, which are written in heaven, and to God the Judge of all, and to the spirits of just men made perfect, And to Jesus the mediator of the new covenant, and to the blood of sprinkling, that speaketh better things than *that of Abel*.” (1997, p. 279) (8)

Shaw, as we may infer from the quotations, was not best pleased with the idea of being taken as one who preached righteousness in the most religious sense, and, no doubt, that was not what his last-on-the-list inspiration, Nietzsche, would

have been pleased with either, had he been accused of preaching religious truths mistakenly interpreted as being embodied by his Superman (*Übermensch*). Their religious stance is of little interest to us now, but a certain similarity of thinking is undeniable (not to mention the fact that Shaw openly lists Nietzsche as one of his predecessors who present a peculiar sense of the world Shaw recognized as more or less akin to his own).

Shaw, using the term “Superman”, inspired Thomas Common (and other Zarathustra translators, too) and, later, Common’s translation of 1909 made an impression on two young artists – the first being an American named Jerry Siegel (1914 – 1996), the second Joe Shuster (1914 – 1992), a Canadian-American. These two men are considered fathers of the comic-book hero Superman as we know him now, even though the early development of their most famous creature was a bit awkward, as stated by Blair Kramer in 2012: “Siegel first used the name in 1933 for a science fiction story titled ‘The Reign of Superman’ with illustrations by Schuster. (*sic*) Inspired by the German philosopher Nietzsche, Siegel’s first Superman was an evil mastermind with advanced mental powers. Unfortunately, the text of this story has been lost to history. After Adolf Hitler and the Nazi Party came to power in Germany in 1933 and proceeded to distort Nietzsche’s concept of Superman, Siegel and Shuster decided to rethink their own concept of Superman’s character. They changed their Jewish-created Superman to a force for good. Their biggest challenge was finding a publisher interested in producing a Superman comic. It took five years to find one.” (9)

After five years, Siegel’s and Shuster’s creation finally took its now familiar comic-book format, for in 1938, right before the outbreak of WWII in Europe “and at a low point in the Depression”, (10) the two artists were working for the two famous publishers Harry Donenfeld and Jack Liebowitz at D.C. Comics in New York.

There, an editor finally agreed to let Superman appear in the first issue of *Action Comics* to be released in June 1938. Possessing superhuman powers, Superman leaped tall buildings in a single bound and bullets bounced off his chest as he lifted automobiles and ripped steel doors from their hinges. In the first issue, Superman even rescued battered wives from abusive husbands. (11)

Shortly after, in the 1950s, there followed *Adventures of Superman* (1952, starring George Reeves), the first television series to feature Superman, and it was only a matter of time before the hero appeared on the big screen. (12) He finally did in 1978, portrayed by Christopher Reeve, forty years after the comic-book premiere.

Such has been the long, sometimes disturbing journey of the word “Superman” from the German language of *Also sprach Zarathustra* through its English translations, finally ending up on screens big and small.

Since its origins in 1909, the concept of Superman has clearly undergone changes. Nietzsche’s philosophical creation, his new type of man-like creature (assuming the English name Superman coined by Shaw, and approved by Cotton), was later, by Siegel and Shuster, turned into an evil mastermind with advanced mental powers, only to be then – due to tragic historical events – changed again, this time into a do-gooder who found his way into comic-books and moving pictures.

3. On the term “de-foreignization”

It is now time to elaborate on the term *de-foreignization* which we are attempting to introduce in this article. To quote Munday from *The Routledge Companion to Translation* (2009): “Foreignization, which may involve lexical and syntactic borrowings and calques, reflects the SL norms and reminds the target culture readers that they are dealing with a translation thus in some ways bringing them closer to the experience of the foreign text.” (Munday, 2009, p. 189)

De-foreignization is a strategy applied to a previously translated text that has been subjected to foreignization. Translators who opt for de-foreignization do so when they believe the text (or part of it) is non-communicative. In an act that could thus be considered “corrective domestication”, the translator attempts to re-translate the text in question (or part of it). Theoretically, such a strategy can even be applied to a translation which is, as Newmark states, currently considered a “recognized translation” of its source language/culture counterpart. (Newmark, 1988, p. 89)

We have already stated our view that the borrowing of the term “Superman” was not needed, and that the employed strategy of foreignization was, in our view, counterproductive, *for it has not enriched our culture*. Why? Superman (*Übermensch*)

is a philosophical concept but, from the point of view of literary theory and translation studies, it is also considered a charactonym (like Catwoman, Spiderman, etc.). As Alexander Kalashnikov argues: “A charactonym (a significant proper name) is a name expressing the characteristics of the bearer.” (13)

Of course, words like “cat”, “spider”, “man”, “woman” are notorious, being elements of basic English vocabulary learnt at the very beginning of the life of a learner of English. For this reason, these charactonyms are fairly understandable and transparent, and their foreign nature is thus strictly formal, not semantic. “Superman”, however, seems to be a different matter, as we have already argued.

Kalashnikov continues: “Charactonyms may be rendered by means of transcription or transliteration as proper names are traditionally rendered, but in this case fictitious names lose the implication which they carry in the original.” (14) And it is the implication which matters a great deal as far as the charactonym of Superman is concerned.

Ján Vilikovský, a Slovak translation scholar and prolific literary translator, in his book *Preklad ako tvorba (Translation as Creation)*, stated: “By means of translation, a culture becomes more aware of itself.” (Vilikovský, 1984, p. 228) Is a foreignized Superman able to help us become more aware of ourselves? Let us doubt it.

Jesenská and Štulajterová (2013), referring to De Beaugrande and Dressler's earlier work (1982), adduce seven principles of textuality “each text should comprise”. These principles, as they formulate them, are “cohesion”, “coherence”, “intentionality”, “acceptability”, “informativity”, “situationality” and “intertextuality”. “The authors claim that these principles have to be in interaction with one another, if one principle is absent, the text is not communicative, and non-communicative texts are treated as non-texts. [...] Intertextuality concerns the factors which make utilization of one text dependent upon knowledge of one or more previously encountered texts [...]” (Jesenská, Štulajterová, 2013, p. 55)

In Slovak, the term “Superman”, being used without a lengthy explanatory footnote, can make the text in which it is used *non-communicative* and, therefore, the text may require a more domestic term.

Counterproductive foreignization is clearly a negative phenomenon, for cultural awareness, at least in the case we have been elaborating on, is virtually erased, the intertextual bond is severed (even if its nature is not necessarily semantic, but only formal) and in this way a translated text or its part is perceived as something unprecedented and unique. The “new” unit (“Superman” as an imported item), in contrast with its source-language pendant, may effectively be a decontextualized notion, or even an uprooted half-product of a once traditional source-language notion. That this Superman is rooted deeply in our minds is now beyond dispute, even though the respective contents of the “supermanly” terms (*Übermensch* and Superman) are not necessarily identical.

The ideas discussed here were prompted by an encounter with Tom Stoppard’s radio-play *Darkside* (2013). Stoppard, a British playwright and scriptwriter of Czechoslovak descent (born Tomáš Straussler in Zlín, in 1937), is a well-known figure on the British theatrical scene. Stoppard’s *Darkside* (based on the rock album *The Dark Side of the Moon* by Pink Floyd), is a radio-play in which high philosophy meets the lower, more down-to-Earth, if not utterly mundane, Hollywood.

A Mr. Baggott teaches his students as follows: “Ethics Man is a Nietzschean egoist. Friedrich Nietzsche, 1844 to 1900. Nietzsche looked around him and announced that God was dead. The question follows: if God is dead, who is making the rules? Nobody, Nietzsche said. Or rather, anybody. The rules are made by whoever has the will to make them. [...] Slave or Superman is the only choice. There is no other morality.” (Stoppard, 2013, pp. 17–18)

Slovak translators, if asked to translate this play, are bound to face a major difficulty. Once they reach for the Slovak translation of *Thus Spoke Zarathustra* as rendered by Rastislav Škoda and duly substitute “Superman” for our recognized translation pendant “Nadčlovek”, later scenes, in which Mr. Baggott, the teacher, flounces in in a super-hero costume and a cape, will seem much more absurd than the author intended. Stoppard’s situational comedy here relies on ambiguity. Baggott’s student Emily, pondering on Nietzsche’s philosophy, in her slightly deranged mental state meets Superman the comic-hero, not *Übermensch*.

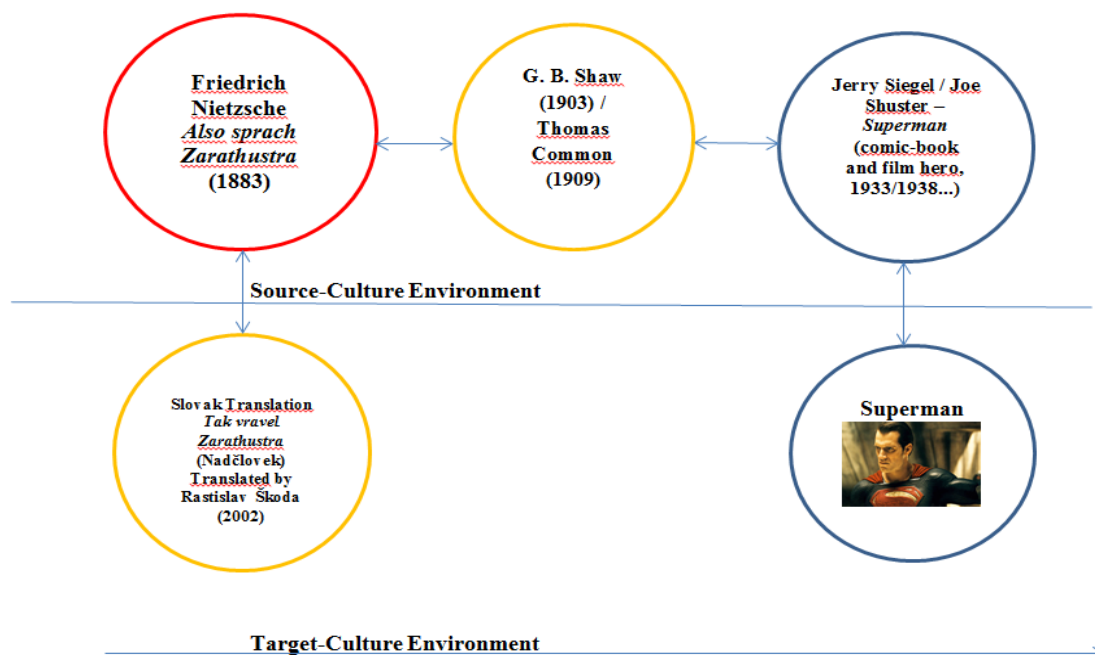
The problem is not unsolvable: the translator has to trigger comic-book associations, and so he or she could, for example, use one of Low's proposed tools for tackling puns, in this case his tool number five: "Give an expanded translation, explaining the pun though sacrificing the fun." (Low, 2018, p. 67)

The translation would not be thus rid of all fun, but would be more awkward and slightly longer; however, the polysemantic "Superman" would be gone. It would then go as follows (we provide the reader with the translation along with Stoppard's original for the sake of comparison):

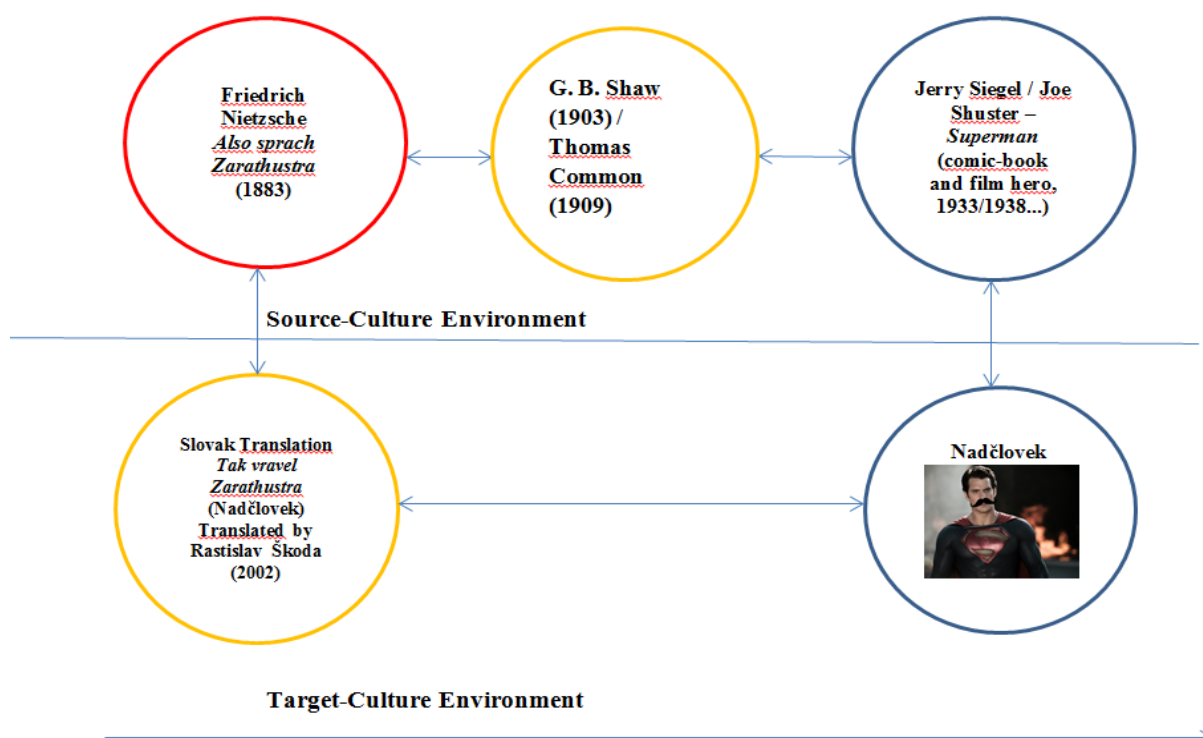
"The rules are made by whoever has the will to make them. [...] Slave or Superman is the only choice. There is no other morality." (Stoppard, 2013, pp. 17–18)

„Pravidlá stanovuje každý, kto je ochotný robiť to z vlastnej vôle. [...]. Bud' si otrok, alebo nadčlovek, čiže *superman*. To je celá morálka.“

The following image illustrates the problem we have been facing, the red circle being the German original of *Thus Spoke Zarathustra*, the orange ones are its translations, the dark-blue ones are comic-book/film adaptations: (15)

The second image depicts what might be achieved by the de-foreignization we propose in this article. The film adaptation in Slovak is now directly linked with the Slovak translation of *Zarathustra*. Hence we may trace the reference by taking just one step and we do not have to take the intertextual detour through the source-culture environment.

There still remains, however, one problem we have to settle. The comic-book/film hero Superman has an S symbol on his chest. Will, at least theoretically, the new de-foreignized name pose an obvious discrepancy? It is only logical to assume that the S symbol stands for “Superman”, and it might have been so originally, but in fact one of the most recent film adaptations, entitled *Man of Steel* (2013), explicitly states to the contrary.

Superman is handcuffed and being interviewed in a detention centre by Lois Lane, the notorious journalist:

“L: What does the ‘S’ stand for?”

S: It’s not an ‘S’. In my world it means ‘hope’.

L: Well, here it’s an ‘S’.” (16)

For the sake of completeness, we have to add that the intertextual bond (see the second image) we have tried to establish in our target culture has become, in the eyes of English translators, an unwanted phenomenon. In the notes to two of the most recent English versions of *Zarathustra* we find attempted explanations as to why in the new translations the translators have tried to distance themselves from the caped super-hero. In the 2005 version rendered by Parkes we read: “But the term *Übermensch* is hard to translate. ‘Superman’ conjures up unfortunate associations with musclebound blue-suited heroes and overemphasizes the ‘above’ connotation of the ‘over’ (*über*) at the expense of the ‘across’. ‘Overman’ is therefore better – but since the *Mensch* is rendered in the present translation as ‘human’ or ‘human being’, ‘Overman’ fails to convey the relations Zarathustra keeps emphasizing between the human and the Overman: ‘I want to teach humans the meaning of their Being: that is the Overhuman, the lightning from the dark cloud of the human’ (Prologue, 7). Leaving *Übermensch* untranslated, on the grounds that it is almost an English word, fails in the same way.” (Parkes, 2005, p. XVIII)

Adrian Del Caro, the author of the most recent translation of *Zarathustra*, states as follows: “Overman is preferred to superhuman for two basic reasons; first, it preserves the word play Nietzsche intends with his constant references to going under and going over, and secondly, the comic book associations called to mind by ‘superman’ and super-heroes generally tend to reflect negatively, and frivolously, on the term superhuman.” (17)

We have indicated why we consider the super-hero association worth retaining, to be more precise, we have explained why we desire the Nietzschean roots to be traceable. If the comic-book hero’s inventors were really inspired by Nietzsche (what is now at least hypothetical), and took his character’s name, having followed contemporary translations of *Zarathustra* into English, the proposed strategy of de-foreignization is a valid choice. Their super-hero was originally rejected, so they changed his nature, yet they kept the name intact. It is only logical to assume they must have had a good reason for doing so, for not severing the formal intertextual bond between the respective characters. By de-foreignizing the name

we may reveal the presupposed Superman's roots and, as a matter of fact, we believe deracination (even a formal one) is a negative phenomenon.

Many now try and change the rules (even the "S" does not stand for Superman any more), so why cannot we?

Notes

(1) *Československý filmový týdeník* č. 6 / 1953. „Amerika: Paumění a úpadek ovládli divadelní scény. Paumělci a dekadenti dovedou zneuctit' vše, i *Měsíční sonátu* velikého Beethovena, kterou slišíte znetvořenou americkou džezovou úpravou [...] Jejich vkus má všechny znaky degenerace. I samotným psům je z té módy nanic.“ If not stated otherwise, all translations are by the author. We are quoting the footage itself since the script is not available. All Czech passages are translated into English by the author of this paper. “Retro”, accessed November 11, 2018.

<https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10176269182-retro/209411000360024/titulky>.

(2) Ibid. „Taková je kultúra supermanů, kterou by chtěli vnutit celému světu.“

(3) Kubuš, “Keď Superman nie je super,” pp. 87 – 112.

(4) Clair, René, and Jaroslav Tichý, *Comics*, trans. Jaroslav Tichý (Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967), 80. „Hrdinové *Illiady* a hrdinové z *Chansons de gestes* jsou předchůdci supermanů a dobrodruhů ze science-fiction.“ (p. 8) Except for this, there is one passage in Tichý's essay *Velká prostota* (*Great Simplicity*) in which Übermensch is mentioned (in its adjectival form), while Nietzsche's name is not used even once: “The atmosphere of the stories with Übermensch-like ‘liberators’, whipped by the belief in themselves as those who must punish others, was added tragic dimensions in the context of Nazism, Afro-Asian imperialistic adventures and, unfortunately, also in the context of ideology and cult practice.” (p. 26) There is one more instance of “Superman” being used in the book (p. 32). “Unbelievable stories and unbelievable heroes ranging from Tarzan to superman, from...” (p. 32) Tichý, here, in his own essay, uses the term with a lower-case “s”. In Slovakia, one of the earliest sources to have used “Superman” before Tichý, is *Revue svetovej literatúry* (Is. 4, 1966, p. 243), the article features a comic-book facsimile in which Superman is included (which means the name is taken as a part of the whole package), and also other comic strip heroes, see *Literature*.

(5) Slovaks had read the Czech translation of *Zarathustra* (actually, two Czech translations, for in 1967 there appeared another one) for decades, up to 2002, when the book was finally translated into Slovak by Rastislav Škoda. The borrowing “Superman” had lived its own life in Slovakia ever since the newsreel and Clair's and Tichý's book and occasionally found its way into the Slovak language, too. The first Slovak source the term “Superman” was used is the Slovak magazine *Revue svetovej literatúry* (Is. 4, 1966, p. 243, see the previous end-note). The second such source is the short story by Gennady Dolotkazin, a Soviet writer, entitled *Superman* (translated into Slovak by Igor Slobodník). The story appeared in the weekly *Život*, in 1983. This particular text is of importance, for it rejects the stereotypical belief that everything having to do with Superman must come from the West.

- (6) The names of all translators of *Thus Spoke Zarathustra* with the respective years of their publications are as follows: Alexander Tille (1896), Thomas Common (1909), Walter Kaufmann (1966), R. J. Hollingdale (1973), Thomas Wayne (2003), Clancy Martin (2005), Graham Parkes (2005) and Adrian Del Caro (2006). “Superman” is found in several versions, specifically in those by Common, Kaufmann, Hollingdale, and Wayne. The most recent translations, those by Parkes and Del Caro, are innovative.
- (7) “Thus spake Zarathustra”, accessed September 21, 2018
https://archive.org/stream/thusspakezaralt00nietuoft/thusspakezaralt00nietuoft_djvu.txt
- (8) *The Bible. Authorized King James Version with Apocrypha* (Oxford: Oxford University Press, 1997), p. 279.
- (9) The Jewish Roots of America’s Favorite Super-Hero: SUPERMAN, accessed February 22, 2020
<http://doczz.net/doc/4914017/spring-2004---american-jewish-historical-society>
- (10) Ibid.
- (11) Ibid.
- (12) *Adventures of Superman*, accessed September 22, 2018
<https://web.archive.org/web/20150921083535/http://epguides.com/AdventureSofSuperman/>
- (13) Alexander Kalashnikov, *Proper Names in Translation of Fiction*, accessed September 22, 2018
<http://translationjournal.net/journal//35propernames.htm>
- (14) Ibid.
- (15) The source-culture-environment blocks are connected via intertextual relations, the last one crossing the boundary to the target-culture environment, being linked to the Slovak *Superman*. An average audience member (or reader of the comic-book) will see no connection between *Superman* as known in the Slovak target-culture environment and the Slovak translation of *Thus spoke Zarathustra*.
- (16) Zack Snyder, “Man of Steel,” filmed 2013, accessed November 9, 2018
<https://www.directv.com/movies/Man-of-Steel-aDh5Qm9vL3lSZEZ6V0F3MzlCQkJKUT09>
- (17) Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, accessed February 22, 2020
<https://chechar.files.wordpress.com/2015/08/zarathustra.pdf>

Literatúra

Books:

- BIBLE, The. *Authorized King James Version with Apocrypha*. Oxford: Oxford University Press. 1997. 1824 pp.
- CHIARO, D.: “Issues in audiovisual translation,” In: *The Routledge Companion to Translation Studies. Revised Edition*. ed. Jeremy Munday. London and New York: Routledge. 2009. 287 pp.
- CLAIR, R., TICHÝ, J.: *Comics*. Translated by Jaroslav Tichý. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy. 1967. 92 pp.
- CLARK, R. T.: *Herder: His Life and Thought*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1969. 501 pp.

- CRYSTAL, D.: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 2010. 524 pp.
- KENÍŽ, A.: *Preklad ako hra na invariant a ekvivalenciu*. Bratislava: AnaPress. 2008. 96 pp.
- NEWMARK, P.: *A Textbook of Translation*. Hemel Hempsted: Prentice Hall. 1988. 292 pp.
- NIETZSCHE, F.: *Tak pravil Zarathustra*. Translated by Otokar Fischer. Praha: Nakladatelství Alojsa Srdce v Praze. 1932. 344 pp.
- NIETZSCHE, F.: *Tak vravel Zarathustra. Kniha pre všetkých a pre nikoho*. Translated by Rastislav Škoda. Bratislava : IRIS. 2002. 236 pp.
- NIETZSCHE, F.: *Thus Spoke Zarathustra*. Translated with an Introduction and Notes by Graham Parkes. Oxford: Oxford University Press. 2005. 384 pp.
- PASLEY, M.: *Nietzsche: Imagery and Thought: A Collection of Essays*. London: Routledge. 1978. 198 pp.
- SHAW, G. B.: *Man and Superman*. London: Penguin Books. 1988. 272 pp.
- STOPPARD, T.: *Darkside*. London: Faber and Faber. 2013. 55 pp.
- VILIKOVSKÝ, J.: *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1984. 240 pp.

Journal Articles:

- ANONYMOUS. 2006. "Nadčlovek na pohovce dr. Freuda," In: *Cinema*, y. 16, Is. 8. 2006. Praha: Cinema GmbH Praha (pp. 78–84).
- DJOVČOŠ, M., PLIEŠOVSKÁ, L.: *Power and Shifting Paradigm in Translation*. In *Mutatis Mutandis*. Vol. 4, No 1, 2011 (pp. 77–88).
- JESENSKÁ, P.: "Analysis of Neological Anglicisms used in Slovak from Aspects of Orthography and Frequency in the Slovak National Corpus," In: *European Journal of Social and Human Sciences*, Vol. (12), Is. 4, 2016 (pp. 152–159).
- k.: *Kreslená literatúra Comic strips a jej sadizmus*. In: *Revue svetovej literatúry*, 2, 1966, č. 4, (pp. 243–257)
- KUBUŠ, M.: "Keď Superman nie je super," In: *Tradícia a inovácia v translatologickom výskume V*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 2017 (pp. 87–112).
- ŠTULAJTEROVÁ, A.: "Text and Discourse", In: *English Stylistics*, eds. Štulajterová, A. and Jesenská, P. Banská Bystrica: Matej Bel University. 2013 (pp. 54–63).

Internet Publications:

- Boxofficemojo. "Batman v Superman: Dawn of Justice," accessed September 22, 2018.
<https://www.boxofficemojo.com/movies/?id=superman2015.htm>
- Česká televize. "Retro," accessed September 26, 2018.
<https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10176269182-retro/209411000360024/titulky>
- Directv. "Man of Steel," accessed November 9, 2018.
<https://www.directv.com/movies/Man-of-Steel-aDh5Qm9vL3ISZE6V0F3MzlCQkJKUT09>
- JACKSON, W. "What Is Meant by the 'Spirits of Just Men Made Perfect'?" accessed September 22, 2018.
<https://www.christiancourier.com/articles/1003-what-is-meant-by-the-spirits-of-just-men-made-perfect>

KALASHNIKOV, A. "Proper Names in Translation of Fiction," accessed September 22, 2018.

<http://translationjournal.net/journal//35propernames.htm>

KRAMER, B. "The Jewish Roots of America's Favorite Super-Hero: SUPERMAN," accessed February 3, 2017.

<https://whitewraithe.wordpress.com/2012/12/01/the-jewish-roots-of-americas-favorite-super-hero-superman/>

LOW, P. A. "Translating jokes and puns," accessed January 31, 2017.

<http://dx.doi.org/10.1080/0907676X.2010.493219>

metropolisplus. "Superman's Symbol," accessed March 29, 2018.

<http://www.metropolisplus.com/superman/>

NIETZSCHE, F. "Thus Spoke Zarathustra," accessed February 4, 2017.

<https://chechar.files.wordpress.com/2015/08/zarathustra.pdf>

NIETZSCHE, F. "Thus Spoke Zarathustra," accessed September 21, 2018.

https://archive.org/stream/thusspakezaralt00nietuoft/thusspakezaralt00nietuoft_djvu.txt

NIETZSCHE, F. "Thus Spoke Zarathustra," accessed February 1, 2017.

https://archive.org/stream/thusspakezarathu00nietuoft/thusspakezarathu00nietuoft_djvu.txt

NIETZSCHE, F. "Thus Spoke Zarathustra," accessed February 1, 2017.

<https://chechar.files.wordpress.com/2015/08/zarathustra.pdf>

"Thus Spoke Zarathustra Translations," accessed September 21, 2018.

<https://fnietzsche.com/thus-spoke-zarathustra-translations>

VIMEO. "Darkside," accessed January 28, 2017.

<https://vimeo.com/77882285>

Web archive. "Adventures of Superman," accessed September 22, 2018.

<https://web.archive.org/web/20150921083535/http://epguides.com/AdventureSofSuperman/>

Resumé

O (občasnej) nevyhnutnosti de-exotizácie

Článok *O (občasnej) nevyhnutnosti de-exotizácie* sa zaoberá otázkou prínosu exotizácie, resp. jej nevýhodou, a to na príklade termínu Superman. Autor v predošlom článku *Keď Superman nie je super* (2017) poukázal na náročnosť prekladu hry T. Stopparda, k čomu prispieva aj fakt, že u nás sa Superman udomácnil vo forme preberania. V anglickom kontexte sa Nietzscheho Nadčlovek formálne zhoduje s komiksovým Supermanom, vďaka čomu Stoppard vo svojej rozhlasovej hre tvorí zaujímavú slovnú hru. V našom kontexte sa daná slovná hra zachováva ťažko práve preto, že v našej kultúre sa Nietzscheho postava s komixovým hrdinom formálne nezhoduje (a podľa filozofov sa nezhoduje ani pojmovo, čo je však téma hodna osobitnej štúdie). Komiksové meno sa k nám dostalo exotizáciou, o ktorej možných negatívnych vedľajších účinkoch sa zmieňujeme. Autor definuje de-exotizáciu a vysvetľuje kontext jej občasnej nevyhnutnosti.

LUDWIK OSIŃSKI – OJCIEC LITERACKIEJ KOMPARATYSTYKI? GŁOSA DO HISTORII BADAŃ PORÓWNAWCZYCH W POLSCE

Jolanta Kowal

Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa, Uniwersytet Rzeszowski, Poland

konkret73@wp.pl

Kluczowe słowa: komparatystyka, literatura, Ludwik Osiński

Key words: comparative literature, literature, Ludwik Osiński

Sformułowanie w tytule niniejszego artykułu, nawet pomimo zastosowanego w nim asekuracyjnie trybu pytającego, już na samym początku sytuuje piszącego na pozycji polemisty wobec tych wszystkich badaczy, którzy za protoplastę polskiej komparatystyki uważają – jako autora wykładów o literaturach słowiańskich głoszonych w latach 1840-1844 w Collège de France w Paryżu – Adama Mickiewicza (por. Markiewicz, 1976, s. 423; Janaszek-Ivaničková, 1989, *passim*; Przechodźki, 1990, s. 7-8). Nie sposób jednak wyzbyć się uczucia, że jest to nominacja dokonywana jakby „mechanicznie”, powodowana najprawdopodobniej rangą nazwiska wieszczka oraz faktem, iż przemawiał on we Francji do audytorium ponadnarodowego (1).

Pamiętać przy tym należy, że przecież już w roku 1818 na Uniwersytecie Warszawskim utworzono Katedrę Literatury Porównawczej, której prowadzenie powierzono jednemu z największych autorytetów literackich epoki Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, „klasykowi z krwi i kości”, wiecznemu i niezmordowanemu antagoniście Mickiewicza właśnie – Ludwikowi Osińskiemu. Badacze dziejów komparatystyki literackiej w Polsce, poza drobnymi wzmiankami, nie poświęcają mu jednak zazwyczaj większej uwagi. Przechodząc pośpiesznie i niejako mimochodem obok autora doskonałego przekładu *Cyda*, na dłużej i zdecydowanie bardziej rzeczowo zatrzymują się przy polskim wykładowcy w Collège de France. Można podejrzewać, że jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest fakt, iż na klasyków postanisławowskich – i w ogóle na całą epokę oświecenia – bardzo długo patrzono oczyma romantyków, którzy ich ostatecznie zdeklasowali. Nie podjęto przy tym próby odpowiedzi na pytanie, co miało wpływ na zaistnienie sytuacji, że właśnie w Polsce już w roku 1818, a więc zaledwie dwa lata po opublikowaniu pamiętnego *Cours de littérature comparée* przez François’a Noëla

i La Place'a, powstała na Uniwersytecie Warszawskim nowoczesna Katedra Literatury Porównawczej i dlatego jej prowadzenie powierzono właśnie Ludwikowi Osińskiemu? Pamiętamy przecież, że w wielu uniwersytetach europejskich podobne katedry pojawiły się znacznie, znacznie później (2).

Być może późniejsi badacze dali się nazbyt zwieść samej wyjątkowej atmosferze, która towarzyszyła wykładom tegoż wybitnego klasyka i co, niestety, sprawiło, że umknęły uwadze ich zasadnicze treści merytoryczne oraz fakt pionierskiego przecierania przez Osińskiego szlaków dla dalszego rozwoju polskiej komparatystyki literackiej. Sobotnie prelekcje, o czym donosiło wielu ich bywalców, szybko stały się bowiem atrakcją towarzyską stolicy. Dla przykładu, Kazimierz Wójcicki wspominał po latach:

„Podwórze uniwersytetu w czasie tych prelekcji zappełniało się często karetami i pojazdami. Deklamacja ta wyborna Osińskiego wabiła tak wszystkich, że najzapaleńsi romantycy, jak Antoni Odyniec, przybiegali na tę godzinę” (Wójcicki, 1874, s. 370).

W podobnym tonie pisał o tym wydarzeniu Franciszek Salezy Dmochowski:

„Sława literacka Osińskiego, nabyta przekładami tragedii i odami, ściągnęła mnóstwo słuchaczy na otwarcie kursu literatury. Najobszerniejsza sala uniwersytetu, zaledwie objąć ich mogła. Oprócz młodzieży akademickiej wszystkich wydziałów, znajdowały się na nich damy wyższego społeczeństwa i mnóstwo osób oświeceńszych klas publiczności warszawskiej. Natłok ten nie zmniejszał się przez lat dwanaście, aż do ostatniej prelekcji, mianej w 1830 roku” (Dmochowski, 1861, s. XIII).

Już na podstawie tylko tych dwóch relacji zauważamy, że audytorium traktowało prelegenta i głoszone przez niego wykłady, jako swego rodzaju popis teatralnej gry aktorskiej. Podczas każdego z takich „spektakli”, „powszechne zajęcie, czasem nawet uniesienie, ogarniało słuchaczy. On przelewał w nich ten zapal i uwielbienie dla arcydzieł literatury, którymi sam był przejęty. [...] Kto takie wrażenie zdoła czynić na masie słuchaczy, ten zaiste przysposabia piękne żniwo

na przyszłość, tego prace zasługują na poważanie i wdzięczność ziomków” (ibid., s. XIII-XIV). Niestety jednak, wbrew zachwytom Dmochowskiego i ogromnej popularności tych wykładów, Osiński dosyć szybko dostał się pod pręgierz bezpardonowej krytyki (zwłaszcza młodzieży ze „szkoły romantycznej”), która – sukcesywnie się pogłębiając – wyraźnie zaciążyła na stanowisku historyków literatury kolejnych pokoleń. W konsekwencji, jeden z najwybitniejszych klasyków postaniśławowskich zyskał niepochlebne miano skrajnego, skostniałego konserwatysty, któremu brak jakichkolwiek znamion oryginalności w wypowiedziach w trakcie uniwersyteckich prelekcji przemyśleń i wniosków. Natychmiast też, sytuując wykładowcę w roli plagiatora cudzych wywodów, zwłaszcza Jeana La Harpe’a i Hugh’a Blair’a, zepchnięto go z ówczesnego warszawskiego Parnasu, na którym triumf święcić zaczęli już młodzi romantycy. Co jednak bardziej niepokojące, iż praktycznie z dnia na dzień zapomniano też o zasługach Osińskiego w dziedzinie poezji, translatoryki, krytyki teatralnej, czy wszystkich jego wieloletnich staraniach około sprawnego funkcjonowania sceny Teatru Narodowego.

Oczywiście, aby nie popaść w pułapkę skrajności, zaznaczmy, iż choć wiele spośród tych zarzutów i uwag krytycznych ferowanych pod adresem Osińskiego było uzasadnionych, to jednak, mimo wszystko, pozostaje nieodparte wrażenie zupełnego marginalizowania jego artystycznego dorobku przez kolejne pokolenia badaczy tej epoki.

Podobne wątpliwości wyraził Piotr Żbikowski – autor hasła poświęconego Osińskiemu, w trzecim tomie *Pisarzy polskiego oświecenia*, pisząc:

„[...] gdzie leży i jaka właściwie jest prawda o Ludwiku Osińskim? Do jej poznania wiedzie oczywiście jedna tylko droga – możliwie najbardziej skrupulatna rekonstrukcja faktów i wydarzeń oraz – w miarę możliwości – rzeczowa weryfikacja utartych sądów i obiegowych, a często złośliwych lub na ignorancji wspartych wyobrażeń o pisarzu” (Żbikowski, 1996, s. 201).

Podobny cel badawczy – przede wszystkim próbę częściowej choćby „weryfikacji utartych sądów i obiegowych wyobrażeń” o Osińskim, jako komparatyście, profesorze „katedry literatury polskiej porównawczej”, którego prelekcje były swoistą sensacją, zarazem zaś spektakularnym widowiskiem dla tłumnie zbierającej się elity umysłowej Warszawy doby Królestwa Kongresowego – postawiła sobie autorka niniejszego artykułu. Od razu też, zdając sobie doskonale sprawę z narosłych wokół jego osoby krytycznych uwag i opinii, przekonała się z jak trudnym zadaniem przyjdzie jej się zmierzyć. Nie mniej jednak należy, z całą stanowczością, podkreślić, iż pomimo niewolniczej wręcz zależności od klasycystycznej estetyki i metodologii, wykłady Osińskiego miały doniosłe znaczenie w procesie rozwoju polskiej myśli komparatystycznej (zob. Patro-Kucab, 2017, s. 101-114). Wszak wyselekcjonowane przez siebie utwory analizował i interpretował ze smakiem i znawstwem, jakiego w 150 lat później domagać się będzie René Etiemble, żądając od komparatystów, aby byli nie tylko „mołami filologicznymi, ale także miłośnikami literatury” (cyt. za: Janaszek-Ivaničková, 1989, s. 239; zob. też: Markowska, 2017, s. 160-173).

Oczywiście ten proces – jeśli tak można rzec – „rehabilitacji” Ludwika Osińskiego i przywrócenia mu należnego statusu na mapie literackiej pierwszego trzydziestolecia XIX wieku, wymagał będzie jeszcze wielu skrupulatnych badań i dyskusji w gronie znawców omawianej epoki. Nie mniej jednak, należy mieć nadzieję, iż niniejsza glosa będzie stanowić przyczynek do dalszych eksploracji i badań jego dorobku, ale już, koniecznie, przy zasadniczej zmianie dotychczasowej perspektywy badawczej (3). Wydaje się bowiem, że podstawowym błędem, jaki popełniają historycy i krytycy literatury przy ocenie profesorskiej działalności Osińskiego, jest ustawiczne „filtrowanie” treści jego wykładów z pozycji estetyki romantycznej. Nie utrwalajmy jednak jego sylwetki – w myśl postulatu Mieczysława Brahmery – „jako *bête noire* zacierzewanym romantyków” (Brahmer, 1964, s. 109), gdyż wypacza to zupełnie prawdziwe oblicze tego „ostatniego z klasyków”. Działalność ta powinna być raczej oceniana w perspektywie określonej historycznie poetyki i wiernego tej estetyce smaku, gdyż „w tych granicach wypowiedział niejedną myśl rozsądną, która nie uderzała nowością, ale – wyrażona jasno, nieraz wymownie – warta była zastanowienia. Pisarzom przypominał «cel, którego nigdy

z oka utracić nie powinni, żeby pisma ich zasadzały się przede wszystkim na rzetelnej dla społeczeństwa użyteczności». Piękno dostrzegał tylko w zakreślonym dość wyraźnie kręgu, lecz o tym, które widział, umiał mówić z przekonaniem i zapałem. [...] I byłoby na pewno rzeczą niesłuszną, zapominać, że karty, które dziś odczytujemy z powinności historyka, nabierały ongi sugestywnej siły słowa mówionego i znajdującego oddźwięk w uniwersyteckiej sali” (ibid., s. 109).

Nieodparcie i wręcz natrętnie nasuwa się przy tym pytanie, dlaczego ktoś, kogo publiczne prelekcje zyskiwały tak aprobatywny rezonans ze strony słuchaczy doby Królestwa Kongresowego do dziś określany jest pejoratywnym mianem konserwatysty i skostniałego rygorysty, który z maniakalnym uporem trwał w „okopach św. Trójcy”? Przyczyna wydaje się oczywista. Otóż „młodzi i gniewni” romantycy, na czele z Maurycym Mochnackim, przypuściwszy atak na te, ich zdaniem, zmurszałe bastiony zwolenników doktryny estetyczno-literackiej klasycyzmu, opowiedzieli się manifestacyjnie za propagatorem nowej i bardziej atrakcyjnej estetyki – Kazimierzem Brodzińskim. Tego umysłowego fermentu, rzecz jasna, nie można już było powstrzymać. Osiński zdawał sobie doskonale sprawę z zaistniałej sytuacji, lecz prawdopodobnie nie był w stanie przezwyciężyć własnego, wewnętrznego oporu wobec tych nowych propozycji. Ewidentnie próby takie jednak podejmował, czego egzemplifikacją było uznanie wielkości oraz talentu Williama Szekspira czy Friedricha Schillera. Jednakże, powtarzając za Eligiuszem Przechodzkim, „części słuchaczy i recenzentów, zafascynowanych torującą sobie drogę do ówczesnego piśmiennictwa polskiego metodą romantyczną, nie wystarczał już opis gatunków i rodzajów; chcieli oni za pośrednictwem literatury uzyskać «obraz rozwoju ducha ludzkiego»” (Przechodzki, 1990, s. 27). Odnaleźli to, odczytawszy się wpierw w pismach (zwłaszcza niemieckich) teoretyków nowego prądu, w słynnej rozprawie Kazimierza Brodzińskiego *O klasyczności i romantyczności...* Osińskiemu natomiast przypadła pejoratywna etykieta imitatora i konserwatysty, którego nie stać na – będącą już zapowiedzią romantyzmu – oryginalność.

Przeżycie się i niejako „wyrodzenie” określonej tradycji estetyczno-literackiej to jednak naturalne – towarzyszące rozwojowi i ewolucji historii literatury – procesy, stąd tym bardziej niezrozumiała jest sytuacja, kiedy tak

jednostronne oceny i osądy pokutowały i nadal pokutują w świadomości badaczy kolejnych epok. W przypadku Ludwika Osińskiego, zastanawia też fakt, dlaczego ten niegdyś pierwszy spośród postanisławowskich klasyków, do dzisiaj pozostaje tak głęboko w cieniu naszej świadomości badawczej?

Warto byłoby w tym „procesie przywracania” go polskiej historii literatury podnieść problem jego osobistego – z uwagi na prowadzenie kursu literatury porównawczej – wkładu w rozwój polskiej komparatystyki literackiej. Czy, wystrzegając się jednocześnie deifikacji jego osoby, od rzeczy będą nasze przypuszczenia i domniemanie, że gdyby nie było Osińskiego, to nie byłoby być może także *Literatury słowiańskiej* Mickiewicza oraz Norwidowskiej krytyki romantycznej idei narodowości? (4).

Powołanie w 1818 r. na Uniwersytecie Warszawskim Katedry Literatury Porównawczej i sprawne nią przez Osińskiego zawiadywanie jest niezbitym dowodem na to, iż nie byliśmy jedynie „opłotkami europejskiej komparatystyki”, że był to prekursorski, wręcz genialny pomysł zakrojony na szeroką skalę. Aby się o tym przekonać, należy podjąć próbę odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań. Po pierwsze należy zastanowić się nad przesłankami intelektualnymi jakie złożyły się na ten prekursorski w ówczesnych warunkach krajowych krok. Dalej podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, co działo się podówczas – pod koniec XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku – na polu komparatystyki na Zachodzie? Pewnym bowiem jest, że na Uniwersytecie Warszawskim Katedra Literatury Porównawczej nie narodziła się w próżni (świadczy o tym chociażby fakt, że badania porównawcze, już wcześniej, zainicjowane zostały we Francji i w Niemczech). Wiąże się z tym kolejna kwestia, a mianowicie, na ile była ona samodzielna, jakie idee i wzory ją inspirowały lub mogły inspirować oraz, ewentualnie, na kogo była w stanie oddziaływać?

Zacznijmy może od podstawowego stwierdzenia, że Polska – jako kraj położony w centrum Europy, na skrzyżowaniu różnych kultur, o bardzo długotrwałej tradycji związków oraz współistnienia rozmaitych grup etnicznych i narodowych – posiadała i nadal posiada wyjątkowo sprzyjające warunki do prowadzenia badań opartych na metodach wypracowanych przez literaturę porównawczą. Oczywiście, w różnych okresach narodowej historii, to otwarcie się naszej literatury na zewnątrz miało różne determinanty i odmienne

ukierunkowania geograficzne. Faktem jednak jest, że procesy te, podobnie jak i badania je dokumentujące, rozpoczęły się na długo przed epoką romantyzmu. Świadomie nieco generalizując, można zauważyć, iż w epoce renesansu te literackie zainteresowania Europą skierowane były w stronę literatur kręgu śródziemnomorskiego, we wczesnym baroku – w stronę Włoch, a w epoce oświecenia w stronę francuskich klasyków i encyklopedystów oraz angielskich liberałów i demokratów (5). Natomiast na początku XIX w. – jak to wynika z rozważań pani de Staël – krytycy zwrócili baczniejszą uwagę na literaturę Niemiec, Anglii i krajów skandynawskich.

Z kolei nasze – jeśli tak można powiedzieć – „wychodzenie na zewnątrz” skomplikowały, z pewnością, zabory. Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, że czynnikiem wspierającym wszelkie komparacje była i jest możliwość wzajemnej wymiany. Ograniczenie takiego dialogu ewidentnie zawężyło jej pole lub likwidowało je w ogóle, prowadząc do izolacji i wynikającego z niej przekonania o absolutnie niepodważalnej wartości własnego, indywidualnego sposobu kulturowej egzystencji. Utrata przez Polskę niepodległości stała się tego rodzaju niekorzystnym „izolatorem” uniemożliwiającym proces swobodnej wymiany myśli intelektualnej narodu. Zdaniem Edwarda Możejki, zabory „skierowały [...] uwagę «ku wnętrzu» literatury narodowej, którą uznano za narzędzie do «pokrzepienia serc» lub też za «emanację ducha plemiennego». Takie stanowisko zajmowało *explicite* lub *implicite* wielu historyków literatury polskiej i nie pomogła tu spuścizna paryskich wykładów Adama Mickiewicza w Collège de France poświęconych literaturom słowiańskim” (Możejko, 2010, s. 19).

Co jednak ówczesna Europa mogła Polsce „zapropionować” w dziedzinie interesującej nas komparatystyki literackiej? Wiadomo bowiem skądinąd, że jej dziewiętnastowieczne początki, wraz z całym intelektualnym dorobkiem, długo, bo właściwie do drugiej połowy XX wieku, decydowały o późniejszych losach badań porównawczych (6). I znów nasuwa się pytanie, gdzie należy szukać źródeł komparatystyki humanistycznej i jakie czynniki decydowały o tym, iż jako metoda pracy badawczej „wykwitała” ona w poszczególnych krajach europejskich w dużym zróżnicowaniu czasowym? Otóż, nietrudno zaobserwować, że najszybciej konstituowała się i zdobywała popularność w tych literaturach narodowych,

w których najwcześniej zainicjowany został tzw. przełom romantyczny. Z oczywistych zatem względów, ojczyzną metody porównawczej stała się Francja, gdzie, w stosunku na przykład do Polski, dość szybko zwyciężyła teoria, że w piśmiennictwie należy zerwać z izolacjonizmem i „wykraczać na zewnątrz”, poza własne granice narodowe. Postulowano również, co było już wyraźną zapowiedzią nadejścia epoki romantyzmu, odstąpienie od pojęcia doktryny literackiej i normy estetycznej.

Ogromną popularnością w ówczesnej, francuskiej humanistyce cieszyły się poglądy formułowane przez panią de Staël, które torowały już drogę nowej literaturze. Przekonywała ona, iż, cechująca się prostotą, czystością i żywością stylu, literatura francuska z okresu poprzedzającego Rewolucję powinna starać się wybiegać „poza granice zakreślone imaginacji”, jak czyniła to ówczesnie literatura północy. Postulowała więc, aby Francuzi poznali i porównali literatury obce o podobnym typie nastroju. Od czasów Woltera, we Francji zaczyna być też coraz bardziej popularna literatura angielska, a pani de Staël zalecała również bliższe poznanie pisarzy niemieckich, którzy – w jej mniemaniu – pomogliby „wyleczyć literaturę francuską” z jej jałowości i monotonii. Odmienny geniusz literatury germańskiej uzupełniłby ascetyczny i nazbyt wyważony „gust i smak francuski”. Doceniając znaczenie obcych inspiracji, głosiła, iż „każdemu [...] krajowi na dobre wyjdzie przyjmowanie obcych myśli: taka bowiem gościnność przysparza dostatków temu, co je udziela” (de Staël-Holstein, 1954, s. 99).

Madame de Staël zaproponowała tym samym otwarcie na inną, oprócz królującej dotychczas antycznej, tradycję literatur północy. W jej pracach pojawiła się również refleksja, że bez gruntownej przemiany krytyki nie będzie możliwa żadna reforma literacka. Nowoczesny krytyk powinien, raz na zawsze, porzucić rolę autorytatywnego nauczyciela, który ogranicza się jedynie do bezpardonowego karcenia autorów i podjąć się raczej inicjowania nowych poczynąń i poszukiwań.

Bardzo łatwo, w związku z powyższym, zrozumieć, w jakiej sytuacji znalazł się ortodoksyjny klasyk – Ludwik Osiński, który ani myślał odstępować od wyznawanych przez siebie estetycznych zasad tej, zasadzającej się głęboko na antycznych korzeniach, doktryny. Ferment umysłów zainicjowany przez panią de Staël trafił bowiem również na bardzo podatny grunt u młodych polskich

romantyków, którzy ostatecznie zbojkotowali wykłady konserwatywnego – w ich przekonaniu – profesora Katedry Literatury Porównawczej na Uniwersytecie Warszawskim. Alternatywą stały się, jak podkreślaliśmy już wcześniej, wykłady cieszącego się sławą „cichego nowatora” – Kazimierza Brodzińskiego. Zdaniem Mieczysława Brahmery, „autor rozprawy *O klasyczności i romantyczności...* wychodził naprzeciwko nowym prądom z usilną chęcią ich zrozumienia i życzliwością, gdy Osiński czynił to *à contre coeur*” (Brahmer, 1964, s. 108).

Wracając na grunt początków komparatystyki francuskiej, należy dodać, iż równolegle z pracami tej niemieckiej badaczki, a częściowo pod jej wpływem, zaczęły się pojawiać we Francji studia, które były ewidentnym odzwierciedleniem jej postulatów w zakresie „zeuropeizowania” rodzimej literatury. Najważniejszą spośród tych publikacji była wspomniana już przez nas praca François Noële’a i La Place’a pod tytułem *Cours de littérature comparée*, opublikowana w roku 1816. „Nazwa ta – przypomina Halina Janaszek-Ivaničková – jest myląca, gdyż chodzi tu tylko o przegląd trzech obok siebie położonych literatur: francuskiej, łacińskiej i angielskiej, a nie ich porównawcze usystematyzowanie; niemniej określenie to przyjmuje się, by służyć w późniejszych badaniach nad literaturą uważanych ściśle za komparatystyczne” (Janaszek-Ivaničková, 1989, s. 17).

Już w kilka lat później, francuskie studia komparatystyczne zyskały szerszą perspektywę i dzięki temu pełne prawo obywatelstwa w ówczesnej krytyce. Główną rolę odegrali tu François Villemain i Jean Jacques Ampère. Drugiego z wymienionych, wybitny krytyk Charles Augustin Saint-Beuve uważa za ojca francuskiej komparatystyki literackiej.

Z perspektywy niniejszego wywodu, szczególnie interesujące są dla nas refleksje Villemaina na temat postawy i roli krytyka literackiego. W jego przekonaniu, krytyk powinien się wyróżniać „czystym i subtelnym sądem, złożonym z wiadomości i rozważań”, które zawdzięczać będzie „studiom nad starożytnymi, wiecznymi mistrzami sztuki pisarskiej”. Musi przy tym jednak znać „mniej czyste szkoły kilku obcych krajów” (cyt. za: Przechodźki, 1990, s. 23), by wzbogacić swój smak i móc podziwiać to, co wcześniej drażniło (7). Charakterystyczne, że Villemain zajmował się zarówno pisarzami genialnymi, jak i drugorzędnymi, którzy bardzo często głębiej ukazują tendencje danego wieku lub danej szkoły. Ich twórczość

konstytuuje bowiem swego rodzaju firmament, na którym szczególnie jasno mogły rozbłysnąć talenty genialne, pozostające zazwyczaj w zdecydowanej mniejszości.

Z czasem śladami badań wytyczonymi przez Villemaina i Ampère'a poszło wielu badaczy zachodnioeuropejskich i założycieli katedr literatury porównawczej. W Niemczech byli to bracia Schlegel: Fryderyk Schlegel w swoich paryskich wykładach z dziejów literatury europejskiej, głoszonych w latach 1803-1804 (*Vorlesungen über die Geschichte der europäischen Literatur*) i August Wilhelm Schlegel w berlińskich wykładach o literaturze pięknej i sztuce z lat 1801-1804 (*Vorlessungen über schöne Literatur und Kunst*). Czerpiąc obficie z myśli estetycznej Gottholda Ephraima Lessinga i Johanna Gottfrieda Herdera, zaprezentowali oni różnorakie związki między poszczególnymi literaturami narodowymi, współtworzącymi jedną wielką całość – literaturę powszechną. Ich zasługą było także przewyciężenie panującego ówczesnie europocentryzmu. Dzieło Fryderyka Schlegla z 1808 roku, *Über Sprache Und Weisheit der Inder (O języku i mądrości Indów)* zainicjowało wyraźne zainteresowanie literaturami Wschodu. Bracia Schlegel zaczęli również sami przekładać poezję indyjską, arabską i perską, wprowadzając je tym sposobem w obieg literatury narodowej, a pośrednio także europejskiej.

Z rozwojem komparatystyki niemieckiej związane jest również nazwisko Johanna Wolfganga Goethego – twórcy pojęcia „Weltliteratur”, które sformułował w swoich rozmowach z Eckermannem w latach 1823-1832. Oznacza ono sumę arcydzieł literatury światowej, rodzaj literackiego Panteonu (zob. Eckermann, 1962, *passim*).

Przed rokiem 1818, a więc przed powstaniem na Uniwersytecie Warszawskim Katedry Literatury Porównawczej, komparatystyka literacka uprawiana była także w Rosji, co jednak nie znaczy, iż posługiwano się tym terminem w świadomy sposób. Otóż początki badań porównawczych przypadają tam na koniec wieku XVIII. Zajmowali się tym początkowo tylko poeci i pisarze, jak Aleksander Puszkina czy Nikołaj Karamzin, zaś nieco później dołączyli do nich krytycy i filozofowie – Iwan Kiriejewskij, Stiepan Szewyriow, Wissarion Bielinski, Aleksander Bestużew, Aleksander Hercen i wielu innych. Jednak, jak pisze Ivaničkowa, „historyczna porównawcza wiedza o literaturze z właściwym jej

kręgiem pytań i metodologią zrodziła się w Rosji w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku” (Janaszek-Ivaničková, 1989, s. 33). Natomiast twórcą rosyjskiej szkoły badań porównawczych, który w r. 1870 stanął na czele nowo-powołanej Katedry Literatury Ogólnej w Piotrogradzie, był Aleksander Wiesiołowski. Zauważmy zatem, że dzieje się to już w drugiej połowie wieku XIX, podobnie jak w Anglii, w Danii we Włoszech, na Węgrzech czy w Szwajcarii.

Na podstawie powyższej, oczywiście bardzo skrótowej, prezentacji europejskiej myśli komparatystycznej schyłku XVIII i początku wieku XIX, możemy stwierdzić, że literaturoznawstwo polskie tej doby plasowało się, obok Francji i Niemiec, w ścisłej czołówce. Trudno przecenić przy tym fakt otwarcia na Uniwersytecie Warszawskim (już w 1818 roku!) Katedry Literatury Porównawczej. Służyć ona miała „wypracowaniu pewnych teoretycznych ujęć żywiołowo narastającego procesu wzajemnego przenikania literatur Zachodu do Polski i piśmiennictwa polskiego – na Zachód” (Przechodzki, 1990, s. 26). I znowu pytanie, dlaczego, zważywszy na ten fakt, umniejszać w tym rolę profesora Ludwika Osińskiego, który jako pierwszy stanął za jej „sterami”? Należy przyjąć przy tym również do wiadomości, iż początki polskiej komparatystyki były klasycystyczne.

To przecież właśnie oświeceniowa tradycja polskiej literatury narodowej ustawicznie przekonuje nas o swojej otwartości na podniety i inspiracje płynące z zewnątrz (co z resztą wpisane było w naczelne dyrektywy doktryny estetyczno-literackiej klasycyzmu, na której się wspierała) i skłonności do prowadzenia konstruktywnego i ubogacającego dialogu z Europą i światem.

Zauważmy przy tym, że europejska myśl humanistyczna początków XIX wieku, w tym również Królestwa Polskiego, była wyjątkowo świadoma konieczności podejmowania gruntownych badań w zakresie komparatystyki literackiej. Jak pisze Tomasz Bilczewski:

„Projekty te, układające się w sekwencję nieprzypadkowych wydarzeń, opierały się na przekonaniu, iż u podstaw licznych odmian sztuki znajduje się jakaś wspólna podstawa, z której wyrastają wszelkie jej odnogi, poszczególne konary [...] potężnego drzewa twórczej aktywności człowieka. Wiara we wspólny horyzont

porównawczych operacji, pozwalający dostrzec, opisać i zrozumieć ową jedność w wielości, skłaniała pionierów badań komparatystycznych do kierowania zazdrosnego spojrzenia w stronę nauk przyrodniczych. To tam poszukiwano odpowiedniego instrumentarium do opisywania, analizowania i klasyfikowania artefaktów, do rozkładania na czynniki pierwsze wytworów geniuszu, które paralelnie do przyrody ożywionej miały posiadać sobie właściwą morfologię i rozwijać się, oddychać, wzrastać ja «żywa istota, zapuściwszy korzenie w pewnym społecznym podglebiu oraz w pewnych narodowych idiosynkrazjach»" (Bilczewski, 2010, s. 29).

Świadom potrzeby porównywania ze sobą wytworów literatury był również, z pewnością, profesor Ludwik Osiński, który do końca swojej działalności pozostał wierny doktrynie estetyczno-literackiej klasycyzmu, podczas gdy z Niemiec i Anglii nadciągała już gwałtowna burza. „Ostatni z klasyków” zdawał się nie słyszeć wszystkich, zapowiadających ją odgłosów i, niestety, nawałnica romantyczna zniosła go w odmęt niebytu i zapomnienia trwającego właściwie do dzisiaj. Mamy jednak nadzieję, że początek XXI wieku, przyzna mu zasłużone miejsce, zwłaszcza w historii polskich badań komparatystycznych, których – bez najmniejszej wątpliwości – był inicjatorem.

Notes

(1) Dla przykładu, Bogusław Bakuła, wychodząc ze słusznego założenia, iż komparatystyka musi być z gruntu międzynarodowa i nie można jej sprowadzać do wymiaru krajowego, podkreśla rangę wykładów wieszcza w Collège de France, który „mówił w Paryżu do środowiska międzynarodowego. Do Słowian, Francuzów, Niemców. Do Europy...” (Bakuła, 2010, s. 17).

(2) Co prawda, pogłosy „zadziwienia” tą jakże wczesną na polskim gruncie, względem Europy, inicjatywą można odnaleźć w interesującej nas literaturze przedmiotu, ale z drugiej natomiast strony obserwujemy zupełny brak podejmowania jakichkolwiek prób odpowiedzi na pytanie: jakie determinanty o tym zadecydowały? Mieczysław Brahmer, na przykład, świadom niedoskonałości komparatystycznego warsztatu Osińskiego, podkreślał jednak jego pionierstwo na tym polu, pisząc: „Nie odegrałszy poważniejszej roli jako nauczyciel w ścisłym tego słowa znaczeniu, poza stylistycznym warsztatem, [...] przez lat dwanaście (1818-1830) wywierał jednak wpływ istotny na szersze audytorium, wyposażone w

pewną, zazwyczaj dość przypadkową kulturę literacką. Dzięki niemu, nie poprzestając na nowościach rynku wydawniczego, znajdowało ono przyjemność w stałym obcowaniu z dziełami wielkiej poezji, z klasykami różnych narodów. Kształciło się słuchając jednostronnych z pewnością, ale po raz pierwszy publicznie przeprowadzanych rozbiórów, opartych na pracach przedstawicieli krytyki ówczesnej lub wczorajszej [podkr. J. K.]". (Brahmer, 1964, s. 108). Z kolei Henryka Markiewicza „zadziwia” fakt wczesnego pojawienia się w Polsce, w stosunku do literatur zachodnich, samego terminu „literatura porównawcza” (Markiewicz, 1976, s. 411).

(3) Ludwik Osiński nadal bowiem nie doczekał się, jak dotąd, rzetelnej – pozbawionej uszczypliwości i deprecjonujących sądów, monografii.

(4) Należy dodać, iż są to jedynie pewne impulsy i refleksje do dalszych dyskusji i szczegółowych badań. W tym miejscu nie mamy bowiem możliwości, z uwagi na skromne rozdziały tej publikacji i jej ogólny zamysł, na prześledzenie tego zagadnienia w szerszym kontekście.

(5) Potwierdzeniem tych prawidłowości jest już dość bogata na naszym gruncie literatura przedmiotu o zakroju komparatystycznym. Zob. np. Brahmer, 1939; Zarębski, 1967; Ulewicz, 1977; Ulewicz, 1976; Cytowska, 1980; Pelc, 1984; Pelc, 1988; Kot, 1987; Szumska, 1938; Ślaski, 1984; Nowicka-Jeżowa, 2000; Marinelli, 1973; Libiszowska, 1951; Zabłocki, 1976; Kostkiewiczowa, 2002; Kostkiewiczowa, 1996; Cieński, 1992; Baczko, 1964; Rzadkowska, 1955; Sinko, 1976; Sinko, 1956.

(6) Pamiętajmy wszakże, iż komparatystyka literacka uprawiana była od dawna, choć sama jej nazwa utrwalił się dopiero w początkach XIX w. Jak pisze wybitna znawczyni tematu Halina Janaszek-Ivaničková, „może się ona poszczycić metryką równie starą jak piśmiennictwo [...]. Zdaniem węgierskiego badacza Janosa Hankissa, pasje komparatystyczne w kulturze europejskiej pojawiły się [...] w epoce antyku. Porównywanie własnych osiągnięć w literaturze i sztuce z dokonaniem Greków w tej dziedzinie było prawdziwą obsesją starożytnych Rzymian” (Janaszek-Ivaničková, 1989, s. 14). Dla potrzeb niniejszego artykułu skupimy się na sytuacji w europejskiej komparatystyce literackiej schyłku XVIII i pierwszych trzech dziesiątków lat XIX w., aby móc pokusić się o ewentualne wnioski *a’ propos* wzajemnych inspiracji na linii: literatura porównawcza w Polsce i w Europie omawianego okresu.

(7) Czyżby zatem Ludwikowi Osińskiemu zabrakło tej wiedzy na temat „mniej czystych szkół”, aby móc łaskawszym i bardziej wyrozumiałym okiem spojrzeć na nowe inicjatywy literackie w Niemczech czy w Anglii? Przekonanie takie mogły zrodzić liczne, krążące podówczas po Warszawie anegdoty, z których wyłania się portret „ostatniego klasyka”, jako wyjątkowego nonkonformisty, który z założenia deprecjonuje literackie płody młodych romantyków, nie zmusiwszy się nawet do ich uprzedniej lektury. Oto scena z salonu Wincentego Krasińskiego, gdzie Osiński był stałym bywalcem:

„[...] raz znajdując się w domu jenerała Wincentego Krasińskiego, w którym z upodobaniem przebywał, spostrzegłszy na stoliku tłumaczenie francuskie Byrona, rzekł do gospodarza: «Niech mnie też jenerał pożyczy Byrona, dosyć się z niego nażartowałem, muszę go przecież raz całego przeczytać» (*Wizerunki osób społeczeństwa warszawskiego z czasów Kongresowego Królestwa (ustęp ze*

wspomnień jednego z żyjących autorów). Ludwik Osiński, „Przegląd Poznański” 1857, t. 24, s. 16).

Literatura

- BACZKO, B.: *Rousseau: samotność i wspólnota*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, 746 s.
- BAKUŁA B.: *Kilka uwag o komparatystyce integralnej i Mickiewiczowskim dziedzictwie*. W: *Komparatystyka. Między Mickiewiczem a dniem dzisiejszym*. Pod red. L. Wiśniewskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, s. 15 – 18.
- BILCZEWSKI T.: *Komparatystyczny korpus: strategie lektury a historia badań porównawczych*, w: *Komparatystyka. Między Mickiewiczem a dniem dzisiejszym*. Pod red. L. Wiśniewskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, s. 29-58.
- BRAHMER M.: *Ludwik Osiński (1775-1838)*. W: *Z dziejów polonistyki warszawskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, 351 s.
- BRAHMER M.: *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych*, Warszawa: Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, 1939, 296 s.
- CIEŃSKI M.: *Formacja oświeceniowa w kulturze Polski i Niemiec*, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, 1992, 213 s.
- CYTOWSKA M.: *Erazmianizm w literaturze polskiej XVI i XVII wieku*. W: *Studia porównawcze o literaturze staropolskiej*. Pod red. T. Michałowskiej. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Instytut Badań Literackich, 1980, 195 s. 7 – 28.
- DE STAËL-HOLSTEIN A. L. G.: *Wybór pism krytycznych: Przedmowa do Delfiny*. Przeł. A. Jakubiszyn-Tatarkiewicz. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1954, LXXXIII + 180 s.
- DMOCHOWSKI F. S.: *Wstęp*. W: L. Osiński.: *Dzieła*. T. 1. Warszawa, 1861, s. I-XVI.
- ECKERMAN J. P.: *Gespräche mit Goethe In den letzten Jahren seines Lebens 1823-1832*. Berlin: Volksverband der Bücherfreunde im Wegweiser-Verlag GmbH, 1962, 412 s.
- JANASZEK-IVANIČKOWÁ H.: *O współczesnej komparatystyce literackiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, 256 s.
- KOSTKIEWICZOWA T.: *Jak badać swoistość epoki piśmiennictwa narodowego? Oświecenie polskie wobec europejskiej „Epoki Świata”*. W: *Narodowy i ponadnarodowy charakter literatury*. Pod red. M. Cieśli-Korytkowskiej. Kraków: Universitas, 1996, s. 63 – 74.
- KOSTKIEWICZOWA T.: *Polski wiek światła. Obszary swoistości*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, 448 s.
- KOT S.: *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*. Oprac. H. Barycz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987, 913 s.
- Literatura staropolska i jej związki europejskie*, pod red. J. Pelca, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 338 s.
- LIBISZOWSKA Z.: *Z dziejów francuskich wpływów literackich w Polsce w XVII wieku*. W: *Prace Polonistyczne*, 9, 1951, s. 43 – 60.

- MARINELLI L.: *Sarmatyzm, italianizm, europejskość poezji polskiej epoki baroku*. W: *Od „Lamentu świętokrzyskiego” do „Adona”*. Włoskie studia o literaturze staropolskiej. Pod red. G. Brogi Bercoff i T. Michałowskiej. Warszawa: Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, 1995, s. 245 – 268.
- MARKIEWICZ H.: *Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim*. W: Idem, *Przekroje i zbliżenia dawne i nowe. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976, 524 s.
- MARKOWSKA H.: *Rozbiory i objaśnienia. Polskie mikropoetyki późnego klasycyzmu*. W: Forum Poetyki 2017, s. 160 – 173.
- MOŻEJKO E.: *Przyczynek do kwestii statusu komparatystyki w Polsce*. W: *Komparatystyka. Między Mickiewiczem a dniem dzisiejszym*. Pod red. L. Wiśniewskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, s. 19 – 28.
- NOWICKA-JEŻOWA A.: *Jan Andrzej Morsztyn i Giambattista Marino. Dialog poetów europejskiego baroku*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, 430 s.
- PATRO-KUCAB M.: *Ludwik Osiński – profesor-esteta. Próba waloryzacji wykładów literatury porównawczej*. W: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica*, 5, 2017, s. 101 – 114.
- PELC J.: *Europejskość i polskość literatury naszego renesansu*. Warszawa: Czytelnik, 1984, 644 s.
- PELC J.: *Renesans w literaturze polskiej w kontekście europejskim*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1988, 150 s.
- POLLAK R.: *„Gofred” Tassa-Kochanowskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, 246 s.
- PRZETCHODZKI E.: *Pierwsze zarysy porównawczo-syntetyczne historii literatury rosyjskiej i polskiej*. S.B. Linde, A. Mickiewicz, M. Grabowski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1990, 164 s.
- RZADKOWSKA E.: *Encyklopedia i Diderot w polskim Oświeceniu*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1955, 159 s.
- SINKO Z.: *„Monitor” wobec angielskiego „Spectatora”*. Wrocław: Ossolineum, 1956, 207 s.
- SINKO Z.: *Powieść zachodnioeuropejska w kulturze literackiej polskiego Oświecenia*. Wrocław: Ossolineum, PAN, 1976, 394 s.
- SZUMSKA U.: *Anglia a Polska w epoce humanizmu i reformacji (związki kulturowe)*. Lwów: Uniwersytet Jana Kazimierza, 1938, 200 s.
- ŚLASKI J.: *Literatura włoska w Polsce na pograniczu renesansu i baroku*. W: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. XXIX. Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984, 199 s.
- ULEWICZ T.: *Oddziaływanie europejskie Jana Kochanowskiego*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, 38 s.
- ULEWICZ T.: *Związki kulturalno-literackie Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*. W: *Literatura staropolska w kontekście europejskim. Związki i analogie*. Pod red. T. Michałowskiej. Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977, 326 s.
- Wizerunki osób społeczeństwa warszawskiego z czasów Kongresowego Królestwa (ustęp ze wspomnień jednego z żyjących autorów)*. Ludwik Osiński. W: *Przegląd Poznański*, 24, 1857, s. 1 – 23.

WÓJCICKI K.W., *Warszawa i jej społeczność w początkach naszego stulecia*. W: Biblioteka Warszawska, IV, 1874, s. 361-386.

ZABŁOCKI S.: *Od prerenesansu do Oświecenia. Z dziejów inspiracji klasycznych w literaturze polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, 271 s.

ZARĘBSKI I.: *Iter Italicum – włoska droga wczesnego humanizmu w Polsce*. W: Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne III, 26, 1967, s. 69-83.

ŻBIKOWSKI P.: *Ludwik Osiński (1775-1838)*. W: *Pisarze polskiego oświecenia*. Pod red. T. Kostkiewiczowej i Z. Golińskiego. T. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996, s. 199-222.

Resumé

Ludwik Osiński – the father of literary comparatics?

The paper is an attempt of verification of the running opinions and common notions according to Ludwik Osiński as a comparatist and as a professor of the first Department of Comparative Literature, founded in 1818 at University of Warsaw. Usually as the progenitor of Polish comparative studies Adam Mickiewicz is considered as an author of lectures on Slavonic Literature. We hope that at the beginning of the 21-st century the proper and – undoubtedly – deserved place for Osiński in the history of Polish comparative studies will be admitted.

NEROZPRÁVKOVÉ Z PEKLA ŠŤASTIE LADISLAVA GROSMANA. ŠALECH ALEJCHEM

Eva Pršová

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

eva.prsova@umb.sk

Kľúčové slová: Ladislav Grosman, vojna, holokaust, chlapčenský protagonista, perspektíva rozprávania

Key words: Ladislav Grosman, war, Holocaust, boyish protagonist, perspective

Úvod

V čase, keď v svetovej literatúre pre mládež vychádza množstvo titulov s tematikou 2. svetovej vojny ako období, ktoré svojou rozporuplnosťou a krutosťou stále provokuje k novým príbehom, v slovenskej literatúre pre deti a mládež sa tematizácia vojny bezprostredne po roku 1989 stala doslova ojedinelou, ak nie aj nedostatkovou. Rovnako to bolo aj s problematikou holokaustu. Oveľa bohatšia ponuka diel zobrazujúcich holokaust sa objavovala koncom minulého storočia v prekladovej literatúre zameranej na detské čitateľstvo. Niektoré z titulov sa stali, možno aj vďaka ich filmovým adaptáciám, súčasťou čítania detských aj mladých dospelých čitateľov a školskej práce s knihou: *Denník Anny Frankovej*, *Chlapec v pásikavom pyžame* a *Chlapec na vrchole hory* z pera Johna Boyna, *Zlodejka kníh* Markusa Zusaka. V slovenskej literatúre pre mládež vyšiel ešte v 60. rokoch román *Matapolo* L. Granča, ktorý vyrozprával príbeh študenta piaristického gymnázia počas vojny a jeho neľahkú identifikáciu so svojím židovským pôvodom, okrajovo sa holokaustu dotýka kniha M. Ferka *Keby som mal pušku* zo 70. rokov a novela *Jablká nášho detstva* P. Kováčika priniesla rómsky holokaust. Po roku 1989 možno k esteticky kvalitným titulom zaradiť asi len zbierku poviedok a úryvkov z diel viacerých autorov pod názvom *Božia ulička* z roku 1998 a jedno menej známe a tak trochu aj nedocenené dielko z pera oskarového scenáristu Ladislava Grosmana *Z pekla šťastie* z roku 2001 v preklade Michala Nadubinského. (2) Obe diela vyšli v *Múzeu židovskej kultúry v Bratislave*.

Grosmanov román je v úvode charakterizovaný ako *Román školáka Róberta o kamarátoch, láske, gete a tak...* V slovenskom kontexte túto knihu pozná len niekoľko literárnych vedcov, na stránkach časopisu *Bibiana* sa o nej zmienili

O. Sliacky, V. Marčok a Miloš Ferko. Možno aj preto, lebo román vyšiel v nižšom náklade a nepredchádzala mu žiadna reklama, ako o tom bližšie píše O. Sliacky v súvislosti s prezentáciou istej knihy americkej autorky: „Len mi je ľúto, že keď pred piatimi rokmi vyšla kniha oscarového autora Ladislava Grosmana o slovenskom židovskom chlapcovi v čase holokaustu *Z pekla šťastie*, kniha výnimočnej umeleckej hodnoty, v elektronických médiách po nej neštekol ani pes. A o tom, že by sa o nej, či vôbec o nejakej slovenskej knihe, zmienil náš spoločenský reprezentant, o tom nemôže byť ani reči.“ (Bibiana, 2006, s. 54) R. Passia sa týmto románom zaoberal v kontexte komplexného záberu Grosmanovej tvorby: „V istom zmysle je Ladislav Grosman spisovateľom jednej témy a jedného priestoru – zaujíma ho predovšetkým rozklad života židovskej komunity v zázemí druhej svetovej vojny na východe Slovenska a s ním spojené morálne dilemy majoritného obyvateľstva“ (2015, s. 358). No románu *Z pekla šťastie* sa venuje iba okrajovo, pričom sa domnieva, že „hlavný hrdina románu trávi exilový čas u rodiny v Budapešti“ (tamže, s. 358). To sa s románovou fikčnou realitou zhoduje len čiastočne, v Budapešti prežije niekoľko mesiacov vo väzení a u rodiny žije v Užhorode (1).

Spomienky v príbehu detského protagonistu

Ladislav Grosman uvádza, že obsah románu tvoria beletrizované spomienky jeho priateľa na detstvo prežité na Slovensku. V čase, keď román vznikal, žil jeho priateľ v Izraeli. Tieto spomienky, ktoré odkazujú aj na autorovo detstvo v rodnom meste L. Grosmana Humennom, (3) pretavil do beletrizovaného rozprávania (4). To možno podľa I. Šušu charakterizovať ako „naratívnu transpozíciu autobiografických skúseností do vlastného rozprávania, v ktorom hlavná postava a ďalšie postavy nadobúdajú niektoré poznateľné kontúry reality, ale môžu mať iné mená a byť súčasťou fiktívnych situácií“ (2015, s. 134). Pri ich čítaní sa otvárajú autentické priestory východoslovenského regiónu, územia dnešnej Ukrajiny a Maďarska. Hlavná postava a zároveň rozprávač príbehu Róbert Gut je dospievajúci syn židovského advokáta Emila a Emílie Gutovcov. Z kompozičného hľadiska je najdôležitejším prvkom cesta, lebo na nej hrdina zažije zážitky, ktoré tvoria románový príbeh. V ňom sú rámčujúcimi motívmi *Odchod* a *Návrat*, rovnomenne pomenované kapitoly, ktoré dopĺňa najrozsiahlejšia časť pod názvom *Vo svete*.

Motív cesty sa v Bachtinovom jazyku podieľa na modelovaní postavy v zmysle metodologického nástroja, pomocou ktorého sa preniká do priestorov vedomia rozprávača, postáv a do vedomia autorského subjektu (Bachtin, s. 364 – 368). Rozprávanie a opisy cestovateľských zážitkov chlapca na rozhraní detstva a puberty sa stávajú tematickým plánom prvej línie. V užšom poli narácie sa teda rozvíja útek hlavného hrdinu pred odvlečením do koncentračného tábora a v širšom poli sa rozprávaním dosahuje myšlienka absurdného konania a jeho dosahu na židovskú diaspóru v konkrétnom historickom rámci s konkrétnymi ľudskými tragédiami. Na tejto ceste zážitkov migranta neárijskej rasy, ako mu je často pripomínané, je rozhodujúca perspektíva návratu. Historické a časové pozadie jeho príbehu tvorí približne dva a polročné obdobie počas Tisovho štátu a deportácií židovského a inak nepohodlného obyvateľstva do záchytných, zberných a pracovných táborov na území Maďarska, okupovaného Poľska alebo Nemecka. Na začiatku rozprávania má Róbert dvanásť a na konci štrnásť a pol roka. Spoločenská situácia a predtucha akokoľvek fatalisticky a odovzdane zmýšľajúcich rodičov vedie Róbertovho otca k rozhodnutiu poslať syna do Užhorodu, vtedajšieho maďarského mesta, k svojej sestre Tonči, aby ho ochránil pred pogromom, o ktorom denne čítajú alebo počúvajú: *„Držala otecka za rukáv zimníka a celá sa triasla od zimy, potom pristúpila ku mne a stískala ma v objatí, dosť už, dosť, vravel otecko a mamička ma bozkávala na čelo, na nos a všade, mala teplú tvár, vlhkú a jachtavo vravela, keby som len vedela, že budeš dávať na seba pozor... Sľúb mi, že nebudeš chcieť byť hrdinom, a znovu ma bozkávala, stále mala rozhorúčenú a zvlhnutú tvár“* (Grosman, s. 13). Chlapec si v kufríku, jedinom dedičstve po otcovi, nesie okrem oblečenia zubnú kefku, baterku a niekoľko kníh v papierovom obale, ktoré považuje za svoje výnimočné bohatstvo.

Náboženstvo, zvyky a rituály ako poznanie a emócie

Róbertovo priame rozprávanie umožňuje prežívať spolu s ním všetky situácie, ktoré sa vyjavujú cez jeho zážitky, opisy ľudí, prostredia aj hodnotenia, občas detskými, no zväčša dospelými očami už s odstupom času. Dozvedáme sa o bežnom i sviatočnom živote židovskej komunity, o „pravoverných fanatikoch“, ako Róbertov otec občas nazýva ortodoxných židov, i tých menej nábožensky zmýšľajúcich ľudí, o občas komplikovaných vzťahoch, o obmedzeniach vnútri

komunity i jednote a silnej spolupatričnosti, o tom, čo je kóšer či trejfe, nekóšer: „*Moja drahá Emília, ešte stále nechápeš, prečo u nás nechce jesť? My nie sme pre ňu dosť košer! Zabudla si, čo nám už raz vyviedli fanatici v tomto meste? Azda si zabudla, ako vyhnali nášho bratanca pekára Benjamína a jeho rodinu z mesta? Áno, len aby si vedela, moja drahá, to isté si myslí aj pani rabínka z Maďarska o nás dvoch a o našej rodine, hoci sme rovnakej viery a hoci náckovia nás majú v žalúdku všetkých bez rozdielu, košerný-nekošerný... Nechápeš, že napriek tomu všetkému sme pre ňu len pohania?*“ (tamže, s. 11)

Čas rozprávania sa prelína s časom dávny i nedávno minulým. Retrospektívny korpus rozprávania sa opiera o vlastné zážitky poprepájané na príhody rodičov, príbuzných, susedov, kamarátov a ich rodiny, známych i neznámych z mestečka, ktoré iba počul alebo poznal len z tradície. V Róbertovom podaní potom znova ožívajú, ale žijú už novým životom, okoreneným aj jeho čitateľskou skúsenosťou. Chlapec má dar rozprávania, epizódy prikrášľuje, s obľubou k nim pridáva „*vravelo sa u nás doma a aj medzi chlapcami*“, pridáva množstvo opisov a detailov, ktoré sú výsledkom jeho nadmernej imaginácie. Prioritne predstavuje priestor vlastného detstva, ktoré strávil v židovskej komunite na východnom Slovensku pod Vihorlatom. Ten sa s Humenným, Podčičvou pri Vranove, riekami Cirochou a Laborcom, Sobrancami či Košicami dostáva aj do priestorového vybavenia románu, ktoré sa rozširuje o Budapešť a Užhorod/Ungvár. Autor prostredníctvom rozprávača plasticky stvárňuje židovské postavy naprieč spoločenskými vrstvami, od chudobných remeselníkov cez obchodníkov, lekárov, advokátov aj rabínov, nevynecháva ani bizarné konfliktné situácie, ani pragmaticky sa správajúcich jednotlivcov (náhle pokresťančovanie, nosenie krížikov na prsiach) i uprednostňovanie svetského života pred životom ukotveným vo viere a náboženstve. V. Marčok v tejto súvislosti napísal, že takáto „*panoráma života v časoch vojny má nezastupiteľné informatívne hodnoty historické, kultúrne, etnografické aj psychologické*“ (Marčok, 2002, s. 60). Dozvedáme sa o židovských sviatkoch a tradíciách, ktorých sa prísne drží náboženské konanie: o tom, čo je Chanuka a koľko dní trvá, prečo sa zapaluje osem ramien na (deväťramennom) svietniku chanukija, prečo v ortodoxne veriacich remeselníckych rodinách nedávajú študovať synov do meštianky, čo je šábes, kto je šámes a čo sú napríklad pajesy.

V texte sú obsiahnuté aj mnohé rituály, ritualizačné rodinné konania aj zvyky židovskej komunity.

V rozprávani d'alej ožívajú osudy židovských rodín Silbermanovcov, Weissovcov, Katzovcov, Volfovcov, Wirtovcov, Bárnovcov, či už sú len fikciou alebo majú oporu v realite. Každá rodina má svoj strach z „náckov“, ako o tom sprostredkovane informuje chlapčenský rozprávač, preto si zabezpečuje pomoc mimo hraníc Slovenska, najčastejšie v Maďarsku. (5) Trinásty rok, ktorý Róbert dovŕši vo vzdialenej rodine Holländerovcov, je pre neho, podobne ako pre ostatných židovských chlapcov, dôležitou životnou križovatkou, získava „bar-micva“. To znamená, že chlapec sa dostáva v živote na križovátku, hriechy sa začínajú písať na účet jemu samotnému ako hriešnikovi, kým dovtedy to bolo na účet otcovskej, či už správnej alebo nevhodnej výchovy. Od trinástich rokov sa chlapec môže rozhodnúť, či bude dobrý alebo zlý, má svoje konto hriechov a rozhoduje sa, akou cestou pôjde. (Grosman, s. 25) Podľa dospelých bolo najväčšími hriechmi čítať knihy s lacným dobrodružstvom a erotikou namiesto biblie, chodiť do kina na nemravné filmy, *„lebo to je najväčšia neresť, aká vôbec môže na tomto svete byť, nemravné filmy kazia mládež a zvádžajú ju k nemravným činom, ktoré majú veľmi vážne následky...“* (s. 25), a „leňošenie ako matka neresť“ (s. 60). Zmysluplne trávený čas pre chlapcov mohlo byť len čítanie biblických textov a učenie sa tóry.

Po smrti strýka Arpáda v Užhorode Róbert predstavuje pohrebný rituál umývania rúk a následný desaťdňový proces smútenia, v ktorom zohráva dôležitú rolu kadišová modlitba v podaní chlapčenskej siroty, modlitby na počesť nebožtíka len mužskými zástupcami odetými v tálesoch, modlitebných háboch, s remienkami na rukách a s čiernymi kocočkami na čele.

Sprievodným komentárom židovského obyvateľstva takmer pri každom rozhodovaní, plánovaní, stretávaní je utiekanie sa k *Najvyššiemu* a *volanie pánbožka na pomoc*, alebo prianie *Pánboh s tebou*, lebo všetko sa dialo *s božou pomocou* či *z vôle božej*, odovzdanosť, pokoru a fatalizmus možno cítiť na každom kroku: *„Všetci sme obyčajní smrteľníci. Ved' ako sa píše, hoci sme z krvi a mäsa, predsa sa napokon všetci na prach premeníme“* (s. 20). Okrem triednych rozdielov sú v komunite oveľa významnejšie rozdiely vo viere a náboženskom rebríčku, lebo sú tí, ktorí pochádzajú z mocnej chasidskej vetvy prastarého židovského stromu a ortodoxne sa pridŕžajúci

náboženských tradícií, a potom tí, „ktorí sa zlomia už ako malé konáriky, nedostávajú dostatočnú výživu, a tak vysychajú a odpadávajú zo stromu“ (tamže, s. 31), ich viera nie je taká pevná a potom pochopiteľne strácajú aj spoločenský status. Všetky tieto príbehy každodenného aj sviatočného života a rozprávania v spoločenstve Židov sú okorenené situačným a slovným humorom ústiacim veľakrát do grotesknosti a tragikomickosti: „...keď sa konečne doterigal so svojím očisteným telom do najbližšej chalupy pod lesom, padol do náručia akejsi vdovy, nad ktorou sa zľutoval, no práve to nemal robiť, lebo pri tom vypustil dušu“ (s. 27); „Na povale starej synagógy sú predkožky z pišošíkov, ktoré pri obriezke hádže obriezkar do popola na podnose. Šames ich potom všetky pochová na povale“ (s. 47).

Stereotypy a predsudky

Mnohé predsudky, nenávisťné praktiky a dôsledky doby sa dostávali aj do detského sveta, ktorý sa s tým vysporadúval po svojom. Ústami detského rozprávača vyznievajú obvinenia či obhajoby sugestívnejšie: „Židia majú na všetkých plagátoch veľké nosiská, lebo práve to je znak židovstva. Ja som mu na to odpovedal, že je somár, lebo veľký ňufák nie je znak židovstva, ale znak mužnosti...“ (s. 35), „...kde visí plagát so Židom s poriadnym ratáfákom a s nozdrami ako kôň a s chlpatým obočím ako sám Lucifer a s brčkavými vlasmi a že nemôže Židov ani cítiť, ale mňa sa to netýka, mňa môže cítiť. Tak som k nemu podišiel, aby ma oňuchal. Potiahol nosom, ale nepovedal, že páchnem ani že nepáchnem...“ (tamže); „Gabi je síce mäsiar a údenár z povolania, ako bol celý rad pokolení jeho predkov, no už nesmie vykonávať svoje remeslo, do jeho majetku dosadili cudzích ľudí, lebo on je Žid a nie árijec, keď raz budem veľký, tak to pochopím, no možno ta ani nikdy nepochopím“ (tamže, s. 38). „Samozrejme, bol som, som a budem proti Židom, lebo Židia sú čvarga a ja som vlastenec.“ (...) „Viac som k nemu nešiel a ani som mu nechýbal“ (s. 60).

Róbert často komentuje myšlienky náboženstva alebo konanie jeho prívržencov, rovnako svojho židovského ako aj kresťanského, pokiaľ sa výsledky toho konania dotýkali jeho blízkych. Odsudzoval správanie rabína aj katolíckeho či evanjelického kňaza a kresťanov. Tí oslavovali Krista, ktorý by sa teraz za nich hanbil. Pochopiteľne, v týchto komentároch zámerne dominuje detský aspekt, ktorého výsledkom je síce naivný názor, no v konečnom dôsledku s mrazivým

účinkom. Najdôležitejšie vety v príbehu vyslovuje Róbert ako reprodukované spomienky na otcove názory týkajúce sa doby, v ktorej boli ničené všetky myšlienky humánnosti a právo človeka na dôstojný život a prácu: *„Keby Kristus Pán žil, sám by povedal: Dost! Nechcem od vás nič. Neoslavujte moje narodeniny stromčekom – nechcem váš med a nechcem vaše bodnutia. Tak nejako to predsa stojí napísané v Svätej biblii... Kristus bol Žid a kresťania, bratia v Kristu, prebodávajú teraz Židov bodákmi, a to v Poľsku, Rakúsku, Nemecku a pomaly sa to začína i tu u nás na Slovensku. Kam sa pozrieš, samý Hlinkov gardista. Kam sa pozrieš, samý antisemitský vlastenec. Aj sám prezident, ktorý je kňaz, je gardista a antisemita, upiera nám všetky práva a chce nás vyhnúť, no nevie, že Židia boli tisícročia pred ním a on už dávno nebude, zatiaľ čo oni budú tisícročia aj po ňom. Nijaké stromčeky pre deti nepripravujte. Tak by to povedal sám Kristus Pán, keby tu s nami žil“* (s. 69 – 70).

Perspektíva dieťaťa

Autorská stratégia priameho rozprávania s oveľa častejšou frekvenciou nevlastnej priamej reči ako priamej reči nedovoľuje rozprávačovi reflexiu samého seba, detský rozprávač si ju nepripúšťa ani s odstupom času, na rozdiel od permanentného a kritického prehodnocovania ostatných ľudí, najmä ich správania, ktoré bolo v nesúlade s chlapcovým poznaním sveta. To je už skôr v zornom poli dospelého a poučeného rozprávača. Detský rozprávač sa o seba a svoje správanie absolútne nestará, prehnane komentuje všetky situácie, nenecháva dospelým priestor na akékoľvek názory či rady, svojimi siahodlými rozprávačskými vstupmi ľudí unavuje, otravuje a provokuje: *„Náš ocko vyhlásil, že zatrpknuté deti, to je hotové nešťastie, lebo také zatrpknuté dieťa je schopné podpáliť otcovi kvelb (6) a matke posteľ, potom o tom budú noviny písať... Zápisník je dobrý, vravel otecko, aj preto, že si v ňom dieťa môže vyliat srdce, aby v ňom nijaká trpkosť nezostala. Tak som si zaobstaral zápisník a napísal som doň: Serena Buchenwaldová zatrpknutá. A to bolo všetko, viac trpkosti som v srdci nemal“* (s. 24).

Dominujúci detský aspekt v Róbertovom rozprávaní a komentovaní sveta, aj v prežívaní erotických vzplanutí či v predstavách lásky a všetkého, čo je s ňou späté, bol jednoznačne autorov zámer, smeroval recepciu na detského čitateľa, poslucháča alebo možno aj diváka. Existenciálny zmysel a závažnosť situácií či stretnutí s ľuďmi

sa lámali na jedinečnosti detského sveta, chlapcovom nekomplikovanom a prirodzenom zmýšľaní: „...ved' o pôrode som aj tak vedel všetko a nebol som na to zvedavý“ (s. 31) „...a vážne sa ma spýtala, či chcem, aby sa pani Holländerová rozčúlila a predčasne porodila, či viem, čo to znamená. Chceš si to všetko vziať na svedomie? Áno, odvetil som a ona ustúpila...“ (s. 32). Zdá sa, že vysvetlenie dospelých je veľmi vzdialené vnímaniu chlapca, ktorý sa síce spočiatku tešil na dobrodružnú cestu, no s vedomím, že sa čoskoro vráti domov. A tak nech sa na jeho ceste udeje čokoľvek, stále myslí na návrat a svoju rodinu, ku ktorej sa túži vrátiť, absolútne si neuvedomujúc nebezpečenstvo, ktoré mu hrozí: „Nakoniec mi tá pani povedala, že ak to všetko nepochopím, bude zle, lebo som utečenec. A maďarskí žandári sa s utečencami nehrajú. Napokon by ťa vzali, vravela, a vyhnali naspäť na Slovensko. To by si chcel? Chcel, odvetil som a tá teta na pohybujúcej sa stoličke stratila rovnováhu, až sa skoro prevrátila“ (s. 27). Nebezpečenstvo je preňho znakom dobrodružstva, vníma ho podobne ako nebezpečenstvo z kníh, ktoré má v kufri a ktorých príbehy tak rád rozpráva. Akoby pre neho to rozprávanie, ktoré už veľakrát ostatných otravuje a podobne to pociťuje aj čitateľ, bolo akousi terapiou zo strachu a úzkosti, ktorú inak najavo nevie dať. Akékoľvek myšlienky na rodičov a malého bračeka Mikiho vždy prekryje spomienkou, ktorá sa potom vetví na ďalšie a ďalšie spomienky. Túto spomienkovú líniu však prekrýva línia rozprávania súčasného osudu na ceste zo Slovenska do Maďarska a späť a na nej zažíva aj početné detské lásky, erotické zážitky, chlapčenské dospievanie a identifikovanie sa s vlastným mužstvom, ktoré je podávané s humorom a naivitou zároveň. Tento prvok lásky, ktorý je aj v podtitule názvu románu, očakáva skôr detského ako dospelého čitateľa. Hneď vo vlaku sa zalúbi do Perly Blumovej, ktorú rovnako ako jeho poslali rodičia do Maďarska: „Zalúbil som sa po uši a celú cestu vlakom som bol zalúbený. Bozkával som Perlu, ona sa odťahovala a vravela, fuj, to sa nesmie... (...) Schúlila sa do kľbka, kolená k brade, ja som bol šťastný, že celý svet spí, len ja milujem, lúbim... (...) Ona ma rukou stále odstrkávala, ale zadočkom sa pritúlila a spýtala sa ma, čo mám na svete najradšej. Odvetil som, teba, miláčik. Skutočne ju to veľmi prekvapilo, lebo ona myslela na jedlo a pitie, a povedala, že ona má najradšej kakao“ (s. 14). V Užhorode sa predmetom jeho chlapčenskej túžby stane teta Tonča až natoľko, že žiarli na jej obrovského muža a vnútorne s ním súperí. Arpádovo rozhodnutie dať Róberta do

školy berie ako pomstu za to, že Tonča určite viac miluje jeho ako vlastného muža. Až keď príde Arpád na dovolenku z frontu a chlapec pozoruje milostné hry manželov, prežíva sklamanie, no neskladá zbrane: *„On ju objíma v páse a vyššie okolo prs, ten nehanebník hnusný, a vôbec všade. Skryl som sa, lebo som sa hanbil a aj ma to vzrušovalo. Mne stačí, keď o týchto veciach hoci len čítam, a je mi, akoby som tým hrdinom bol ja sám, nieto keď to všetko zrazu vidím na vlastné oči... Srdce sa mi rozbúchalo divoko a musel som preč, lebo aj inakšie som bol veľmi vzrušený. (...) Stále som si myslel, že teta ma miluje tak ako aj ja ju. Veľmi by som ju bozkával a hlavne objímal, položil by som si hlavu do jej lona, no dúfal som, že to všetko bude hneď“* (s. 43). V budapeštianskom väzení sa on stáva predmetom túžby mladého Poliaka, ktorý sa však voči nemu fyzicky neodváža prejavíť, no stáva sa jeho ochrancom a „učiteľom“ v base medzi zlodejmi a emigrantmi. Po návrate z väzenia sa dostáva naspäť do Užhorodu k tete a jej manželovi Arpádovi, viac sa zbližuje s vrstovníkmi a medzi spolužiakmi si nájde dievča Štefku na doučovanie maďarskej výslovnosti. Štefka učí Róberta zaobliť, špúliť aj vypúliť pery: *„A pekne to predviedla a pobozkala ma. A potom ma už krmila gramatikou ako lastovička svoje mlád'atá“* (s. 77).

Ďalšími motívmi, ktoré radia dielo do oblasti literatúry pre deti, sú kamaráti a škola. Chlapci z ulice v Humennom, ktorí sa nerozlišovali podľa príslušnosti k rase či náboženstvu, boli tie šťastné deti ako v hociktorej inej dobe, aj keď bolo ich detstvo plné bitiek a hádok. S migrujúcim priestorom a časom sa najlepší kamarát Jožko Naščák zo susedstva, Piritoč, Čiko, Fifik či Izi strácajú v minulosti a okruh sa zužuje na Žid a Nežid. A problém v užhorodskej maďarskej škole s maďarčinou a jej výslovnosťou sa po návrate Róberta z budapeštianskeho väzenia rozširuje o oveľa závažnejší problém, ktorým je adaptácia chlapca po nesmierne traumatických zážitkoch, ktorými prešiel v budapeštianskom väzení. Doň sa dostal z náhodného obvinenia z krádeže (vlastného) kufríka, neustále je vypočúvaný a bitý a musí pracovať, neskôr sa ocitá aj v zbernom utečeneckom tábore. Takmer deväť mesiacov v spoločnosti vydedencov a každodennej prítomnosti smrti, bez akejkoľvek správy o rodine či iných príbuzných. Možno je toto jedna z možností, ktorá sa skrýva v podnázve za slovom „a tak“ a v troch bodkách. Lebo potom sa chlapec vráti do školy, aby sa začlenil medzi deti a žil bežný život. Pochopiteľne, že takýto život sa mu už zdá nereálny, prirodzene a bez výčitiek sa vyjadruje jazykom väzňov a na

povrch sa v konaní a vzťahoch derie živelnosť muža. Vymyslené obvinenia zo sexuálneho obťažovania až priveľmi nápadne pripomínajú súčasnosť, ktorá je podozrievavá a nachádza problémy aj tam, kde nie sú. Postava riaditeľa Günciho, ktorá je modelovaná ako typický prototyp riaditeľa elitnej školy, nakoniec prekvapivo pôsobí ako harmonizujúci prvok v Róbertovej školskej kariére, čo búra stereotypné predstavy. Okrem rasy už v Užhorode bojuje Róbert aj s predsudkami, ktoré sa viažu na jeho trestaneckú minulosť, nech bola akokoľvek nespravodlivá: „...ako som bol rád, že ma mali za vreckára, lebo je lepšie byť vreckárom – árijcom ako nevreckárom – Židom.“ (s. 58)

Perspektíva dospelého v jazyku románu

Grosman tu nevytvára fikciu s vymysleným príbehom, falošnou imagináciou, ktorou by presadzoval svet pod ochranárskym dozorom dospelého, nebodaj aj strážcu emócií a jazyka, nemieni nijako chrániť deti pred nešťastím sveta, ktorý zobrazuje, nezatvára sa do toho sveta detskej literatúry, ktorý má v popredí len dobro čitateľa. Práve perspektíva detského rozprávača, jeho siahodlhé súvetia zachytávajúce prúd detského myslenia s početnými odbočeniami a návratmi, naivné videnie sveta, ktoré veľaokrát pôsobí humorne aj tragikomicky, umožnila autorovi vyhnúť sa pátosu. Dejové digresie, ku ktorým sa Róbert uchyluje, väčšinou približujú spomienky na život pred odchodom a tiež prečítané románové príbehy poklesnutej literatúry, ktoré on vníma ako vzorové. Tieto paperbakové knižky stále nosí so sebou v kufríku od otca. Väčšinu z kníh mu darovala teta Šarlota, ktorá sa, ako neúspešná ženská adeptka na právnickú kariéru, na staré kolená uchýlila k čítaniu namiesto ľudských kontaktov. Knižné príbehy majú svoje názvy a hrdinov, ktorých príbehy chlapcovi veľaokrát poslúžili na komentovanie situácií. V jednej z nich, keď bol v Budapešti podozrivý z krádeže vlastného kufríka, pri vypočúvaní žandárom na otázku, s kým ako zlodej spolupracuje, povedal mená hrdinov z dobrodružného príbehu. Neuvedomil si, že s takým menom môže niekto reálne existovať, koho nakoniec našli a zatkli pre krádež. Chlapec prepája životné okolnosti s knižnými príbehmi a všetko berie spočiatku ako zábavu, ani svoj neárijský pôvod na začiatku nevníma ako problém, hoci už v rodičovskom dome bol vystríhaný pred

otvorenosťou a úprimnosťou. Jeho detsky naivné a čisté názory mnohých odzbrojujú a iných naopak provokujú.

Róbertovo zvnútornené rozprávanie sa odráža pochopiteľne aj v jazykovej stránke románu. Jedným z prejavov jazyka je subjektivizácia, ktorá dovoľuje rozprávačovi odkryť aj najtajnejšie zákutia spojené so stratou bezpečia domova, s dospievaním, prvými erotickými vzplanutiami a sexualitou, ale aj citovými amplitúdami stále ešte dieťaťa vrhnutého do nepriateľského sveta cudzích dospelých. Ďalšími oblasťami sú nárečovosť, hovorovosť až subštandardnosť nielen v prejave chlapca, ale aj väčšiny postáv reprezentujúcich všetky spoločenské a vzdelanostné vrstvy. Vulgárnosti a oplzlosti artikulujú prevažne postavy, s ktorými sa Róbert stretáva na ulici v Budapešti, vo väzení či vypätých situáciách aj v rodinnom prostredí. Nárečové prejavy patria Rusínom alebo východniarom, objavuje sa aj nemčina a samozrejmosťou v komunikácii je maďarčina. Lexikologickú štruktúru obohacuje už vyššie spomínaná náboženská terminológia. (7) Text sa hemží ustálenými spojeniami, v ktorých prevažuje fatalizmus a odovzdanie, ale aj vtipné a odlahčené prístupy k životu z mozaiky postavičiek z rozličných spoločenských vrstiev, ktoré sa vynárajú Robertovi pri spomienkach či v rôznych neľahkých situáciách: *„Kto je veľmi múdry, rýchlo sa utrápi“, „Žena nemá byť múdra. Ak je žena veľmi múdra, tak ti prejde cez rozum“, „Tieň človeka na stene, to je schránka jeho duše, a práve tak, ako sa nedá duša ohmatať alebo chytiť do rúk, nedá sa chytiť ani tieň“* (s. 83).

Vo väzení v Budapešti mu je mentálnou oporou najskôr židovský starec spod Tatier a po jeho smrti pragmaticky zmýšľajúci „vraj“ poľský gróf, ktorý mu okrem ochrany (plynúcej z túžby po chlapcovi samotnom) ponúka aj životnú filozofiu, ktorej sa však chlapcovi nedarí pridržať. Táto filozofia je čiastočne v súlade s myšlienkami švajčiarskeho logoterapeuta V. E. Frankla (8) o možnom spôsobe prežitia existenciálneho obmedzenia, len v oveľa agresívnejšej forme. Pre mladého Poliaka je jediným spôsobom prežitia naturalistické a expresívne myslenie a konanie: *„Chceš to prežiť? Tak nemysli na otca a matku, nemysli na domov! Budeš doma, keď tam budeš, a keby si sa už domov nedostal, tak sa tým netráp, aj tak ti to trt pomôže, keď sa budeš trápiť. Musíš na všetko zabudnúť. Čo bolo, už nie je a nikdy nebude, kamarát! Ak nezabudneš na to, čo bolo, tak skapeš.“* (s. 54)

Róbert ako hrdina sa stretáva s policajnou brutalitou, týraním, ľudskou zákernosťou a nevraživosťou, pragmatickým a zištným konaním, homosexualitou či skrytou pedofíliou, prejavmi nadradenosti a primitívnosti od „árijských“ občanov, Slovákov, Maďarov, Poliakov. Aj keď nijaké násilie rozprávač nevyjadruje explicitne, aj to možno čítať pod slovom „a tak“ v podnázve knihy, možno ho čítať z náznakov (tie sa objavujú dodatočne v spomienkach), reakcií aj replík postáv, na ktoré si rozprávač spomína. Možno to vidieť v budapeštianskom väzení, kde sú v celách väzni natlačení a mnohí bez možností mať vlastné lôžko. Po výsluchoch Róbertovi jeho spoluväzni doprajú spánok na slamníku a krmia ho vlastnými zvyškami stravy. V takýchto pasážach si dospelý čitateľ uvedomí, že je to zámer nevypovedať všetko, akoby autor cez svojho rozprávača myslel aj na detského čitateľa. A tak sa chlapec radšej vyrozmáča z cudzích a knižných príbehov. Obáva sa, že keď prestane rozprávať, zomrie alebo zomrie niekto v jeho okolí. *„V absurdnej realite sa zachraňuje popretím seba ako reality. Ukrytý za postavy, medzi postavami prežíva. Hrdinom historiek sa predsa nemôže nič stať. Keby niečo, včas sa premenia.“* (Ferko, s. 25) No chlapec v istom momente dospieva k záveru neveriť už knižným príbehom, lebo vždy sa končia inak ako príbehy v živote, ktoré sú oveľa pochmurnejšie a ťažšie.

V podtexte jeho rozprávania je čoraz viac cítiť prítomnosť tragédie. Hrdinu poslala rodina zachrániť sa, a pretože on rozpráva tento príbeh, mal by ho aj dokončiť. Ľudské drámy, s ktorými sa dennodenne stretáva, nie sú tým najhorším, čo ho postretne. Zbití, týraní, depresívni, hladní, nešťastní a mŕtvi ľudia na ceste jeho úteku len lemujú jeho vlastnú tragédiu. Putuje k nej vo finále. Nemecký vojak vycestuje do Užhorodu za ním a vyžiada si ho od tety Tonče, aby ho doviezol domov k rodičom. Čitateľ vie v tomto momente viac ako rozprávač, ktorý si myslí, že po neho poslal otec. Čitateľ vie, že je to pasca, aby Nemci (aj keď tu je otázne, či to boli práve Nemci) skompletizovali jeho rodinu na jeden z posledných transportov do koncentračného tábora. Nemec sa po ceste správal dosť nevyspytateľne, mohol ho kedykoľvek zastreliť, hral sa s ním ako mačka s myšou. No nakoniec ho s krutým cynizmom v Sobranciach posielal na slobodu len pár kilometrov od domova. Nemecké vojská obsadili už aj Maďarsko, niet sa kam ponáhľať, židovského chlapca necháva napospas domácim, pre ktorých môže byť výhodnou korisťou. Vtedy ho chytí niekto oveľa nebezpečnejší ako nemecký vojak, slovenský gardista, ktorý ho

vráti späť do záchytného tábora v Užhorode. V tábore sa postupne dozvedá, že všetci jeho príbuzní, vrátane tety Tonče, zmizli. Nikde ich niet. Utečie, aby sa za dramatických okolností stretol so susedou jeho rodičov, Valikou, ktorej je ešte ochotný uveriť a odchádza s ňou domov. Konečne sa po rokoch môže vrátiť domov, cesta sa uzatvára tak ako symfónia v dramatickom a hlučnom finále. Ale hlučné finále sa nekoná. Ak sa celým románom ťahá množstvo digresíí popretkávaných rozvláčnym rozprávaním, sústredenie rozprávača na detaily a kontinuitu, záver je prekvapujúco nečakane stručný. Prišiel neskoro na to, aby sa s celou rodinou odviezol na smrť. Mal teda z pekla šťastie a prežil. (9) A v pekle života musí teraz ďalej žiť.

Záver

Hrdina románu má dar rozprávania, ktorý je podporený pozorovaním sveta, čítaním príbehov zo zošitkov. Knižky si nosí v kufríku ako jediné bohatstvo, ktoré má, nič viac mu v živote po rodine nezostalo. Nie je to žiadna literatúra, ktorá by dieťaťu zveľaďovala ducha či pozdvihovala zmysel pre krásu, nie sú to biblické príbehy zo Starého zákona, ktorými sa jeho spoluobčania židovskej obce sýtia každým dňom, ale v čase, keď bojuje o svoju existenciu, mu v mnohých situáciách pomáhajú prežiť. Rozprávanie príbehov z týchto kníh je spôsob, ako sa Róbert vyrovnáva so situáciami ohrozenia, zmätku, nutkavým pocitom úzkosti z nebezpečenstva, zároveň potrebuje zaujať druhých a preniesť pozornosť na výmysly.

Román v Róbertovom rozprávaní obsahuje všetko, čo dobré dielo pre deti a mládež má v sebe mať. Detského hrdinu a zároveň rozprávača, cestu plnú dobrodružstiev, ktoré sa dynamicky prekrývajú, lebo jedno ešte neskončí, už začína iné. Kniha ponúka priateľstvá, detskú hru, erotické motívy, lásku, tragédiu aj poriadnu dávku humoru. Ďalšou prednosťou je jazyk, lexika pokrýva takmer všetky roviny slovnej zásoby. Hrdina so samozrejmosťou používa hovorové aj vulgárne slová, čím ďalej, tým viac, je to súčasť postoja k životu aj jeho pohľadu na svet. Darmo ho vrátia do školy a chcú mať z neho citlivého a vzdelaného mladého muža. On sa môže vyjadrovať len adekvátne svojim životným skúsenostiam. Okrem týchto umeleckých atribútov v texte vrství autor aj informatívnu stránku, je to výborná

príležitosť dozvedieť sa o náboženstve, kultúre a zvykoch židovského obyvateľstva a živote na východnom Slovensku. Tento konkrétny priestor sa napriek migrácii postavy stáva dominantným, všetko nakoniec smeruje do priestoru rodného mesta. Navyše, poznávanie je podporované aj silnými emóciami strachu, straty bezpečia a istoty, tragických zvrátov, radosti aj bolesti dospievania. A tá najsilnejšia devíza, ktorú román má, je jeho poslanstvo, ktoré je však vyartikulované dospelým jazykom a implicitne dospelým autorom. Na to by len detský pohľad nestačil.

Ak zdôrazníme v súčasnom kontexte snahy, ktorými dospelí apelujú na historickú pamäť detí a mládeže, vydavateľstvá sa prezentujú silnými príbehmi a filmári využívajú všetky prostriedky na aktualizáciu vojnových hrôz, ponúka sa popri našom románe ešte jeden titul, knižný aj filmový. Situácie, do ktorých sa dospievajúci Róbert dostáva, a postavy, s ktorými sa stretáva, pripomínajú mozaiku situácií a postáv v románe (a najnovšie aj filme) J. Kosiňského *Pomal'ované vtáča*. Aj keď tento Kosiňského román zo 60. rokov určite nie je vhodný pre detského čitateľa. Grosmanove príbehy nie sú až také hrôzostrašné a naturalistické ako Kosiňského a v konečnom dôsledku jeho osudy vyznievajú realistickejšie, aj keď bez šťastného konca. Preto si myslíme, že v čase, keď Európou putujú tisíce migrantov, zväčša negatívne vnímaných, je príbeh slovenského židovského migranta v románe *Z pekla šťastie* s výnimočnou poznávacou a psychologickou devízou opäť aktuálny s predpokladom osloviť rovnako dospelých aj detských čitateľov.

Poznámky

(1) Príspevok je čiastkovým výstupom z riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0043/20 s názvom *Nuda a ľahostajnosť ako prejavy strachu a úzkosti v dnešnej postmodernej dobe (Filozofické a literárne reflexie)*.

(2) Grosman žil od roku 1945 v Prahe a od roku 1958 písal po česky. Krátko pred smrťou v Tel Avive dokončil príbeh, ktorý z jeho pozostalostí vyšiel v češtine v knihe *Z pekla štěstí* (1979) a v roku 1994 v Prahe zásluhou nakladateľstva Iva Železného.

(3) *"Môj manžel vždy bol a navždy zostal Humenčanom, nikdy sa tým netajil, miloval toto mesto a zomrel s láskou k nemu. Rád sa sem vracal, či už žil v Prahe alebo Izraeli"*, vyjadrila sa o svojom manželovi Edita Grosmanová v jednom z rozhovorov.

(4) I. Šuša predstavuje podľa talianskej literárnej vedy (A. Bernardelliho a R. Caseramihho) jednotlivé formy memoárov, ktorých súčasťou je „rozprávanie zažitej skúsenosti“. Beletrizované rozprávanie je jednou z nich.

(5) V Maďarsku zase pôsobili nyilašovci (szálasiovci), príslušníci Strany šípových krížov, čo bola maďarská antisemitská a fašistická politická strana, ktorá sa

podieľala na vyvražďovaní Židov v Maďarsku. Rozprávač však spomína nyílašovcov aj v slovenskom prostredí, čím mal (autor) na mysli pravdepodobne ich činnosť v regiónoch, ktoré sa po roku 1938 stali súčasťou vtedajšieho Maďarského kráľovstva.

(6) Kvelb znamená komora, špajza.

(7) Nespisovné slová, občasná nesprávna štylizácia či bohemizmy (je mi trinásť, išlo mu na pätnásť) sú záležitosťou prekladu z češtiny do slovenčiny.

(8) V. E. Frankl v logoterapii, ktorú vytvoril, vraví, že zmysel života môžeme objaviť tromi rôznymi spôsobmi, a to vykonávaním nejakej práce alebo skutkov, zažívaním niečoho alebo vzťahom s iným človekom, alebo postojom, ktorý človek zaujme voči nevyhnutnému utrpeniu. (2011, s. 95) On sám prežil roky v koncentračnom tábore s myšlienkou na znovunapísanie práce, ktorú mu na začiatku zničili.

(9) V závere sa Grosman zrejme inšpiroval aj vlastnou skúsenosťou, jeho rodičia a traja súrodenci, okrem staršieho brata, zahynuli pri bombardovaní Ružomberka v roku 1944.

Literatúra

Knižná:

BACHTIN, M.: *M. Román jako dialog*. Praha : Odeon, 1980.

BOYNE, J.: *Chlapec v pásikavom pyžame*. Bratislava : Slovart, 2014.

BOYNE, J.: *Chlapec na vrchole hory*. Bratislava : Slovart, 2017.

FERKO, Miloš.: *Z pekla šťastie. Román školáka Róberta o kamarátoch, láske, gete a tak...* In: Bibiana, roč. XX, č. 2, 2013, s. 23–28.

FRANKL, V. E.: *Hľadanie zmyslu života*. Bratislava : Eastone Books, 2011.

GROSMAN, L.: *Z pekla šťastie. Román školáka Róberta o kamarátoch, láske, gete a tak...* Bratislava: Múzeum židovskej kultúry SNM Bratislava, 2001.

GROSMAN, L.: *Spisy Ladislava Grosmana. Povídky 2*. Praha : Akropolis, 2018.

GROSMAN, L.: *Nevesta*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry SNM, 2017.

KOŠINSKI, J.: *Pomaľované vtáča*. Bratislava : Ikar, 2019.

SLIACKY, O.: *Grosman Ladislav*. In: Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež. S. 103–104. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005.

STANISLAVOVÁ, Z. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010.

ZUSAK, M.: *Zlodejka kníh*. Bratislava : Ikar, 2016.

Časopisecká:

MARČOK, V.: *Ladislav Grosman: Z pekla šťastie*. In: Bibiana, roč. IX (2002), č. 2, s. 59 – 60.

PIEŠŤANSKÁ, Z.: *Židovstvo v asimilovanej nukleárnej rodine tretej pohlolokaustovej generácie*. In: SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ. Časopis Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. Ročník 62 / 2014, s. 30–44. Bratislava : Ústav etnológie SAV.

SLIACKY, O.: *Tony Johnston: Harmonika*. In: Bibiana, roč. XIII (2006), č. 3, s. 54.

ŠUŠA, I.: *K špecifikám memoárov z prostredia koncentračných táborov*. In: SLAVICA LITERARIA, 18, 2015, č. 2, s. 129 – 139. Dostupné na:

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/134889/1_SlavicaLiteraria_18-2015-2_13.pdf?sequence=1

ŠUŠA, I.: *Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre*. (Seminář filologicko-areálových studií. Ediční serie Brněnské texty z filologicko-areálových studií), sv. 1. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Ústav slavistiky FF MU, 2009.

ŠVEDOVÁ, M. *Židovské cintoríny vo vybraných mestách severovýchodného Slovenska a ich význam pre turizmus*. In: Mladá veda. Young science. Číslo 4, ročník 6, s. 24 – 47. Prešov : UNIVERSUM, 2018. (cit. 2020-3-1) ISSN 1339-3189. Dostupné na: http://www.mladaveda.sk/casopisy/2018/04/04_2018_03.pdf

Štúdia v zborníku:

PASIA, R.: *Ladislav Grosman a jeho vojna*. In: Schmarc, Vít (ed.): *Obraz válek a konfliktů*. V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře. S. 352–359. Praha : Akropolis - ÚČL AV ČR, 2015.

PRŠOVÁ, E.: *Obrazy vojny v próze pre deti a mládež*. In: *Paměť válek a konfliktů*: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře / Kratochvíl, Alexander – Soukup, Jiří a kol.(eds), s. 102 – 111. Praha : Akropolis - ÚČL AV ČR, 2015.

Židovské pohreby. Dostupné na: <https://www.pohrebnictvo.sk/zidovske-pohreby-pohrebnictvo/>

Resumé

The non-fairy tale *The Devil's Own Luck* by Ladislav Grosman Shalom Aleichem

The text presents the aesthetic, cognitive and emotional value of Ladislav Grosman's novel *The Devil's Own Luck*, which was published in Israel in Czech from the author's estate and was translated into Slovak in 2001. The novel is a contribution to the literary image of the Holocaust and competes with the best works in the European cultural context with its artistic qualities. The fate of the Jewish community of an East Slovak city and the vicissitudes of life on the run from the pogrom are told from the perspective of the teenage boy Robert. Whilst on the run, he experiences violence, cruelty and brutality, meets the most diverse figures of war-torn Slovakia and Hungary, but also experiences his first erotic experiences. In addition to a great interest in reading adventure literature, it also helps him survive his ability to talk and narrate. The novel also reveals religious and family rituals, actions, thinking and motivations for the life of the Hasidic Jewish community in eastern Slovakia.

IL RUOLO DELLE RIVISTE NELLA MODERNIZZAZIONE DELLA LETTERATURA ITALIANA IN DIALOGO CRITICO TRA IL NEOSPERIMENTALISMO E LA NEOAVANGUARDIA

Renáta Ďurigová

Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

renata.durigova@googlemail.com

Parole chiave: letteratura italiana, neosperimentalismo, neoavanguardia

Key words: Italian literature, neoexperimentalism, neoavantgarde

Considerata la situazione insorta in Europa dopo la II Guerra mondiale, sono venute a crearsi nuove condizioni politiche, economiche, sociali e culturali che non hanno potuto non riflettersi anche sulla letteratura. Verso la metà degli anni Cinquanta l'Italia attraversa una fase di forte espansione economica, portando a rapidi cambiamenti nelle strutture economiche, sociali, nel modo di vivere, nelle condizioni lavorative. Il boom economico porta a specializzazione nel lavoro, intensificazione dei ritmi, concentrazione dei capitali in gruppi, pubblici o privati. L'aumento della produzione comporta un abbassamento dei costi e un enorme aumento dei consumi, creando un mercato di massa. Il momento produttivo diventa centrale nella vita civile di tutti. Questo non era avvenuto nel passato, il capitale finirà ora per controllare tutti gli aspetti della società, anche quello culturale.

Un ruolo di fondamentale importanza nello sviluppo della letteratura italiana dell'epoca fu quello rivestito dalle varie riviste che videro via via la luce all'epoca del passaggio alla neoavanguardia e al neosperimentalismo.

OFFICINA

“La storia non esisteva più: e il mondo interiore era in definitiva una prigionia.”

Pier Paolo Pasolini

Grazie all'iniziativa di Francesco Leonetti, Pier Paolo Pasolini e Roberto Roversi nel 1955 a Bologna fu fondata “Officina”, la rivista più sperimentale dedicata alla poesia e tesa al superamento dell'ermetismo e del neorealismo. “Officina”, “fascicolo bimestrale di poesia”, segna da una parte un bilancio del primo decennio del dopoguerra, dall'altra l'apertura di nuove fasi e problematiche.

Che cos'è un'officina? Come spiega Federico Rossin nell'introduzione alla ristampa anastatica completa della rivista "Officina", realizzata in Bologna nel 2004, intitolata "Un modello", si può dire che cronologicamente venga dopo il piccolo laboratorio artigianale e prima della fabbrica della grande industria, se il primo – schiacciato dalla superproduzione – quasi sempre è destinato a scomparire, l'officina riesce a vivere accanto e ai margini del lavoro su larga scala. Che cos'è stata la rivista "Officina", se non questo? I suoi "meccanici" sono stati Francesco Leonetti, Pier Paolo Pasolini e Roberto Roversi a cui si aggiunsero altri collaboratori, Angelo Romanò, Franco Fortini e Gianni Scalia. È Roversi, proprietario di una libreria antiquaria a Bologna, il finanziario di questo "fascicolo bimestrale di poesia" che nasce con una gestione tipicamente preindustriale: seicento copie tirate dalle Arti grafiche Calderini, dodici numeri che escono tra il maggio del 1955 e l'aprile del 1958 per la prima serie, altri due della seconda serie escono fra il marzo e il giugno del 1959, editi da Bompiani in mille copie.

Sulla rivista sono identificati gli obiettivi polemici principali del dibattito, cioè l'ermetismo e il neorealismo, e viene proposta una funzione sociale alternativa della poesia che vuole distinguersi da entrambe le poetiche citate ed è contraria sia all'idea di autonomia ermetica sia all'impegno e all'eteronomia del neorealismo. L'obiettivo della rivista è quello della tradizione letteraria novecentesca: sostituire l'ermetismo e il neorealismo, in polemica con l'autosufficienza della letteratura e l'impegno volontaristico; ricostruire una diversa tradizione, nuove ascendenze da riempire di significati, valori e proposte attuali.

Nell'articolo intitolato *Il neo-sperimentalismo*, che appariva il 5 febbraio del 1956 su "Officina", Pasolini, in polemica con i poeti che fra breve sarebbero stati *i Novissimi*, chiarisce alcune nozioni della questione dello sperimentalismo: "col termine *sperimentalismo* non intendiamo precostruire un giudizio di valore [...]; per scendere ai giorni nostri, lo sperimentare sembrerebbe comprendere il vero e proprio innovare, o innovarsi [...] e insieme, come fenomeno esterno, non l'innovazione, o la ricerca, ma una mera opposizione agli istituti immediatamente antecedenti: un appariscente avanguardismo: se un alto contingente dei nostri neo-sperimentali operano spesso da dilettanti, di seconda mano, sotto influenza delle traduzioni; con conseguente metrica caratterizzata dal verso libero, amorfo, gli *ictus*

pericolosamente rampanti o sordamente allineati, la punteggiatura abolita o abnorme, le trovate tipografiche ritrovate a *épater les bourgeois*, del resto da tempo vaccinati contro simili traumi.” (Officina, 2004, p. 170) Dobbiamo ricordare che l’anno precedente nel primo numero della rivista (maggio 1955) Pasolini aveva pubblicato un saggio su Pascoli (il 1955 era l’anno del centenario della nascita del poeta) in cui chiariva l’essenza del proprio sperimentalismo, e insieme a Leonetti e Roversi e con il contributo di Scalia e Fortini, tracciava le coordinate della linea officinesca.

Gianni Scalia ne *L’ideologia letteraria del realismo* scrive che il 1955 rappresenta lo spartiacque tra realismo e sperimentalismo. In un articolo successivo, *La questione dello sperimentalismo*, precisa che si tratta di una prima fase di sperimentalismo poetico, *ideologico e stilistico*, di contro la seconda fase, segnata nel 1961 dai *Novissimi*, il cui sperimentalismo è invece *fenomenologico e semiologico*.

Un altro obiettivo della rivista “Officina” è elaborare una nuova cultura: la figura abbozzata di un nuovo tipo di intellettuale, il cui impegno prescinda dalla militanza dei partiti ma sia frutto di un forte rigore etico-politico, è al centro del dibattito di “Officina”: l’uscita dalla crisi dell’*engagement* neorealistico diventa così la proposta di una nuova cultura lontana dal “prospettivismo” ottimistico e deterministico della tradizione comunista e capace di tenere sempre presente che, come chiarisce Pasolini: “L’ingenua e quasi illetterata (e anche burocratica) coazione teorica derivava dalla convinzione che una letteratura realistica dovesse fondarsi su quel *prospettivismo*: mentre in una società come la nostra non può venire semplicemente rimosso, in nome di una salute vista in prospettiva, anticipata, coatta, lo stato di crisi, di dolore, di divisione.” (Officina, 2004, p. 250)

Al centro della poetica di “Officina” c’è, infatti, il nodo cruciale del dibattito di questi anni: il rapporto tra poesia e cultura, che non è che un aspetto del rapporto tra letteratura e realtà. “Officina” continua e approfondisce la problematizzazione del nesso letteratura-realtà, che negli anni immediatamente precedenti si era creduto di risolvere nella formula neorealistica, formula che ai redattori della rivista appare ora rozza, semplicista, viziata da un ideologismo che sovrasta le esigenze della letteratura. “Officina” riprende i termini e i valori coerenti del dibattito del decennio trascorso – il rapporto con l’extra-letterario, l’impegno come imperativo

etico – ma accentuando da una parte l'insofferenza verso il primato della politica, dall'altra l'opposizione a una tradizione avanguardistico-ermetica di letterarietà di se stessa. (Luti-Verbaro, 1995, p. 94)

Nell'articolo intitolato *La struttura di una rivista (letteraria)*, pubblicato nel 1959, Leonetti scrive: "Il nostro scopo, nel fondare nel 1955 Officina, era avviarsi a una rinnovata fiducia: senza ignorare il processo antidealistico e antimetafisico in corso, né già liquidando le *istanze della sinistra* come meramente politiche, invece politicizzate dalla faciloneria dei comitati culturali di partito, intenti sempre allo stesso discorso propagandistico. E, in pochissime parole, la nuova poesia, la nuova narrativa, non ci interessavano che relativamente: ma per una passione intera, e non estetica, per essa. La coscienza matura della necessità di riflettere sui problemi storici e morali fu l'origine di Officina in cui convenimmo: che a taluni, ragionando con vecchi schemi mentali, pare confusa, o puramente polemica, infine non utile." (Officina, 2004, p. 14)

L'importanza di "Officina" risiede nella volontà di individuare un'identità globale del fare letterario, un equilibrio e un nesso tra ricerca stilistico-formale e ricerca di un'ampia funzione e collocazione culturale e storica dell'intellettuale in questi anni Cinquanta.

IL VERRI

"Un poeta è uno che gioca con le regole e poi le fa saltare."

Alfredo Giuliani

Il 1956 segna la nascita della rivista "Il Verri". Negli anni di "Officina" Luciano Anceschi cominciava a raccogliere attorno a sé un gruppo di giovani per un progetto culturale militante sostanzialmente differente da quello di "Officina", che dalla letteratura e nello specifico dalla poesia, avrebbe dovuto interessare altri campi della conoscenza e dell'attività umane. Così, nel 1956 egli dava vita alla rivista "Il Verri", con l'intento di studiare la situazione di crisi in cui versava la cultura italiana e di provare a modificarla promuovendo nuove prospettive epistemologiche e nuovi percorsi letterari.

Nell'autunno del 1956, Luciano Anceschi presentava un programmatico *Discorso generale* nel quale si stabilivano l'orientamento teorico e

gli obiettivi di uno strumento d'intervento culturale che sarebbe stato fra i più attivi, coerenti e longevi del panorama italiano. Lì si dichiarava la volontà di confrontarsi con la situazione in cui la rivista si trovava ad agire, di esplorarla in tutte le direzioni, di seguirne il mutamento e l'evoluzione, non con uno sguardo retrospettivo ma in modo partecipe ed attivo, al fine di trovare quel, come dice Anceschi, "modo che ci consenta di possedere il mondo, e di non esserne posseduti". (www1, [online] [Citované 9. 2. 2020])

Anceschi, a quel tempo professore di estetica a Bologna, aveva raggruppato intorno a sé dei giovani studiosi e scrittori, scelti fra i suoi allievi, come Nanni Balestrini, o arruolati secondo il suo personale intuito nel caso di Umberto Eco e Edoardo Sanguineti, affinché si scambiassero delle idee e dialogassero insieme. Gli incontri del gruppo (al quale presto si sarebbero uniti Alfredo Giuliani, Antonio Porta e Giuseppe Pontiggia) avvenivano al caffè Verri, in via Verri a Milano, e da quel luogo la nuova rivista prese il suo titolo illuminista e milanese: in continuità con la tradizione lombarda del "Caffè" e del "Conciliatore". *Ricominciare da capo* diventa una strategia precisa, significa comprendere e seguire i cambiamenti del tempo regolando su di essi i propri strumenti, al fine di trovare una risposta sempre efficace. Anceschi ripetutamente pone l'accento sull'"anima barocca" di una rivista che potenzialmente contiene in sé altre riviste, perché come proclamato fin dal primo numero, dalla filosofia alla scienza, dalla morale alla politica, dal costume alla pittura, o al teatro, la musica e il cinema, "tutto rientra nel discorso". (www1, [online] [Citované 9. 2. 2020])

Come rileva Renato Barilli, Anceschi ha cercato di fondere cose apparentemente sconnesse, come la filosofia e la letteratura: "un primo compito di Anceschi fu proprio quello di gettare un ponte tra le due rive, separate da una stizzosa incomprensibilità, di far sì che i lumi teorici della filosofia venissero a fecondare le terre grasse della letteratura." (Barilli, 1995, p. 194)

Si potrebbe affermare che "Officina" e "Il Verri" partono da una posizione simile per arrivare a delle conclusioni opposte. "Il Verri" si presenta come un oggetto del tutto nuovo nel panorama delle riviste militanti del dopoguerra, concentrato com'è in una riflessione sulla letteratura e sulla tradizione letteraria non veicolata da alcun proposito etico-ideologico, come avveniva invece in "Officina", dove autori

e tendenze erano sigle positive o negative per la costruzione di una poetica e di un'ideologia.

“Officina” e “Il Verri” si impegnano entrambe nella ridefinizione di un concetto di letteratura, basandosi su una riflessione storiografica e critica. Entrambe giungono all'elaborazione di una nozione di sperimentalismo, che però possiede due significati opposti. L'anti-novecentismo di “Officina” prenderà la via dell'anti-avanguardismo, mentre la poesia teorizzata da “Il Verri” dopo il 1961 si concretizzerà nelle poetiche della neoavanguardia, fondate sulla problematizzazione del linguaggio. (Luti-Verbaro, 1995, p. 67)

I Novissimi. Poesie per gli anni Sessanta, l'antologia curata da Alfredo Giuliani, compare appunto nel 1961, raccoglie le prove dei poeti formati intorno a “Il Verri” e avvia i movimenti della neoavanguardia e la nascita del Gruppo 63. Si tratta di un gruppo di cinque poeti, Antonio Porta, Nanni Balestrini, Elio Pagliarani, Edoardo Sanguineti e lo stesso Alfredo Giuliani, tutti collaboratori de “Il Verri”. Hanno già pubblicato dei libri, non sono una novità, eppure l'antologia segna un momento fra i più importanti non soltanto della vita del Gruppo 63, ma dell'intera letteratura italiana, spiega Fausto Curi. “Il Verri” indubbiamente contribuì a creare quel clima di confronto e dibattito di cui si sarebbe nutrito il gruppo, almeno nelle iniziali intenzioni, e fu un organo di stimolo e di sostegno per le sue battaglie intellettuali e letterarie. L'antologia comprende proposte teoriche e proposte testuali, strettamente collegate le une con le altre, la teoria conferma il testo poetico e il testo poetico esemplifica la teoria. Continua Alfredo Giuliani dicendo che *I Novissimi* apre una mappa provvisoria, nel possibile, a territori fin allora inesplorati. Che cosa accomunava poeti tanto diversi l'uno dall'altro? Vennero posti in rilievo tre punti principali, connessi tra di loro “1. la “riduzione dell'io” a soggetto critico, utente e antagonista di condizioni storiche determinate; 2. la “visione schizomorfa” della composizione (ossia l'intenzionalità alla forma scissa); 3. la *texture* metrica svincolata dalla misura sillabica e fondata sull'intonazione dei gruppi o nuclei semantici (un'altra misura, non un verso libero).” (Barilli-Curi-Lorenzini, 2005, p. 102)

L'antologia ebbe una considerevole fortuna, eccezionale dato il genere cui appartiene. Probabilmente perché, sia dai lettori che l'accosero con curiosità

e sollievo, sia da coloro che la respinsero con fastidio, fu avvertita come un paradigma del rifiuto e della rivolta. Rifiuto di una tradizione notevole ormai normalizzata. Rivolta della poesia contro se stessa. Come sostiene Alfredo Giuliani: “Paradigma. Non esageriamo. Se mi piacesse definirlo direi che *I Novissimi* è un libro iniziale.” (Barilli-Curi-Lorenzini, 2005, p. 102)

I Novissimi, come osserva Verbaro, si pongono come crocevia culturale, concludono la “stagione di aggiornamento” della poesia italiana, cui aveva dato inizio “Officina” con le proprie problematiche etiche, e inaugurano ufficialmente la stagione della neoavanguardia.

QUINDICI

“Un sano elemento di disordine. Quindici, n.1 (giugno 1967)”

A metà degli anni Sessanta, era giunto il momento per il Gruppo 63 di organizzarsi per un’iniziativa editoriale su larga scala, e nacque la necessità di creare una rivista per diffondere l’urgenza delle idee del movimento. L’istituzione della rivista è necessaria anche in considerazione della minaccia che deriva dal fatto che all’interno del movimento vi è una serie di gruppi eterogenei che rappresentano diversi flussi di avanguardia. Secondo Renato Barilli: “Si trattava di passare da una fase velleitaria, impulsiva, affidata all’improvvisazione, a una ben diversa fatta di organizzazione e di efficienza, che però si accompagnasse al requisito dell’autogestione, senza affidare deleghe in mano altrui.” (Barilli, 1995, p. 288)

Il mensile “Quindici” vide le stampe a Roma nel 1967 a causa di alcuni rappresentanti del Gruppo 63, movimento d’avanguardia fondato a Palermo e così denominato, per ricordare appunto l’anno di costituzione. Possiamo ricordare Alfredo Giuliani, Alberto Arbasino, Edoardo Sanguineti, Giorgio Manganelli, Nanni Balestrini e Umberto Eco. Il primo incontro del gruppo ebbe luogo dal 3 all’8 ottobre del 1963 a Solunto nei pressi di Palermo. Seguirono altri cinque incontri negli anni successivi.

In termini di struttura della rivista predominano due tipi di contributi: recensioni e polemiche. Il direttore Alfredo Giuliani si occupava di incarichi legati alla poesia, la prosa italiana era riservata ad Angelo Guglielmi, Renato Barilli si occupava di prosa francese e critica artistica, mentre Elio Pagliarani si concentrava

su argomenti legati al teatro. In ogni caso, non contribuiscono alla rivista solo gli autori vicini al Gruppo 63, ma nell'introduzione al primo numero, la rivista stessa invita a collaborare anche autori di movimenti distanti: "Chiederemo volta per volta ad autori estranei al nostro gruppo di partecipare al discorso. Non faremo alcuna discriminazione ideologica o di generazione: basterà che ci siano simpatici." (Alicicco-Mastrodi-Romanò, 2010, p. 11) La rivista uscì con diciannove numeri dal giugno 1967 al luglio 1969.

"Quindici" contribuì a dare delle risposte a interrogativi d'argomento socio-culturale, ma il suo fine era soprattutto portare il caos, il disordine, e con esso il dubbio e il confronto. La rivista intendeva proseguire i dibattiti e le polemiche, recuperare i ritardi e sconfiggere gli indugi di cui continuava a essere afflitta la cultura italiana.

In primo luogo, il periodico è il proseguimento diacronico del dibattito letterario, artistico, culturale in genere. In secondo luogo "Quindici" è stato il tentativo di adottare una mentalità sempre più "maggioritaria", degli intellettuali che hanno maturato la consapevolezza della necessità di superare l'ambito specialistico del loro ruolo e hanno deciso di uscire allo scoperto, cercando di allargare la propria sfera d'influenza, sia investendo un pubblico più vasto sia toccando un più ricco spettro di argomenti. (Balestrini-Giuliani-Barilli-Guglielmi, 2013, p. 477)

Per concludere, con i fatti del maggio 1968 sembra venire meno la situazione di congelamento, interno ed esterno, tra blocchi politici contrapposti, che accantonava e rimandava ai tempi lunghi l'eventualità di una rivoluzione politico-economica, consigliando quindi di lavorare, intanto, sulle mediazioni culturali o su una rivoluzionarietà simbolica, virtuale, delegata ai mezzi tecnico-formali del linguaggio poetico o artistico in generale.

La vocazione profonda della cosiddetta neoavanguardia era stata individuata bene da Angelo Guglielmi, nel 1964, nel suo saggio *Avanguardia e sperimentalismo*. Se l'avanguardia era sempre stata rottura violenta, diverso era lo sperimentalismo, per cui se i futuristi, i dadaisti, i surrealisti erano stati avanguardia, scrittori sperimentali erano stati Proust, Eliot o Joyce. "Naturalmente la "avanguardia" non è soltanto questo momento polemico e di rottura rispetto a un passato non più

vitale. Essa dovrebbe contenere in sé anche l'altro elemento, quello cioè di istituzione del nuovo, di scoperta di più vitali strade espressive, di nuove possibilità di discorso." (Balestrini-Giuliani-Barilli-Guglielmi, 2013, p. 861)

Nella Prolusione a *Il gruppo 63 quarant'anni dopo* Umberto Eco osserva: "Lo sperimentalismo è devozione all'opera singola. L'avanguardia agita una poetica, rinunciando per amor suo alle opere, e produce piuttosto manifesti, mentre lo sperimentalismo produce l'opera e solo da essa estrae o permette poi che si estraiga una poetica. Lo sperimentalismo tende a una provocazione interna al circuito dell'intertestualità, l'avanguardia a una provocazione esterna, nel corpo sociale." (Barilli-Curi-Lorenzini, 2005, p. 42)

La seconda avanguardia italiana è stata una fuoriuscita liberatoria dalla cultura chiusa dentro la politica, chiusa dentro riti ripetitivi, i cui confini corrispondevano a stretti confini nazionali e all'autocelebrazione di se stessi come routine. Culturalmente si è trattato, probabilmente, dell'avanguardia più disciplinata, nel senso del rapporto con la grande cultura e con la discendenza universitaria, che si sia mai incontrata, consapevole dei debiti culturali, innovativa rispetto allo stato delle cose e ribelle rispetto ai miti locali.

Bibliografia

- AJELLO, N.: *Intellettuali e PCI 1944-1958*. Bari: Laterza, 1997, 567 s.
- ALICICCO O.-MASTRODI L.-ROMANÒ F.: *I Novissimi. Ricostruzione del fenomeno editoriale*. Roma: Oblique studio, 2010, 25 s.
- BALESTRINI, N. – CORTELLESSA, A.: *Gruppo 63. Il romanzo sperimentale. Col senno di poi*. Roma: L'orma editore, 2013, 435 s.
- BALESTRINI, N., GIULIANI, A., GUGLIELMI, A.: *Gruppo 63. L'antologia. Critica e teoria*. Milano: Bompiani, 2013, 945 s.
- BARILLI, R. - CURI, F. – LORENZINI, N.: *Il Gruppo 63 quarant'anni dopo. Bologna, 8-11 maggio 2003, Atti del Convegno*. Bologna: Edizioni Pendragon, 2005, 367 s.
- BARILLI, R.: *La neoavanguardia italiana. Dalla nascita del Verri alla fine di Quindici*. Bologna: Il Mulino, 1995, 312 s.
- CENTRO STUDI – ARCHIVIO PIER PAOLO PASOLINI: *Officina (1-12, N. S. 1-2) Bologna, 1955-1959*. Bologna: Edizioni Pendragon, 2004, 537 s.
- D'ALESSANDRO, R.: *La teoria critica in Italia. Letture italiane della scuola di Francoforte*. Roma: Manifestolibri, 2003, 398 s.
- FERRETTI, G. C.: *Letteratura e ideologia. Bassani Cassola Pasolini*. Roma: Editori Riuniti, 1964, 375 s.
- FORTINI, F.: *Attraverso Pasolini*. Torino: Einaudi, 1997, 273 s.

- GRITTI, F.: *La poesia antilirica. Edoardo Sanguineti, Adriano Spatola e Pier Paolo Pasolini tra gli anni Cinquanta e Sessanta*. Firenze: Franco Cesati Editore, 2019, 99 s.
- GRITTI, F. – GRITTIOVÁ, M.: *Linee evolutive della letteratura italiana dal neorealismo alla neoavanguardia*. Nitra: UKF, SK, CD-ROM, 2011. 134 s.
- LUCIA, P.: *Intellettuali italiani del secondo dopoguerra. Impegno, crisi, speranza*. Napoli: Guida, 2003, 359 s.
- LUPERINI, R.: *Dal modernismo a oggi. Storicizzare la contemporaneità*. Roma: Eurolit, 2018, 151 s.
- LUTI, G., - VERBARO, C.: *Dal Neorealismo alla Neoavanguardia. Il dibattito letterario in Italia negli anni della modernizzazione (1945-1969)*. Firenze: Le Lettere, 1995, 237 s.
- PASOLINI, P. P.: *Passione e ideologia (1948-1958)*. Milano: Garzanti, 1960, 495 s.

CONTRIBUTO IN ATTI DI CONVEGNO

- ĎURIGOVÁ, R.: *Intelektuálna angažovanosť v procese modernizácie talianskej literatúry v kritickom dialógu medzi neoexperimentalizmom a neoavantgardou*. In: Morálka v kontexte storočí. Zborník odborných príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 28.-29. marca 2019 v Prešove. Prešov: Prešovská univerzita, 2019, s. 50-58
- <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kozelova5>[online]
[Citované 6. 2. 2020]

SITOGRAFIA

- www1 - Barbaro, M. (27/09/2005) *Il Verri: cinquanta anni fra "cultura militare" e "cultura accademica"* 1/2 Retrieved 10/10/2019, from [www.sguardomobile.it](http://www.sguardomobile.it/spip.php?article196)
<http://www.sguardomobile.it/spip.php?article196>
- www2 - Barbaro, M. (03/10/2005) *Il Verri: cinquanta anni fra "cultura militare" e "cultura accademica"* 2/2 Retrieved 10/10/2019, from [www.sguardomobile.it](http://www.sguardomobile.it/spip.php?article197)
<http://www.sguardomobile.it/spip.php?article197>
- www3 - BARBARO, M. *La rivista «Il Verri» e la questione dello sperimentalismo*
https://www.academia.edu/4797676/La_rivista_Il_Verri_e_la_questione_dello_sperimentalismo [online] [Citované 9. 2. 2020]

Resumé

The role of the magazines in the modernization of Italian literature in a critical dialogue between neoexperimentalism and neoavantgarde

After the end of the Second World War in Europe the new political, economic, social and cultural conditions were created, and these were also reflected in Italian literature. In particular, the Italian intellectuals of the period were involved in the renewal and modernization of Italian literature after the Second World War. A large number of magazines have been playing a major role in the modernization of Italian literature in the critical dialogue between neoexperimentalism and neoavantgarde, from Pier Paolo Pasolini and Edoardo Sanguineti to the collaborators and editors of the magazines "Officina" and "Quindici". The year 1955 represents the watershed between realism and experimentalism. Thanks to the initiative and engagement of Italian intellectuals Francesco Leonetti, Pier Paolo Pasolini and Robert Roversi that

were soon joined by Franco Fortini, Angelo Romanò and Gianni Scalia, the “Officina” magazine, the most experimental magazine ever, was founded in Bologna in 1955. At the centre of the “Officina” poetics is the crucial node of the debate of these years: the relationship between poetry and culture, which is the only one aspect of the relationship between literature and reality. The year 1956 marks the birth of the magazine “Il Verri”. “Officina” and “Il Verri” are both committed to redefining a concept of literature based on a historiographical and critical reflection. The avantgarde literary movement founded in Palermo in 1963 under the name Gruppo 63 played an important role in the modernization of Italian literature. They were authors, Italian intellectuals, able to reflect on the new social reality, as well as the new political and economic situation in the country. In 1967 in Rome started printing of the monthly magazine “Quindici” by some representatives of the Gruppo 63 movement. The responsible editors were Alfredo Giuliani, Elio Pagliarani, Nanni Balestrini, Edoardo Sanguineti, Angelo Guglielmi and Umberto Eco. The magazine helped to give answers to the socio-cultural questions, but in particular it endeavoured to bring chaos, disorder and in the same time doubt and confrontation.

LETTERATURA DELLA MIGRAZIONE: RAPPORTO TRA LETTERATURA E SOCIETÀ

Jana Jaščurová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

jana.jascurova@ukf.sk

Parole chiave: letteratura della migrazione, società, aspetto socioculturale, scrittori migranti

Key words: migrant literature, society, sociocultural aspect, migrant writers

Introduzione

La migrazione rappresenta un fenomeno molto complesso che tocca diverse sfere dell'attività umana tra cui anche la letteratura. Studio della letteratura della migrazione richiede uno sguardo interdisciplinare tenendo conto soprattutto dei suoi aspetti politici, psicologici e socioculturali. Il presente articolo si concentra sull'aspetto socioculturale della letteratura della migrazione, in particolare sui vari modi in cui i testi di migrant writers riflettono la società, quella attuale e quella della loro infanzia, e sui modi in cui la loro scrittura può influenzare il pensiero e il comportamento dei membri della società accogliente.

Terminologia

Definizione del concetto della letteratura della migrazione non è così lineare come potrebbe apparire al primo sguardo. Vari studiosi utilizzano terminologie ben diverse per riferirsi allo stesso fenomeno e racchiudono nella letteratura della migrazione una gamma di scrittori più o meno vasta a seconda dei criteri adoperati. Secondo Cristina Lombardi-Diop (2005, cit. in Romeo, 2011) la scelta della terminologia non è soltanto una questione di tassonomia ma svela uno specifico approccio che i critici adottano nell'analisi dei testi. Oltre al termine "letteratura della migrazione" Romeo (2011) cita nel suo articolo altre denominazioni di cui riportiamo alcuni: letteratura italoфона, scritture migranti, letteratura migrante, letteratura della diaspora, letteratura multiculturale, letteratura postcoloniale. Sinopoli, inoltre, propone il termine "letteratura degli stranieri in Italia" riferendosi agli autori che sono entrati in scena negli ultimi anni (Meschini, 2017). L'obiettivo

di questo articolo non è quello di analizzare in dettaglio le varie terminologie, tuttavia, è importante chiarire alcune questioni terminologiche di base.

Armando Gnisci, studioso che ha posto la pietra angolare degli studi di questo fenomeno in Italia, usa il termine letteratura della migrazione per denotare sia la letteratura dell'emigrazione sia la letteratura dell'immigrazione. Nella prospettiva di Gnisci la letteratura della migrazione racchiude non solo autori stranieri che vivono in Italia e scrivono in italiano ma anche scrittori italiani che vivono all'estero. Altri studiosi invece parlano della letteratura della migrazione nel senso più stretto e cioè quello di letteratura dell'immigrazione (Romeo, 2011). La letteratura della migrazione in questo senso si riferisce agli autori che lasciano il loro paese di provenienza per stabilirsi in un altro paese e decidono di usare per le loro opere la lingua della loro cultura ospitante. Dalla prospettiva socioculturale è da notare la denominazione "scritture migranti" utilizzata da Fulvio Pezzarossa e Roberto Derobertis con la quale i due studiosi si avvicinano agli studi culturali e "inseriscono [...] questi scritti in un corpus culturale fortemente legato a profondi cambiamenti sociali" (Romeo, 2011).

Un'altra questione attinente riguarda l'equivalente italiano dell'espressione inglese *migrant writers*. Alcuni critici adottano l'espressione "scrittori migranti" mentre altri preferiscono l'espressione "migranti scrittori". Anche se da molti vengono usati in modo intercambiabile in realtà non si tratta di sinonimi assoluti. Mentre con scrittori migranti ci si riferisce primariamente agli scrittori che hanno deciso di emigrare e di adattare la lingua delle loro opere al pubblico italiano, con migranti scrittori si parla invece delle persone che hanno deciso di scrivere dopo essere emigrati in molti casi proprio per poter raccontare la loro esperienza dell'immigrazione. Quest'ultimo è il caso degli scrittori della prima ondata migratoria per i quali la necessità di raccontare la propria esperienza è stata più forte dell'insufficienza delle loro capacità linguistiche in italiano. Molto spesso però viene utilizzato il termine inglese *migrant writers* anche nell'ambiente accademico e critico italiano.

Nascita del fenomeno in Italia

La letteratura della migrazione in Italia comincia a svilupparsi negli anni Novanta del secolo scorso quando i primi flussi migratori raggiungono il territorio italiano e Italia diventa così per la prima volta nella sua storia un paese di arrivo. Fino agli anni Settanta erano stati italiani a cercare il futuro migliore all'estero. L'inizio della letteratura della migrazione viene spesso correlato con l'assassinio di Jerry Essan Masslo, immigrato sudafricano clandestino che lavorava in Italia come bracciante per la raccolta di pomodori. La sua morte apre la discussione sul tema dell'immigrazione e porta al cambiamento dell'opinione pubblica e della legge cancellando la limitazione geografica che fino ad allora non permetteva agli immigrati extraeuropei di chiedere asilo politico in Italia (Benelli, 2008).

La letteratura della migrazione ha subito grandi trasformazioni nel corso degli anni. Le prime opere sono nate sotto una forte influenza dell'editoria e sono dunque caratterizzate dall'omogeneità nella forma e nel contenuto. L'unico tema concesso a questi autori sono state storie vere dell'immigrazione senza o con pochi elementi romanzeschi. Ogni opera aveva due autori: un immigrato che ha raccontato la propria esperienza e un redattore italiano che ha curato il testo. Questa prima fase è quindi nota anche come fase di coautorialità (Benelli, 2008).

Parlando sempre della fase iniziale, gli autori provenienti dalle ex-colonie italiane rappresentano un gruppo a sé stante nel quadro delle scritture migranti. I critici tendono a distinguere tra quelli della prima e quelli della seconda generazione. Gli scrittori della prima generazione provengono dalle ex-colonie italiane mentre i loro figli, definiti spesso autori postcoloniali, che non sentono il vincolo coloniale nella misura dei loro genitori, sono rappresentanti della seconda generazione (Romeo, 2011). In entrambi i casi comunque, gli scrittori hanno un'ottima padronanza della lingua italiana e questo li differenzia dal resto degli autori, per i quali italiano rappresenta la lingua d'adozione.

Dopo le prime fasi gli autori cominciano ad allargare gli orizzonti e sperimentare con forma, stile e lingua. Gli autori attivi nell'ultimo decennio provengono da vari paesi dell'Europa e del mondo e le loro opere non sono limitate all'autobiografismo ma rappresentano piuttosto le manifestazioni della libertà creativa e della poetica più matura. Alcuni studiosi preferiscono di usare il termine

“multicultural literature” ovvero letteratura multiculturale per riferirsi alle fasi più recenti per sottolineare l’eterogeneità della scrittura di questi autori (Romeo, 2011). Tra i temi trattati prevalgono le questioni identitarie, soprattutto il senso dell’identità frammentata che tocca in prima linea gli immigrati ma in un certo senso rappresenta la condizione di ogni uomo. Dopo l’entusiasmo iniziale delle grandi case editrici l’interesse dell’editoria cala e *migrant writers* sono spinti a cercare altri modi per raggiungere il lettore. Nel corso degli anni sono nate varie iniziative per la promozione della letteratura della migrazione tra cui diversi premi letterari: *Exs&tra*, *Lo sguardo dell’altro*, *La Biblioteca di Babele Premio per la letteratura migrante per l’infanzia*: “Sono partito dall’altra parte del libro per incontrarti”, *Concorso nazionale poesie immigrate*, *Premio nazionale per gli scrittori migranti di Puntocritico*, *Concorso di scrittura per stranieri “Immicreando”*, *Concorso letterario: Lontano dal cuore. Vite di confine, periferie dell’anima, amori sotterranei, città invisibili, ecc.* e riviste letterarie: “Sagarana”, “Africa e Mediterraneo”, “Afriche e Orienti”, “Trickster”, “El-Ghibli”, “KUMÀ: Creolizzare l’Europa”, “Scritture migranti: Rivista annuale di scambi interculturali”, “Italiani +”, ecc.

Lingua

Perché un autore decide di scrivere nella lingua dell’altro invece di scrivere nella propria lingua madre? Lingua è uno degli attributi dell’identità nazionale e allo stesso tempo rappresenta un mezzo comunicativo necessario per creare i contatti interpersonali. Scrittori migranti adottano nelle loro opere la lingua che rappresenta la loro realtà quotidiana e che allo stesso tempo permette loro di avvicinarsi al lettore italiano. La scrittrice di origine slovacca Jarmila Očkayová (2001) spiega la sua scelta dell’italiano dicendo: “se dovessi scrivere in una lingua lontana dal mio quotidiano, mi autocondannerei a una specie di ingessatura del pensiero, a un isolamento interiore, creerei una barriera tra me e la mia percezione del mondo, della vita.” Da questo punto di vista anche la scrittura stessa può essere un mezzo efficace per fare i conti con la propria situazione e per integrarsi nella società accogliente. Attraverso i mondi immaginari della letteratura un immigrato ricostruisce la nuova realtà della sua vita e la lingua adottata gli permette di penetrare nella cultura della nazione ospitante. Scrittore migrante diventa così

portavoce di tutti gli immigrati che non sono in grado di comunicare i loro problemi e le loro paure a causa della barriera linguistica. Grazie alla scrittura migrante volti invisibili possono diventare protagonisti delle storie e voci mute vengono ascoltate.

Per le scrittrici che rappresentano circa la metà della produzione della letteratura della migrazione questa possibilità di esprimersi diventa ancora più importante, dato che molte di esse provengono dai paesi dove non è stata concessa loro la libertà creativa. Le autrici migranti spesso scelgono come protagoniste delle loro storie donne per proiettare in loro i problemi, le paure e le speranze di una donna immigrata che spesso sperimenta uno svantaggio su due linee – come donna e come straniera. Ornella Vorpsi, l'autrice di origine albanese che gode dell'interesse particolare da parte dei critici e degli studiosi letterari, costruisce molti dei suoi romanzi attorno alle protagoniste, ragazze e donne, che vivono le loro storie come figlie, sorelle, mogli, madri.

Non tutti i testi, però, rappresentano una testimonianza dell'immigrazione diretta. I testi più recenti possono essere guardati piuttosto come un tentativo di attirare l'attenzione del pubblico che spesso non è molto aperto a quello che è esterno alla letteratura italiana ed è particolarmente sensibile ai testi in lingua italiana. Come nota Očkayová: “non di rado l'italiano è considerato una specie di privilegio di casta, un diritto speciale acquisito per nascita, e gli scrittori stranieri che “osano” scrivere in italiano vengono guardati con sospetto, trattati da plebei che ambiscono a conquistarsi un titolo nobiliare.” In questo senso la letteratura della migrazione nasce per dire al lettore italiano che anche le opere degli immigrati scritte in italiano possono essere testi di qualità, possono avere un alto valore letterario e culturale, possono lasciare un'impronta sulla letteratura italiana e così cominciare a farne parte.

Ogni testo letterario si riferisce a una realtà extralinguistica che riflette un background culturale dell'autore. Nel caso degli scrittori migranti il background culturale è composto da due complessi che coesistono nella loro scrittura: la cultura del paese di provenienza e la cultura del paese ospitante. Gli scrittori migranti hanno una doppia cultura, una doppia visione del mondo e sono bilingui e così arricchiscono il corpus letterario degli elementi che senza di loro probabilmente non sarebbero mai entrati nell'immaginario della letteratura italiana. Si tratta delle

innovazioni soprattutto sul piano semantico, sintattico e stilistico. Uso delle parole nei contesti meno comuni, metafore insolite, sintassi che copia le strutture della loro lingua madre e strutture stilisticamente marcate. Non è un caso raro di trovare le parole della lingua madre dell'autore all'interno di un testo italiano. Alcuni scrittori ricorrono perfino all'uso di una lingua ibrida. Un esempio ne è il "portuliano", una combinazione di portoghese e italiano, della scrittrice di origine brasiliana Christiana de Caldas Brito.

Dimensione sociale

La letteratura e la società interagiscono e si influenzano a vicenda. Gli sviluppi sociali hanno da sempre trovato in maniera più o meno diretta la loro manifestazione in letteratura. La letteratura dall'altra parte ha sempre avuto una posizione di privilegio nella formazione dell'opinione pubblica e in un certo senso indicava l'indirizzo culturale della società.

La letteratura può esprimere la critica dell'oppressore, a volte ben nascosta come lo fa Manzoni nei suoi Promessi Sposi, a volte più aperta come nei romanzi distopici di Orwell; può essere una forma di denuncia sociale come lo sono i romanzi di Verga; può essere propagandistica come lo sono state varie opere durante il periodo del fascismo o al contrario può rappresentare la resistenza al regime; può rispecchiare la realtà dei gruppi sociali marginalizzati come le opere di Moravia; può descrivere il mondo dei giovani come nel caso della cosiddetta "letteratura cannibale"; può rappresentare la lotta femminista come nelle opere di Virginia Woolf. La lista delle funzioni che la letteratura svolge in relazione alla società non finisce qui. La questione se esista un tipo di letteratura del tutto distaccato dall'attuale situazione sociale è da discutere (si pensi ad esempio alla letteratura di fantascienza) ma rimane il fatto che la letteratura ha da sempre funzionato come uno specchio della società del tempo.

La letteratura della migrazione ha una forte dimensione socioculturale. Gli scrittori migranti esprimono spesso la sensazione di essere sospesi tra due culture, di essere ingabbiati fra la paura di tradire il patrimonio culturale dei loro genitori e la voglia di ricostruire la loro realtà nel momento presente. I temi ricorrenti nelle loro opere sono questione di doppia appartenenza o perfino di disappartenenza,

stereotipi culturali, problemi con l'integrazione nella società e sul mercato del lavoro (immigrati che svolgono un lavoro di basso profilo, fenomeno delle badanti dell'est, ecc.), barriera linguistica, legami familiari infranti.

Nel quadro della letteratura della migrazione si può delineare un gruppo di autori provenienti dall'Europa dell'est che parlano dell'esperienza delle persone che sono rimaste "sospese fra Est e Ovest". Quando la bolla ideale del regime comunista è scoppiata, l'ovest è diventato un sinonimo dell'abbondanza e della libertà. Per molti l'Italia è diventata una terra promessa. Gli scrittori migranti sono tra i primi che hanno compiuto il viaggio dall'est verso l'ovest e hanno l'esperienza e i mezzi espressivi per raccontare la storia dei loro sogni realizzati e quelli sbiaditi, della realtà capitalistica che non sempre dà ciò che promette ed è caratterizzata da "consumismo, cultura di apparenza e democrazia che è etnicamente selettiva" (Cardini, 2015). Guardando la mappa dell'Europa dopo la caduta dei regimi comunisti, questi autori si pongono la domanda quale sia veramente il centro e quale sia la periferia. Si tratta soprattutto degli autori albanesi, bosniaci, romeni e ucraini come Ornella Vorpsi, Anilda Ibrahimi, Ron Kubati, Elvira Mujčić, Marina Sorina, per nominare solo alcuni (Cardini, 2015). In questo gruppo possono essere inseriti anche gli autori dell'Europa centro-orientale provenienti dalla Polonia e dalla Slovacchia tra cui: Aneta Kobylanska, Jarmila Očkayová e Michaela Šebóková Vannini. Kobylanska, ad esempio, nel suo libro "La mia isola" racconta la storia di una ragazza cresciuta in una piccola città polacca per poi trasferirsi in Italia. Nel caso delle scrittrici di origine slovacca il viaggio dall'est verso l'ovest e viceversa non è un percorso svolto dai loro protagonisti ma dal lettore italiano che attraverso la lettura fa un viaggio nel tempo e nello spazio per ritrovarsi nei panni di un personaggio che vive in una società comunista. I romanzi "Dal Diario di una piccola comunista" di Šebóková Vannini e "Requiem per tre padri di Očkayová sono entrambi ambientati nella Cecoslovacchia comunista e raccontano la storia delle loro protagoniste nei vari periodi della vita. Nel racconto "Il profumo della domenica" Šebóková Vannini racconta la nostalgia e la sensazione di esclusione e della diversità attraverso il motivo dei profumi che sono legati ai ricordi dell'infanzia della protagonista. Il racconto termina con l'accettazione dell'incoerenza tra la realtà esterna e la realtà interna della donna grazie alla consapevolezza che non è da sola in questa situazione

e che la domenica di molti altri immigrati o persone dalle famiglie miste ha un profumo diverso da quello della “pasta al forno”.

Il problema centrale della letteratura della migrazione dal punto di vista socioculturale risiede nella percezione dell’alterità da parte dei membri di una società. Ogni comunità di persone tende a creare un’idea di ciò che è esterno ad essa. Si forma così un immaginario che viene associato a un certo paese e ai suoi abitanti. Questo immaginario viene plasmato sulla base dell’incontro con l’altro che può essere diretto oppure indiretto ossia in forma delle immagini percepite dai mass media e in gran parte anche dalla letteratura (Moll, 2002). L’imagologia è una disciplina della comparatistica letteraria che studia dove sono radicati gli stereotipi presenti nel pensiero comune e la funzione di questi stereotipi soprattutto in relazione a convivenza delle varie nazionalità (Zelenka, Gáfrik, senza data). La differenza però, come sottolinea Bhabha nel suo libro “The Location of Culture”, non va interpretata nella chiave della tradizione e dunque come un riflesso dei tratti etnici e culturali prestabiliti. Secondo lui: “Articolazione sociale della differenza, dalla prospettiva della minoranza è una negoziazione complessa e persistente che cerca di autorizzare le ibridità culturali che emergono nei momenti della trasformazione storica” (Bhabha, 1994, p. 2). Risiede dunque nel superamento degli stereotipi e nella ricostruzione di ciò che riteniamo che sia l’identità nazionale avvicinandosi al modello multietnico.

Proponendo i loro testi alla società maggioritaria i *migrant writers* invitano i membri della società a vedere il mondo attraverso gli occhi di un immigrato. La scrittura migrante ha dunque la capacità di modificare l’immagine che domina nel pensiero della nazione che accoglie i membri esterni. Modifica “heteroimage” ovvero l’approccio dei membri della società verso “gli extracomunitari” e così anche “autoimage” ovvero l’approccio della società verso se stessa.

La percezione dell’alterità da parte di ogni uomo si manifesta anche nel campo letterario e il giudizio di uno specifico autore viene spesso offuscato dall’idea del suo paese di provenienza. Un atteggiamento forse naturale che però spesso porta all’esclusione invece del riconoscimento delle qualità della scrittura migrante. Come sottolinea Meschini, anche tutte le diverse etichette date a questo tipo di letteratura in fin dei conti portano alla separazione della letteratura della migrazione dalla

letteratura italiana contemporanea: “anziché valorizzare, separano; anziché includere, ghettizzano” (Meschini, 2017).

Schema nazionale e transnazionale

Il concetto della letteratura nazionale si è formato nel corso del Novecento ed è fortemente legato al concetto della “lingua nazionale” (Gsteiger, 2009). Con la nascita degli stati nazionali indipendenti è stato importante costruire l'identità e rafforzare l'orgoglio nazionale. In Italia, questo orgoglio è stato intensificato nel periodo del fascismo, durante il quale sono stati eliminati tutti gli elementi stranieri, dalla lingua e dalla cultura. Con l'arrivo dei nuovi flussi migratori verso il nostro continente, sono nate le preoccupazioni su come preservare la propria cultura nazionale e difenderla dalle intrusioni straniere. Pian piano si è formata quella che Sabelli (2006) definisce “Fortezza Europa”. Una fortezza culturale con l'ingresso limitato. Una situazione simile si può individuare all'interno della letteratura italiana, la quale ha cercato di conservare nei secoli la sua “purezza” diventando così una specie di “fortezza letteraria”. Basti pensare ai modelli letterari trecenteschi che sono rimasti il punto di riferimento secoli dopo la pubblicazione delle loro opere. In molti altri paesi dell'Europa con il passato coloniale i testi della letteratura della migrazione o meglio della letteratura postcoloniale rappresentano una parte integrale e importante della produzione letteraria ormai da molti anni. Un esempio per eccellenza ne è la letteratura di Gran Bretagna con gli autori come Hanif Kureishi, Andrea Levy, Timothy Mo oppure Salman Rushdie per citare solo alcuni.

Il mondo di oggi non è più un posto diviso secondo i confini nazionali ma piuttosto un posto dove le varie nazionalità coesistono, interagiscono e fondono nelle persone che hanno il coraggio di andare oltre i limiti geografici e culturali. La letteratura della migrazione aiuta a riprodurre questa nuova realtà nel campo letterario distruggendo gli schemi tradizionali e costruendo spazi letterari nuovi. All'inizio del nostro secolo il concetto della nazione viene trasformato e ridefinito e la letteratura nazionale diventa un termine superato. Nasce la necessità di passare dallo schema dove si differenzia tra la letteratura nazionale e quella non a uno schema transnazionale. Schema nel quale la qualità della scrittura non è valutata

sulla base del paese di provenienza dell'autore e dove qualsiasi testo scritto in italiano possa far parte di quell'insieme che viene chiamato la letteratura italiana.

Conclusione

La letteratura della migrazione è un termine che racchiude un gruppo eterogeneo degli autori che però hanno un denominatore comune: l'esperienza della migrazione. I migrant writers incorporano nelle loro opere l'immagine della società ospitante attraverso uno sguardo dell'immigrato e allo stesso tempo hanno il potenziale di modificare l'approccio della società verso "gli extracomunitari". Si può dunque osservare un rapporto reciproco di interazione tra la letteratura e la società. Gli autori descrivono tutto l'incarico dei sentimenti e dei problemi di un immigrato, il rifiuto e gli stereotipi da parte della comunità, la sensazione di essere divisi tra due paesi, due culture, due lingue, le difficoltà di trovare un lavoro, mancanza dei legami familiari, ecc. La letteratura italiana nazionale con il suo canone rigido costruito sulle opere dei classici viene trasformata dall'opera degli scrittori migranti per adeguarsi meglio alla realtà del paese multiculturale e multietnico diventando letteratura transnazionale in lingua italiana. Gli autori della letteratura della migrazione arricchiscono anche il corpus linguistico italiano scegliendo non l'italiano museale bensì l'italiano come un organismo vivente che lungo la strada prende vari elementi della loro lingua madre, dalle strutture sintattiche alle metafore prestate dalla cultura della loro patria. C'è ancora tanta strada da percorrere affinché la letteratura della migrazione diventi una parte integrante della letteratura italiana contemporanea, tuttavia, grazie agli autori stranieri che manifestano la loro bravura letteraria, i migrant writers sono sempre più vicini al loro riconoscimento dal pubblico italiano.

Bibliografia

- BENELLI, E.: *Italiani per vocazione: voci migranti in cerca di ospitalità*. In *Italian Studies in Southern Africa*. 21, 2008, n. 1/2, pp. 172–194.
- BHABHA, H. K.: *The location of culture*. London: Routledge, 1994. 285 p.
- CARDINI, S.: *L'Europa dell'Est: il racconto di una periferia attraverso alcune testimonianze letterarie*. In: *Il Capitale Culturale*. 2015, Vol. 11, pp. 395–419.
- GSTEIGER, M.: *Letteratura nazionale*. In: *Dizionario storico della Svizzera*. Traduzione di PONCIONI, G. B. 2009. Web. Consultato: marzo 2020.

<https://hls-dhs-dss.ch/it/articles/011214/2009-09-24/>

KOBYLANSKA, A.: *La mia isola*. Roma: Sinnos, 2003, 176 p.

LOMBARDI-DIOP, C.: *Selling/Storytelling: African Autobiographies in Italy*. In: Italian Colonialism: Legacy and Memory, J. Andall and D. Duncan (Ed.), Peter Lang, Bern - Oxford 2005, pp. 217 - 38: 219 cit. in ROMEO, C. *Esuli in Italia: Vent'anni di letteratura della migrazione e di letteratura postcoloniale in Italia: un excursus*. In: Bollettino di Italianistica, 8, 2011, n. 2, pp. 381–408.

MESCHINI, M.: *Molestie sociali e prigionie morali: la doppia esclusione della donna nella letteratura postcoloniale italiana*. In: Annali d'Italianistica, 35, 2017, pp. 359–383.

MOLL, N.: *Immagini dell'“altro”. Imagologia e studi interculturali*. In A. Gnisci (Ed.), Letteratura comparata. Mondadori, 2002.

OČKAYOVÁ, J.: *Al di là della parola*. In Kúma. Creolizzare l'Europa. 2001, II.

OČKAYOVÁ, J.: *Requiem per tre padri*. Milano: Baldini & Castoldi, 1998.

ROMEO, C.: *Esuli in Italia: Vent'anni di letteratura della migrazione e di letteratura postcoloniale in Italia: un excursus*. In: Bollettino di Italianistica, 8, 2011, n. 2, pp. 381 –408.

SABELLI, S.: *L'insofferenza dei confini: L'opera di Jarmila Očkayová tra critica femminista e letteratura migrante*. In A. Amenta (Ed.), Omosessualità e Europa. Culture, istituzioni, società a confronto. Roma: Lithos. 2006, s. 71 – 84.

ŠEBŮKOVÁ VANNINI, M.: *Dal diario di una piccola comunista*. Nardo: Besa Editrice, 2013.

ŠEBŮKOVÁ VANNINI, M.: *Il profumo della domenica*. In: FINOCCHI, D. (Ed.) *Lingua Madre Duemiladodici: Racconti di donne straniere in Italia*. Torino: Edizioni Seb27, 2013.

ZELENKA, M. – GÁFRIK, R.: *Imagológia*. In: Hyperlexikón literárnovedných pojmov. Web. Consultato: febbraio 2020. <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/18/imagologia>

Resumé

Literature of migration: relationship between literature and society

The theme of this article is literature of migration in its sociocultural aspect. It is focused on the ways in which migrant writers reflect society in their writing and at the same time on the ways in which society is influenced by the work of these authors. The relationship between literature and society is one of the mutual interactions. Social processes have always been somehow reflected in literary works and literature has played an important role in the forming of public opinion and determining the overall direction of social life. The themes and motifs that occur within literature of migration include the feeling of “double belonging” or even “no belonging”, cultural stereotypes, problems with unqualified jobs, language barrier and missing family bonds. Migrant writers offer an immigrant's point of view which results in the change of society's attitude towards difference as well as society's self-image. The concept of national identity is becoming insufficient and it is being replaced by the transnational scheme which reflects reality of the world that is not divided according to the national borders anymore but rather it is a place where

different nations coexist, interact and mix among each other thanks to people that are not afraid to cross geographical and cultural borders.

IL TESTO LETTERARIO NELLA DIDATTICA DELL'ITALIANO

Daniele Tomasello

Univerzita Komenského v Bratislave

daniele.tomasello@uniba.sk

Parole chiave: lingua italiana, didattica, testo letterario, utilizzo di materiale letterario, letteratura

Key words: italian language, teaching, literary text, using of literary texts, literature

Negli ultimi tempi, nell'insegnamento della lingua, si è assistito ad un parziale disinteresse verso una tipologia di materiale che per sua natura viene considerato "diverso": il testo letterario. Trascurare questo tipo di testo, tuttavia, renderebbe incompleta la competenza comunicativa, intesa come quella complessa abilità nella quale la conoscenza delle varie regole di un codice linguistico si lega alla capacità di usare questo linguaggio in modo adeguato, in uno specifico contesto sociale e in rapporto ad altri codici comunicativi non verbali.(1) La parziale completezza risulterebbe dal fatto che alcuni dei suoi elementi essenziali, quali la competenza linguistica, vista soprattutto nelle sue componenti lessicale, grammaticale e semantica, e soprattutto la competenza testuale, verrebbero sviluppate in maniera limitata. Quest'ultima infatti è la capacità di mettere in correlazione una serie di frasi in connessioni che risultano unitarie, coerenti e coese. Creare e comprendere un testo consegue appunto da questo tipo di competenza.(2)

Ovviamente l'avvicinamento e lo studio del testo letterario vanno graduati e differenziati in base alla tipologia e soprattutto all'età degli apprendenti che ci si trova di fronte. Un altro aspetto fondamentale risulta quello di insegnare a "leggere" un testo letterario. Individuare un testo letterario all'interno di un gruppo di testi di tipo diverso è, come abbiamo già evidenziato, un elemento fondamentale della competenza testuale. Insegnare a leggere un testo letterario si prefigge due obiettivi fondamentali: uno glottodidattico e l'altro, per così dire, "educativo". Il primo ha come scopo quello di insegnare ad individuare quelle caratteristiche formali che contraddistinguono un testo letterario, ovvero tutte quelle variazioni dalla lingua corrente che l'autore compie in maniera volontaria e consapevole; esse possono essere di natura: *fonologica*, come la rima, il ritmo, l'allitterazione, l'onomatopea,

l'assonanza, la paronomasia etc.; *grafica*, come il calligramma; *morfosintattica*, come la scelta di una costruzione ipotattica o sintattica; *lessicale*, le più visibili insieme alle variazioni fonologiche, come le figure retoriche, quali la metafora, la sineddoche, l'ossimoro, la litote etc., e i neologismi; *testuale*, legate all'esistenza di generi letterari con forme precise; *sociolinguistiche*, come la scelta di usare un particolare gergo o un sostrato linguistico (basti pensare a come Camilleri utilizzi quello siciliano non solo nei dialoghi ma anche nella narrazione); *pragmatiche*, come la scelta di non seguire certe regole grammaticali dell'uso sociale della lingua. Il secondo obiettivo, quello "educativo", mira a sviluppare un senso critico nell'apprendente ma, nello stesso tempo, cerca di generare il piacere ed il bisogno della letteratura; l'apprendente non sarà solo in grado di distinguere i testi letterari ma anche di saperli giudicare consapevolmente.(3)

Altro elemento cruciale è quello della comprensione e dello sviluppo delle abilità ricettive che l'utilizzo di testi letterari può facilitare. La comprensione, come ovvio, è quell'abilità che sta alla base di ogni tipo di apprendimento e in particolar modo di quello linguistico. Essa implica un'interazione tra pensiero e linguaggio: non deriva dalla percezione e dall'identificazione precisa di tutti gli elementi, ma dall'abilità nella selezione del minor numero dei segnali più produttivi necessari per produrre ipotesi le quali siano valide già all'inizio. Da questo ne consegue la vitale importanza dell'abilità di anticipare.(4) La comprensione dunque non deriva esclusivamente dagli stimoli che riceviamo dall'esterno ma da una serie di processi cognitivi che formano quello che è stato chiamato *expectancy grammar*.(5) Gli elementi fondamentali sulla quale si basa il processo di comprensione sono: la *conoscenza del mondo*, o *enciclopedia*, grazie alla quale si comprende meglio un testo se vi si riesce a circoscrivere la nuova informazione e a prevederla all'interno di un modello limitato di possibilità; i *processi cognitivi* che servono a realizzare la comprensione nei quali l'informazione proveniente dall'esterno è legata alla realtà psichica di chi la riceve. Il processo fondamentale è quello *proposizionale* per cui una proposizione, per essere compresa, deve obbligatoriamente essere costituita da un *predicato* e da *argomenti* che sono quegli elementi che la mente cerca, in una proposizione da comprendere. I *predicati* non possono esistere da soli e allora la memoria ricerca degli *argomenti* ai quali legarli costruendo, dall'interno, il senso

della proposizione stessa. Altri processi possono essere di natura *sintattica*, come ad esempio la presenza dell'articolo determina precise previsioni, di *coerenza* e *coesione testuale*, *inferenziale* e infine di *genere testuale*. Risulta ovvio che, legato ai primi due elementi, ci sia quello del livello di *competenza linguistica* che costituisce una variabile importante nel processo di comprensione stessa.(6)

Gli apprendenti ai livelli più bassi o con una ridotta padronanza mostrano delle naturali difficoltà nella completa ed immediata comprensione di un testo, anche qualora esso risulti abbastanza semplice; bisognerà dunque cercare di affrontare il testo in maniera progressiva partendo da una comprensione estensiva per giungere, nelle fasi successive, ad un'analisi mirata al raggiungimento degli obiettivi che ci siamo prefissi. Il nostro punto di partenza sarà dunque quello di motivare e stimolare gli apprendenti a carpire le informazioni che ci provengono dal paratesto: titoli, foto, video, disegni, didascalie possono essere utilizzati in un'attività di *brainstorming* nella quale agli stessi apprendenti, senza distinzioni in base alla competenza, verrà chiesto di formulare delle ipotesi sul contenuto del testo. Dopo questa prima parte si passerà ad una fase di *skimming* nella quale gli apprendenti dovranno riuscire ad individuare le informazioni principali ed il senso generale del testo: in questo potrebbe esserci di aiuto una griglia o delle domande. Queste ultime potrebbero risultarci molto utili anche nella successiva fase di *scanning* nella quale verrà chiesto agli apprendenti di trovare informazioni più specifiche.(7)

Questo genere di attività possono essere condotte anche con apprendenti di livelli più avanzati i quali ci permettono, ciononostante, di svolgere esercizi più articolati e strutturati che allo stesso tempo siano vari, per mantenere alta la motivazione,(8) e non creino situazioni di ansia che porterebbero all'inserimento del filtro affettivo.(9) Tra le attività che più si prestano a tale scopo potremmo ricordare i *cloze*, nelle loro varianti *a crescere* o *facilitato*, che ci ritorneranno utili anche per il raggiungimento di scopi glottodidattici più "tradizionali", l'*accoppiamento testo-immagine* e soprattutto l'*incastro*. Quest'ultimo permette il realizzarsi di quel percorso della percezione, evidenziato dalla psicologia della Gestalt, che parte dalla globalità e, attraverso l'analisi, perviene ad una sintesi; l'incastro infatti rende necessaria una prima comprensione globale del testo, per poi passare ad un'analisi delle singole parti e infine giungere ad una sintesi finale.

Esistono diverse versioni dell'incastro ma, a nostro parere, quelle che possono essere ritenute più utili, lavorando con testi letterari, sarebbero *l'incastro tra paragrafi*, per lavorare soprattutto sulla coerenza e sulla coesione testuale, e *l'incastro tra le battute di un dialogo*.⁽¹⁰⁾

Ora verrebbe da chiedersi quali siano i criteri per scegliere un testo letterario. Il primo problema, sul quale si è lungamente dibattuto negli ultimi anni, è quello dell'autenticità del testo stesso. Il testo autentico, nato in contesto per così dire "naturale" e creato non per scopi glottodidattici, rappresenta per l'apprendente una sfida che potrebbe, alla fine, nascondere molte insidie.⁽¹¹⁾ Come già ribadito precedentemente, la lettura di un testo va graduata e calibrata per cui anche un testo adattato, qualora la "qualità" del testo originale sia stata mantenuta, può, ai nostri fini, tornarci molto utile.⁽¹²⁾ La nostra attenzione allora dovrà porsi non sul concetto di autentico e non autentico, anche se il primo sarebbe da preferire, ma sui criteri di selezione dei testi a fini glottodidattici determinati. Quando ci troviamo di fronte alla valutazione di un testo da proporre, nell'effettuare la scelta, dovremmo tenere in considerazione elementi come la *complessità linguistica*, la *tipologia di testo*, la *struttura del discorso*, la *presentazione fisica*, la *lunghezza del testo* e l'*importanza per l'apprendente*. Partendo dal primo elemento, quello della complessità, un testo dovrebbe essere sintatticamente né troppo complesso, poiché impegnerebbe troppe risorse a scapito della comprensione del contenuto, né troppo semplice dal momento che un'eccessiva semplificazione potrebbe creare difficoltà a livello di comprensione dovute all'eliminazione, ad esempio, delle ridondanze. Il concetto di complessità risulta dunque legato alle conoscenze degli apprendenti: deve infatti essere calibrato alle competenze degli apprendenti stessi in quel dato momento ma presentare, nello stesso tempo, quegli elementi che stimolino l'elaborazione e quindi aumento delle competenze stesse. Il secondo elemento, quello della *tipologia testuale*, è legato al tipo di testo stesso: sarebbe infatti opportuno scegliere un genere di testo con il quale gli apprendenti abbiano una certa familiarità in modo tale da poter utilizzare strumenti che gli permettano di prevedere e costruire il significato stesso, sviluppando, anche in questo caso, competenze. Il terzo elemento fa riferimento all'assunto, già ricordato in precedenza, che un testo debba necessariamente essere *coerente* nel suo contenuto

e *coesio* nelle sue varie parti. Non prenderemo in considerazione il quarto elemento, quello della presentazione fisica, in quanto, in questa sede, non prenderemo in considerazione testi letterari che non siano scritti, come ad esempio, gli audiolibri o le forme orali di letteratura. Passando al quinto elemento, quello della lunghezza, sembrerebbe ovvio che un testo breve risulti meno impegnativo, in termini di attenzione, memoria e fatica rispetto ad un testo lungo. In realtà bisogna tenere in considerazione due fattori di primaria importanza ovvero quello della *densità informativa* e quello della *ridondanza*. Un testo lungo, infatti, potrebbe risultare più semplice rispetto ad uno breve qualora non sia troppo denso di informazioni e esse siano più volte riprese e ripetute. L'ultimo elemento, l'importanza per l'apprendente, ruota attorno alla motivazione ed ai bisogni degli apprendenti: andrebbero dunque selezionati testi che siano stimolanti e motivanti per gli apprendenti e che nello stesso tempo siano da essi percepiti come utili e necessari per la loro crescita competenziale.(13)

A questo punto cercheremo di esporre quali siano, a nostro parere, i vantaggi che l'utilizzo di un testo letterario potrebbe offrire per il raggiungimento di obiettivi glottodidattici. Prima di tutto, un testo rappresenta per gli apprendenti un modo di confrontarsi con qualcosa di autentico, prodotto per un'utenza nativa, e quindi di prendere familiarità con quelle forme della scrittura tipiche dei diversi generi e con differenti usi linguistici. La lettura di un testo, così come i film, i programmi televisivi o i numerosi video presenti in rete, rappresenta una via per conoscere in maniera più profonda la cultura del Paese del quale si apprende la lingua. Uno dei maggiori vantaggi è sicuramente quello dell'arricchimento lessicale; nonostante esso possa sembrare "diverso" da quello utilizzato nella vita quotidiana (e per questo dare l'impressione di non essere così utile agli apprendenti) ha, prima di tutto, il beneficio di essere contestualizzato e strutturato, e sviluppa negli apprendenti la loro capacità di fare inferenze da indizi linguistici, di dedurre gli sviluppi in base al contesto. Infine favorisce negli apprendenti una crescita personale in quanto sposta la loro attenzione oltre gli aspetti meccanici del sistema della lingua che si apprende.

Abbiamo già precedentemente menzionato l'ulteriore obiettivo, non prettamente glottodidattico, di stimolare il desiderio della lettura negli apprendenti

e di incoraggiare le loro risposte. Risulterà ugualmente importante, per il buon esito del nostro lavoro, cercare di mantenere sempre viva e costante la motivazione. A tale scopo sarà particolarmente importante l'utilizzo di una serie di tecniche incentrate sull'apprendente così come l'affiancamento, alla semplice pagina scritta, di materiali di supporto di altro genere. E' comunque indubbio che un testo letterario, proprio per la sua natura, possa presentare delle difficoltà. Esse tuttavia possono essere ridotte dalla pratica di lavorare in coppia o in piccoli gruppi. Molto spesso, infatti, il gruppo sarà in grado di fornire un collegamento mancante o di dare un significato ad una parola cruciale o, in caso contrario, il compito di farlo, diventerà condiviso; questo creerà un clima di assunzione dei rischi e con l'aiuto del gruppo ogni apprendente si sentirà più libero di esplorare le proprie reazioni ed interpretazioni.(14)

A questo punto cercheremo di mostrare come, da un punto di vista prettamente pratico, un testo letterario possa essere utilizzato in classe. Quanto riportato di seguito è il frutto dell'esperienza maturata nei diversi anni d'insegnamento, come lettore di lingua italiana, in ambito universitario e in istituzioni culturali in Slovacchia. Gli esempi che presentiamo sono stati pensati sia per gruppi di apprendenti di livello elementare che intermedio-avanzato. La scelta è ricaduta su un autore, Gianni Rodari, che, scrivendo soprattutto testi indirizzati ad un pubblico molto giovane, aveva la capacità di concentrare, in uno spazio limitato, delle storie "complete". Questo ci dà il grande vantaggio di sfruttare, per i nostri scopi, una "storia" all'interno di una lezione evitando la perdita di motivazione e la dispersione dell'attenzione. Cominciamo da un testo, *Il trenino*, tratto dal libro *Fiabe lunghe un sorriso*, edito da Editori Riuniti. Questa breve storia, che non presenta eccessive difficoltà neanche a livelli più elementari, può essere utilizzata per perseguire diversi obiettivi linguistici. Gli scopi che abbiamo deciso di raggiungere sono uno sviluppo delle abilità di comprensione di un testo, esercitarsi nel genere dei nomi e del presente indicativo (gli apprendenti hanno già affrontato entrambi gli argomenti), arricchire il vocabolario legato ai mezzi di trasporto.

In una prima fase di motivazione, si potrebbe partire dal titolo e, mostrando una serie di immagini di diversi treni, (15) chiedere agli apprendenti come loro si immaginano quello della storia e spiegarne i motivi. Questa fase potrebbe essere

correlata anche da un'altra nella quale si chiederà agli apprendenti di dire, in un *brainstorming*, tutte le parole che, secondo loro, sono legate al concetto di treno e che quindi potrebbero incontrarsi nel testo. Dopo di ciò cominceremo a lavorare con il testo vero e proprio. Sempre in una fase di motivazione, questo primo incontro potrebbe essere presentato con un'attività che generalmente gli apprendenti trovano molto divertente: le *frasi sussurrate*. La classe sarà allora divisa, ad esempio, in quattro linee di quattro studenti (la divisione potrà variare, ovviamente, in base ai componenti della classe stessa) ad ognuna delle quali verrà consegnata una frase della parte iniziale del testo:

- a) Il treno che va da Poot a Paet lo chiamano il trenino, pare quasi di poterlo mettere in tasca da tanto che è piccolo.
- b) C'è una sola carrozza e i posti sono tutti vicino ai finestrini.
- c) La carrozza è stretta stretta, ma per i signori grassi hanno fatto dei gonfi nelle pareti:
- d) i signori grassi salgono, accomodano il pancione nei gonfi e chiudono gli occhi, beati.

Al primo apprendente della fila verrà consegnato un biglietto con la frase e egli, dopo averla letta, la dirà all'orecchio del compagno vicino il quale, a sua volta, dovrà ricordarla e ripeterla all'orecchio del compagno vicino e così via fino alla fine della linea. L'ultimo apprendente dirà ad alta voce il messaggio giuntogli e questo verrà comparato con il biglietto del primo compagno; in questo modo si potranno analizzare le differenze e sfruttare la lettura di tutte le parti per discutere ancora sul titolo e su quanto potrà avvenire in seguito. Dopo questa fase iniziale di motivazione passeremo ad un'attività di comprensione del testo; dunque una prima cosa da proporre, per avvicinare l'apprendente alla lettura e avviarlo ad una comprensione generale, potrebbe essere quella di presentare il testo in maniera disordinata proponendogli di ricomporlo:

Qualche volta nella stagione della frutta il macchinista Adalgisio ferma il treno in mezzo ai campi, si arrampica sugli alberi a rubare le pere: dal trenino tutti lo vedono e gli strizzano l'occhio. Quando c'è la nebbia e non si vede niente, il

controllore si mette dietro ai bambini e dice lui quello che c'è da vedere: è tanto che fa questo viaggio che sa tutto il paesaggio a memoria.

Quando si deve scendere, i signori grassi fanno un po' di fatica a levare le pance dai gonfi. Il controllore li aiuta tirandoli per le spalle: «un piccolo sforzo, signor Luitpoldo». Il signor Luitpoldo è il più grasso di tutti, suda e sbuffa ma la pancia non viene mai fuori. Deve mettersi a tirare anche il macchinista Adalgisio e infine anche il signor Luitpoldo può scendere dal treno. Allora si volta la macchina e si aspetta l'ora di ripartire.

Il treno che va da Poot a Paet lo chiamano il trenino, pare quasi di poterlo mettere in tasca da tanto che è piccolo. C'è una sola carrozza e i posti sono tutti vicino ai finestrini. La carrozza è stretta stretta, ma per i signori grassi hanno fatto dei gonfi nelle pareti: i signori grassi salgono, accomodano il pancione nei gonfi e chiudono gli occhi, beati. Perché i signori grassi dormono sempre, in treno?

«A destra» dice, «c'è un campo di granturco, a sinistra una ragazza bionda che sventola un fazzoletto rosso. A sinistra c'è il lago».

Successivamente potremo avviarci a svolgere degli esercizi più prettamente “grammaticali”. Entrambi gli esercizi sono presentati sotto forma di *cloze* e vengono proposti in un momento del ciclo didattico in cui gli apprendenti conoscono già gli argomenti. Nel primo esercizio, relativo al rinforzo del genere e numero dei nomi, viene fornito il testo privato di alcuni sostantivi che vengono dati in calce nella loro forma base; l'apprendente dovrà allora scegliere tra i sostantivi elencati inserendoli nella posizione e nel modo corretto stando attento però all'intruso.

Il _____ che va da Poot a Paet lo chiamano il trenino, pare quasi di poterlo mettere in tasca da tanto che è piccolo. C'è una sola _____ e i posti sono tutti vicino ai _____. La carrozza è stretta stretta, ma per i _____ grassi hanno fatto dei gonfi nelle pareti: i signori grassi salgono,

accomodano il pancione nei gonfi e chiudono gli occhi, beati. Perché i signori grassi dormono sempre, in treno? Qualche volta nella _____ della _____ il macchinista Adalgisio ferma il treno in mezzo ai campi, si arrampica sugli _____ a rubare le _____ : dal trenino tutti lo vedono e gli strizzano l'occhio. Quando c'è la _____ e non si vede niente, il _____ si mette dietro ai bambini e dice lui quello che c'è da vedere: è tanto che fa questo viaggio che sa tutto il paesaggio a memoria. «A destra» dice, «c'è un campo di granturco, a sinistra una _____ bionda che sventola un fazzoletto rosso. A sinistra c'è il lago». Quando si deve scendere, i signori grassi fanno un po' di fatica a levare le _____ dai gonfi. Il controllore li aiuta tirandoli per le _____ : «un piccolo sforzo, signor Luitpoldo». Il signor Luitpoldo è il più grasso di tutti, suda e sbuffa ma la pancia non viene mai fuori. Deve mettersi a tirare anche il _____ Adalgisio e infine anche il signor Luitpoldo può scendere dal treno. Allora si volta la _____ e si aspetta l'ora di ripartire.

albero binario carrozza controllore finestrino frutta macchinista macchina
nebbia pancia pera ragazza signore spalla stagione treno

Nel secondo, relativo al presente indicativo, in modo del tutto simile viene dato agli apprendenti il testo privato della maggior parte delle forme verbali (quelle al presente ovviamente), e sarà compito dell'apprendente quello di coniugarlo nella forma corretta:

Il treno che _____ **(1)** da Poot a Paet lo _____ **(2)** il trenino, pare quasi di poterlo mettere in tasca da tanto che è piccolo. _____ **(3)** una sola carrozza e i posti _____ **(4)** tutti vicino ai finestrini. La carrozza è stretta stretta, ma per i signori grassi hanno fatto dei gonfi nelle pareti: i signori grassi _____ **(5)**, _____ **(6)** il pancione nei gonfi e _____ **(7)** gli occhi, beati. Perché i signori grassi _____ **(8)** sempre, in treno? Qualche volta nella stagione della frutta il macchinista Adalgisio _____ **(9)** il treno in mezzo ai campi, _____ **(10)** sugli alberi a

rubare le pere: dal trenino tutti lo _____ (11) e gli strizzano l'occhio. Quando c'è la nebbia e non si vede niente, il controllore _____ (12) dietro ai bambini e _____ (13) lui quello che c'è da vedere: è tanto che _____ (14) questo viaggio che _____ (16) tutto il paesaggio a memoria. «A destra» dice, «c'è un campo di granturco, a sinistra una ragazza bionda che sventola un fazzoletto rosso. A sinistra c'è il lago». Quando si deve scendere, i signori grassi _____ (17) un po' di fatica a levare le pance dai gonfi. Il controllore li _____ (18) tirandoli per le spalle: «un piccolo sforzo, signor Luitpoldo». Il signor Luitpoldo è il più grasso di tutti, suda e sbuffa ma la pancia non _____ (19) mai fuori. _____ (20) mettersi a tirare anche il macchinista Adalgisio e infine anche il signor Luitpoldo _____ (21) scendere dal treno. Allora si volta la macchina e si aspetta l'ora di ripartire.

1. andare 2. chiamare 3. esserci 4. essere 5. salire 6. accomodare 7. chiudere 8. dormire
9. fermare 10. arrampicarsi 11. vedere 12. mettersi 13. dire 14. fare 15. sapere 17. fare
18. aiutare 19. venire 20. dovere 21. potere |
|--|

Per concludere con questo testo potremmo proporre un'attività per arricchire il lessico legato ai mezzi di trasporto nella quale gli apprendenti saranno chiamati ad abbinare ogni gruppo di parole alla rispettiva categoria, fornita in calce, e dovranno cercare di individuare l'intruso in ogni gruppo:

macchina treno aereo nave mezzi di trasporto autobus

autobus, metro, pullman, tram, filobus, fermata, aereo, nave, motocicletta, taxi, monopattino, bicicletta, elicottero, traghetto

controllore, conducente, fermata, capitano, capolinea, biglietto, pneumatico, fari, volante, tergicristallo

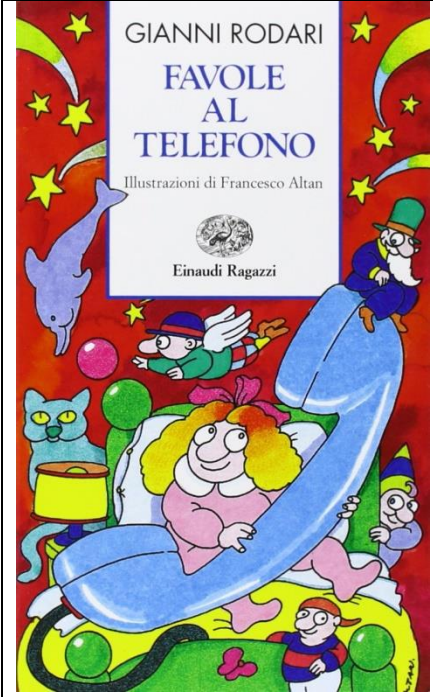
aeroporto, uscita, imbarco,
carta d'imbarco, controlli di
sicurezza, decollo, volante,
atterraggio, cintura di
sicurezza, assistente di volo

cuccetta, finestrino,
carrozza, scompartimento,
autista, locomotiva,
controllore, macchinista,
binario, stazione

cofano, portabagagli,
parabrezza, cintura di
sicurezza guidatore,
controllore, pneumatico,
tergicristallo, volante,
macchinista

carta d'imbarco, coperta,
equipaggio, cabina, cintura
di sicurezza, marinaio,
cuccetta, ponte, porto, mare

Il secondo testo che abbiamo deciso di utilizzare, *Il maestro Garrone*, è tratto da un altro famosissimo libro di Rodari, *Favole al telefono*, edito da Einaudi Ragazzi. Abbiamo scelto proprio questo testo tra le innumerevoli possibilità offerteci dal libro, perché esso ci permette di lavorare, con gruppi intermedio-avanzati, su un piano lessico-socio-culturale. Gli obiettivi che ci siamo stabiliti, oltre all'aumento delle abilità di comprensione di un testo e di produzione scritta, sono soprattutto lessicali e culturali. Nel testo infatti sono presenti alcune parole meno comuni, quali *razzo*, *stadi*, *zeppo*, *doni*, *coriandoli* alcune delle quali possono avere significati diversi a seconda dei contesti o possono aver assunto valenza metonimica. Inoltre il testo ci potrebbe risultare utile per esaminare ed analizzare l'argomento legato alle feste italiane e alle loro tradizioni ed abitudini. Perdi più il testo rimanda ad altri due testi letterari, *Cuore* di De Amicis e *Il pulcino cosmico* sempre di Rodari e presente nello stesso libro, che potrebbero suscitare l'interesse degli apprendenti e offrire l'opportunità di un successivo approfondimento. Come già visto per il primo testo, partiremo sempre da attività volte a creare o accrescere la motivazione degli apprendenti. Si potrebbe dunque cominciare mostrando prima l'immagine della copertina del libro(16) chiedendo agli apprendenti di descriverla, di esprimere i loro sentimenti, cosa si aspettino e come immaginino il libro:

	Descrivi l'immagine: cosa vedi? Qual è la cosa che ti colpisce di più? Com'è e come si sente, secondo te la bambina? Quali sentimenti ti suscita questa immagine? Come immagini il libro? Di che cosa parla?
---	---

Dopo aver discusso in classe ed aver scritto alla lavagna le parole legate soprattutto alla descrizione ed ai sentimenti, si sceglieranno le tre ipotesi, relative all'ultima domanda, quella sul contenuto del libro, giudicate migliori dalla classe. Subito dopo, mostreremo l'inizio del libro e verificheremo, discutendo con la classe, la validità o meno delle precedenti ipotesi. Successivamente proporranno il testo scelto partendo dal titolo chiedendo agli apprendenti di scrivere una breve favola che abbia come protagonista proprio il maestro. Lette le storie passeremo a lavorare sul testo vero e proprio. Per fare ciò potremmo adoperare una tecnica, che potremmo chiamare *Mozione d'ordine*, che gli apprendenti trovano spesso molto stimolante. Si metteranno sei sedie di fronte alla classe e si inviteranno sei volontari. Ad ognuno di essi verrà consegnato un bigliettino con un pezzo della parte iniziale della favola; sarà dunque compito di tutta la classe quello di cercare di riordinare il testo chiedendo ai compagni di spostare la loro posizione fino a quando l'ordine scelto non soddisfi gli apprendenti:

1. a bordo di un razzo a diciassette stadi
2. e davanti ad ogni armadio un robot elettronico

3. e in ogni stadio c'era un armadio zeppo di doni
4. La Befana quest'anno è arrivata
5. Novità, novità: dappertutto novità.
6. con tutti gli indirizzi dei bambini

Continuando, passeremo ad un'attività di comprensione, del tutto simile a quella vista già per *Il trenino*. Proporranno dunque il testo diviso in paragrafi da ordinare ma per introdurre il nostro argomento successivo, escluderemo alcune parole chiave dei testi che gli apprendenti dovranno inserire.

Sorpresa Pasqua berretto uovo di cioccolato
pulcino

Novità a _____. Rompiamo l'_____ e chi ne salta fuori?
_____: un _____. marziano, con un'antenna sul _____.
L'uovo era un uovo volante. (*Leggete tutta la storia del pulcino cosmico a pag. 195*)

frigorifero televisore maestro astronavi scuola
graffiati

Novità da tutte le parti. Perché dunque il _____ Garrone (nipote di quel bravo Garrone del libro Cuore) è tanto malinconico?
- Caro signor Gianni, - egli dice, - anche a me le novità fanno piacere. Che belle macchine ci sono nelle fabbriche, che belle _____ in cielo. E anche il _____, com'è bello. Ma la mia _____, l'ha vista? È tale e quale come era ai tempi di mio nonno Garrone e dei suoi compagni: il Muratorino, De Rossi e Franti, quel cattivello. Di belle macchine, là dentro, neanche l'ombra. Gli stessi banchi _____ e scomodi d'una volta. Vorrei che la mia scuola fosse bella come un bel _____, come una bella automobile. Ma chi mi aiuta?

stadi zeppo Befana razzo doni

Novità, novità: dappertutto novità.

La _____ quest'anno è arrivata a bordo di un _____ a diciassette _____, e in ogni stadio c'era un armadio _____ di _____, e davanti ad ogni armadio un robot elettronico con tutti gli indirizzi dei bambini. Non solo dei buoni, ma di tutti: perché bambini cattivi non ne esistono, e la Befana, finalmente, lo ha imparato.

coriandoli mascherato tuta Carnevale Fata

Novità a _____: il vecchio Pulcinella ha indossato una _____spaziale, Gianduia lanciava _____ da uno sputnik d'argento, le Damine Rococò e la _____Turchina seguivano il corteo _____in elicottero.

A questo punto allora ci concentremo sul nostro obiettivo, prettamente lessicale chiedendo agli apprendenti di escludere uno o più intrusi in un gruppo di definizioni o sinonimi associati ad ogni termine scelto:

Coriandoli	a. Piante aromatiche b. Pezzettini di carta colorata usati nelle feste per divertimento c. Confetti d. Parte di un albero
Razzo	a. Andare a razzo b. Partire a razzo c. Essere un razzo d. Avere un razzo
Stadio	a. Luogo dove si può assistere ad un evento sportivo b. Oggetto usanto in fotografia c. Momento di un processo d. Parte di un razzo

Dono	a. Regalo b. Presente c. Strenna d. Scortesia
Zeppo	a. Grande b. Pieno c. Colmo d. Affollato

Per quanto riguarda invece il nostro obiettivo socio-culturale, sfrutteremmo il fatto che nel brano si parli di tre feste italiane importanti e ricche di tradizioni, l'Epifania (la Befana), il Carnevale e la Pasqua, per affrontare ed ampliare il tema legato alle festività e alle tradizioni italiane. Prima di tutto si potrebbe proporre un semplice esercizio di abbinamento della festività con la propria data ed in seguito un altro nel quale ad una festività bisognerà collegare una o più tradizioni tipiche di quel giorno:

<i>Capodanno</i>	Si fa il bagno a mezzanotte	E' il pranzo in cui tutta la famiglia si riunisce
<i>Pasqua</i>	Si mangiano le lenticchie	Si fanno le prime grigliate e pic-nic
<i>Carnevale</i>	Si va al cimitero	Ci si veste in maschera e si fanno scherzi
<i>Ognissanti</i>	Si mangiano le uova di cioccolato	Si mangia il panettone o il pandoro
<i>Epifania (Befana)</i>	I bambini ricevono i regali da un signore con la barba	I bambini ricevono i dolci in una calza da una vecchietta che vola su una scopa
	Si mangia la colomba	

Natale		Si buttano le cose vecchie dalla finestra
	Si indossa qualcosa di rosso (di solito biancheria intima)	
Pasquetta/Lunedì dell'angelo		Si beve lo spumante
	Si assiste ai fuochi d'artificio	
Ferragosto (Assunzione)		Si sparano i "botti"
	Si accendono falò in spiaggia	

Ovviamente questi rappresentano solo alcuni esempi delle innumerevoli attività che potrebbero svolgersi con i testi letterari. Essi costituiscono una fonte inesauribile di materiale anche a livello lessicale, culturale, sociolinguistico etc. Ci auguriamo che questo lavoro possa fungere da spunto ed ispirazione, per tutti coloro che si dedicano all'insegnamento della lingua italiana, su come i testi letterari anche se apparentemente "diversi" o "difficili", possano essere utilizzati per scopi glottodidattici.

Notes

- (1) HYMES, D. H.: *On Communicative Competence*. In: PRIDE J. B., HOLMES J.: *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 1972, 381 p., p. 269-293.
- (2) PICHIASSI, M.: *Fondamenti di Glottodidattica : Temi e problemi della didattica linguistica*. Perugia: Guerra Edizioni, 1999, 320 p., p. 214.
- (3) BALBONI, P. E.: *Le sfide di Babele : Insegnare le lingue nelle società complesse*. Torino: UTET, 2008, 275 p., pp. 216-218.
- (4) GOODMAN, K.: *Reading: A Psycholinguistic Guessing Game*. In: GUNDERSON, D. V.: *Language & Reading*. Washington: C.A.L., 1970, 278 p., pp. 107-119.
- (5) OLLER, J. W.: *Language Tests at School*. London: Longman, 1979, 492 p., pp. 24-28.
- (6) BALBONI, P.: *Le sfide di Babele*, pp. 116-117.
- (7) BALBONI, P. E.: *Fare educazione linguistica : Attività didattiche per Italiano L1 e L2, lingue straniere e lingue classiche*. Torino: UTET, 2008, 224 p., pp. 105-109.
- (8) SCHUMANN, J. H.: *The Neurobiology of Affect in Language*. Malden: Blackwell Publishers, 1997, 364 p., pp. 174-178.
- (9) BALBONI, P.: *Fare educazione linguistica*, p. 111.
- (10) BALBONI, P.: *Le sfide di Babele*, pp. 118-122.
- (11) VEDOVELLI, M.: *Guida all'italiano per stranieri. La prospettiva del Quadro comune europeo per le lingue*. Roma: Carocci, 2002, 240 p., pp. 73-100.

- (12) HEDGE, T.: *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 464 p., p. 218-219.
- (13) VEDOVELLI, M.: *Guida all'italiano per stranieri*, p. 73-100.
- (14) COLLIE, J. – SLATER, S.: *Literature in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 266 p., p. 5-10.
- (15) Mostrando anche le immagini, ad esempio, di un trenino giocattolo o di uno turistico, si può far notare agli apprendenti quali possano essere gli ulteriori significati della parola alterata *trenino* e magari introdurre l'argomento sull'utilizzo di questo suffisso e di quello accrescitivo – *one* che si trova, nella parola *pancione* all'inizio del testo.
- (16) La scelta proprio di questa edizione non è casuale dal momento che le illustrazioni del libro sono state realizzate da Altan, il “padre” del fumetto La Pimpa che potrebbe, a sua volta, essere sfruttato.

Bibliografia

- BALBONI, P. E.: *Fare educazione linguistica : Attività didattiche per Italiano L1 e L2, lingue straniere e lingue classiche*. Torino: UTET, 2008, 224 p.
- BALBONI, P. E.: *Le sfide di Babele : Insegnare le lingue nelle società complesse*. Torino: UTET, 2008, 275 p.
- COLLIE, J. – SLATER, S.: *Literature in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 266 p.
- GOODMAN, K.: *Reading: A Psycholinguistic Guessing Game*. In: GUNDERSON, D. V.: *Language & Reading*. Washington: C.A.L., 1970, 278 p.
- HEDGE, T.: *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 464 p.
- HYMES, D. H.: *On Communicative Competence*. In: PRIDE J. B., HOLMES J.: *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 1972, 381 p.
- OLLER, J. W.: *Language Tests at School*. London: Longman, 1979, 492 p.
- PICHIASSI, M.: *Fondamenti di Glottodidattica : Temi e problemi della didattica linguistica*. Perugia: Guerra Edizioni, 1999, 320 p.
- SCHUMANN, J. H.: *The Neurobiology of Affect in Language*. Malden: Blackwell Publishers, 1997, 364 p.
- VEDOVELLI, M.: *Guida all'italiano per stranieri. La prospettiva del Quadro comune europeo per le lingue*. Roma: Carocci, 2002, 240 p.

Resumé

The literary text in Italian teaching

In the process of teaching the Italian language, there has been, in recent times, a partial lack of interest in a type of material that by its nature is considered “different”: the literary text. Neglecting this type of text, however, would render the communicative competence incomplete as two of its essential components, such as linguistic competence and the so-called “poetic function”, would be partially developed. Obviously, the approach and study of the literary text must be graduated and differentiated according to the type and especially the age of the students who are faced with it. Contrary to what one might often believe, the literary text for language learning can also be used at relatively low levels, both at an initial stage,

for the presentation of a new linguistic element, and, at a later stage, for its consolidation and reinforcement. Furthermore, literary texts constitute an inexhaustible source of material also at the lexical, cultural, sociolinguistic level etc. The aim of this work is to present some practical examples of how a literary text can be used in language teaching, both for elementary and more advanced levels. We also hope that these can be useful, or at least they can serve as food for thought or practical application, to all those who are actively interested in teaching the Italian language in the hope that they can be an inspiration in their daily work.

MUŽI VS. ŽENY V KOMUNIKÁCII – TLMOČENIE A PREKLAD Z POHĽADU RODU

Pavol Štubňa

Univerzita Komenského v Bratislave

pavol.stubna@uniba.sk

Kľúčové slová: muž, žena, komunikácia, rod, jazyk, prekladateľ, prekladateľka, tlmočník, tlmočnica, rozdiel

Key words: man, woman, communication, gender, language, translator, interpreter, difference

Úvod

Jazyk ako komunikačný kód je významnou súčasťou kolektívnej aj osobnej identity každého jedinca. (Aj) v súlade s biologickým rodom sa jeho individuálna podoba formuje v priebehu sociokultúrnych interakcií už od narodenia.

Existujúce rozdiely v spôsobe komunikácie medzi mužmi a ženami vytvárajú predpoklad, že podobné diferencie sa prejavajú aj v preklade či v tlmočení, pretože konkrétny translátor je vždy primárne muž alebo žena.

V predkladanej štúdii termín *rod* chápeme v zmysle vrodenných rozdielov medzi mužmi a ženami – v prvom rade biologických a psychologických – v súlade s prirodzeným pohlavím. V sociálnej a kultúrnej oblasti by zrejme bolo vhodné použiť skôr termín *rodová rola* – vo význame súhrnu predstáv žiaduceho správania sa mužov a žien v rámci určitého spoločenstva (komunita, etnikum, národ a pod.), my sa však zameriavame na také sociálne a kultúrne aspekty života mužov a žien, ktoré sú podmienené biologickou príslušnosťou k pohlaviu, to znamená, že pre účely tejto štúdie *rod* nevnímame ako filozoficko-etický (príp. ideologický) konštrukt. (1)

1 Muži a ženy v komunikácii

Z pohľadu sociálnej psychológie sa muži a ženy výrazne odlišujú nielen správaním, ale aj spôsobom komunikácie. Za hlavný dôvod býva považovaný odlišný pohľad na aktivované komunikačné ciele (Merchant, 2012). Podľa psychologických výskumov je primárnym zámerom komunikácie u žien vytváranie a prehlbovanie sociálnych vzťahov, kým u mužov býva hlavným cieľom preukázanie dominancie a dosiahnutie stanovených cieľov (Wood, 1996). V praxi to znamená, že ženy sa

pováčšine vyjadrujú „citovejšie“, v komunikácii sú viac spoločenské, no súčasne váhavé, ohľaduplné a „slušné“. Naopak muži bývajú asertívni a túžia po moci (Basow, Rubenfield, 2003). Pravdepodobne aj z dôvodu rodových stereotypov nadobudnutých výchovou ženy vyjadrujú svoje názory menej asertívne a menej sebavedomo ako muži. (2) Ženy komunikáciou upevňujú (resp. formujú) sociálne väzby, naopak muži sa poväčšine snažia nadbytočnej verbálnej komunikácii vyhnúť (Mason, 1994). V bežnej konverzácii je cieľom mužov sprostredkovať informácie, poskytnúť radu, príp. racionálne vyriešiť nejakú problematickú situáciu, a tým sa vyhnúť ďalšej diskusii (Basow – Rubenfield, 2003). (3) Snahou žien je, naopak, udržať komunikáciu, pochopiť situáciu, komunikovať o nej, príp. ju dokázať ovplyvniť (Tannen, 1990).

Muži túžia vyniknúť ako individuality, kým ženy preferujú vytvorenie integrovaného celku. (4) Vo všeobecnosti možno konštatovať, že muži a ženy sa líšia tak v komunikačných cieľoch a „hodnotách“, ako aj v komunikačných potrebách. Podľa Graya (1992) to súvisí so sebahodnotením, pretože muži odvodzujú „svoju hodnotu“ primárne od schopnosti dosiahnuť istý cieľ (presadiť sa), a ženy zasa od kvality osobných vzťahov a vnútorných pocitov. (5) Výskumy tiež ukázali, že muži sa vo všeobecnosti snažia viac vyhnúť zlyhaniu či prijímaniu príkazov od inej osoby (v porovnaní so ženami) – v snahe zachovať si nezávislosť a potvrdiť získanú pozíciu v spoločenskej hierarchii (Tannen, 1990). (6) Naopak ženy často aj prijímanie rozkazov vnímajú skôr ako komunikačné spojenie s iným človekom (v snahe vyhnúť sa izolácii) než ako prejav podriadenia sa. (7) Z pohľadu etiky zrejme najzávažnejší rozdiel spočíva v tom, že muži vo všeobecnosti preferujú spoločenskú nerovnosť a vzťahovú asymetriu, pretože rozdiely medzi ľuďmi vnímajú ako hodnotu. (8) Naopak ženy sa snažia o spoločenskú rovnosť a symetriu vo vzťahoch (Ibidem). (9)

1. 1 Bio-psychológia

Rozdiely medzi mužským a ženským mozgom sú nespochybniteľné už vzhľadom na veľkosť lebky u mužov a žien (proporcionálne k veľkosti postavy). U mužov bol zistený aj väčší objem tzv. *bielej hmoty* (myelinizovaných nervových vlákien, teda *neuritov*, nazývaných aj *axóny* a mozgovo-miechového moku), u žien zasa prevláda tzv. *sivá hmota* (vlastné *neuróny* a len málo *axónov*). (10) Rozdiely

medzi mužmi a ženami boli preukázané aj pokiaľ ide o relatívnu veľkosť a tvar špecifických nervových štruktúr, ako sú hypokampus, amygdala alebo *corpus callosum* (neurologický most spájajúci mozgové hemisféry) (Ingallhalikar et al., 2014).

Vyššia proporcia bielej hmoty u mužov znamená lepšie prispôsobenie mozgu na „komunikáciu v rámci jednotlivých hemisfér“ (medzi jednotlivými mozgovými lalokmi, angl. *intrahemispheric cortical connectivity*), naopak ženský mozog je lepšie prispôsobený na komunikáciu medzi hemisférami (angl. *interhemispheric communication – connectivity*). V praxi sa prvá dispozícia prejavuje ako lepšia schopnosť mužov reagovať bezprostredne na podnet akciou. Súčasne sa muži lepšie orientujú v priestore, majú viac rozvinutú senzomotorickú reaktivitu a koordináciu, čo je výhodou napr. pri šoférovaní v kritických situáciách. V druhom prípade disponujú ženy špecifickou mozgovou štruktúrou, ktorá im umožňuje prekonať mužov v oblastiach ako pozornosť (najmä jej udržanie), pamäť (slovná aj faciálna) a sociálne kognície (percepcia a interpretácia sociálne relevantných informácií).

Pri výskumoch realizovaných pomocou zobrazovacej techniky SPECT (11) sa ukázalo, že „ženský mozog“ je omnoho aktívnejší ako „mužský“ (Andreano, Cahill, 2009) – hlavne v prefrontálnej kôre a v oblastiach mozgu súvisiacich s jazykovým systémom. (12)

1. 2 Jazyk a reč

Sociolingvista Stockwell (2002) definuje termín *genderlect* (angl. *gender + idiolect*) ako používanie špecifických (resp. odlišných) lexikálnych a gramatických štruktúr, typických osobitne pre mužov a ženy. Napríklad ženy používajú často slová spojené s farbami, hodnotiace adjektíva, eufemizmy, menej sa uchylujú k vulgarizmom, vyjadrujú sa nepriamo, opytovaciu intonáciu používajú aj v oznamovacích vetách (neraz vo forme irónie) a komunikačného partnera prerušujú omnoho zriedkavejšie ako muži.

Rozdiely medzi pohlaviami možno pozorovať už pri osvojovaní jazyka – dievčatá zvyčajne ovládajú gramatiku lepšie ako chlapci, vyhýbajú sa dialektovým formám, majú lepšiu slovnú zásobu ako chlapci a sú jazykovo pohotovejšie (Bergmann, 1988).

Pokiaľ ide o neverbálnu (aj paralingválnu) komunikáciu, ženy sú vo všeobecnosti schopné rýchlejšie a presnejšie percipovať neverbálne signály, čo zrejme súvisí s ich (vrodenu) dispozíciou komunikovať s preverbálnymi deťmi.

Záujem mužov sa v komunikácii sústreďuje najmä na vecné informácie o udalostiach, akciách a činnostiach. Ženy sa, pre zmenu, zaujímajú hlavne o ľudí, ich kontakty, vzťahy, dorozumievanie (Hoffmannová, 1997). (13)

Biologicky podmienené rozdiely vo vyjadrovaní mužov a žien nesúvisia však iba s jazykovými a rečovými aspektmi komunikácie. Od pohlavia používateľa jazyka závisí aj dĺžka hlasiviek (ženy ich majú prirodzene kratšie a jemnejšie), čo sa následne prejavuje na úrovni viacerých paraverbálnych aspektov, napr. vo výške a sile hlasu. (14) Mužské hlasivky sú dlhšie a hrubšie ako ženské, preto nevyhnutne kmitajú pomalšie. Frekvencia kmitania ženských hlasiviek (120-300 Hz) je v porovnaní s mužskými (60-150 Hz) asi dvojnásobná (Kraviarová, 2016). (15)

Okrem genetických psycho-fyziologických faktorov je následne kultúra tou „entitou, ktorá modifikuje vrodene predispozície človeka, reguluje jeho správanie (prostredníctvom spoločenských noriem) a tiež sa podieľa na formovaní postojov“ (Nakonečný, 2001, 40) – v rámci procesov sociálneho učenia a sociálnej interakcie.

Podľa Lakoffovej *teórie dominancie* (angl. *dominance approach*) je rozdiel vo vyjadrovaní medzi mužmi a ženami dôsledkom mužskej dominancie a ženskej subordinancie (vo verejnej sfére). Pre porovnanie Coates (1986) a Tannen (1990) sú zástancami *teórie odlišnosti* (angl. *difference approach*), podľa ktorej tvoria muži a ženy odlišné subkultúry, pre ktoré je typické odlišné vyjadrovanie. (16)

2 Translatologické povolania

Rodom podmienené komunikačné rozdiely predstavené v predchádzajúcej kapitole sa často konkrétnym spôsobom odzrkadľujú aj pri samotnom výkone translatologických profesií – na jednotlivých jazykových úrovniach (lexikálnej, syntaktickej, štylistickej, sémantickej) aj v parajazykovej oblasti (pauzy v reči, intonácia, tón hlasu a pod.).

V súčasnosti existuje celá škála profesií, ktoré možno označiť za translatologické (napr. redigovanie, editorstvo, rozličné druhy odborného poradenstva v cudzom jazyku – v oblasti práva, medicíny, administratívy a pod.).

V nasledujúcich podkapitolách sa však prioritne budeme venovať modalite *simultánneho* tlmočenia a *umeleckého* prekladu, pretože pri uvedených translačných činnostiach sa najvýraznejšie prejavuje osobnostný (a tým pádom aj rodový) profil ich vykonávateľa – simultánne tlmočenie vyžaduje bezprostredné, t. j. ľudským vedomím iba sčasti kontrolované (takpovediac „necenzúrované“) psychofyzologické reakcie a rečové vyjadrovanie, a umelecký preklad zasa svojou „subjektívnou“ povahou (v porovnaní s prekladom odborného textu zahŕňajúceho terminológiu) predurčuje inojazyčný originál na jeho transformáciu pod vplyvom špecifického idiolektu translátora.

2.1 Tlmočenie

Výskum, ktorého výsledky v roku 2017 publikovali Collardová a Defrancq (Univerzita v Ghente) a ktorého sa zúčastnilo 180 konferenčných tlmočníkov a tlmočníc pracujúcich pri Európskom Parlamente (90 probantov v každej skupine) nezaznamenal žiadne relevantné rozdiely medzi mužmi a ženami pokiaľ ide o oblasť simultánneho tlmočenia. Autori skúmali trvanie tzv. *fázového posunu*, (17) správnosť tlmočenia obrazných vyjadrení (rečnícke figúry, metafory a pod.) a výskyt tzv. *vyplnených páuz* (citoslovcia, opravy a pod.) u oboch pohlaví. Vychádzali z poznatku (Maitland, 2004), že u žien sú lepšie rozvinuté pamäťové funkcie, a teda *fázový posun* bude u nich dlhší (t. j. v pamäti dokážu uchovať rozsiahlejšie informačné celky). Táto hypotéza sa však nepotvrdila (iba pri tlmočení do anglického jazyka bol zistený medián u žien 2,61 s., u mužov 2,77 s.), no v jazykových kombináciách bez angličtiny sa trvanie *fázového posunu* medzi mužmi a ženami zásadne nelíšilo. Autori však upozorňujú, že potenciálnym faktorom ovplyvňujúcim *décalage* (angl. *ear voice span*) je konkrétna kombinácia pracovných jazykov. (18) Rovnako výskum nepreukázal ani (predpokladanú) vyššiu schopnosť žien správne tlmočiť obrazné vyjadrenia či nižšiu mieru výskytu tzv. *vyplnených páuz*.

Defrancq a Magnifico (2017) skúmali aj vynechávanie a pridávanie tzv. *pragmatických*, resp. *diskurzívnych markerov* (napr. modálne častice *určite*, *vraj*, *zrejme*, *prirodzene*) v priebehu simultánneho tlmočenia – osobitne u žien a u mužov. Vychádzali z predpokladu, že ženy prirodzene v bežnej komunikácii prejavujú sklon

expletíva nadužívať. Zaujímalo ich, či sa táto tendencia prejaví aj pri simultánnej translácii, pre ktorú je charakteristická vysoká operačná rýchlosť súbežne vykonávaných mentálnych činností. (Predchádzajúci Masonovej výskum zistil u mužov väčšiu tendenciu vynechávať tieto prvky buď preto, že ich považovali za redundantné, alebo ich eliminovali v snahe znížiť nadmernú kognitívnu záťaž. Masonová (2008) si súčasne všimla aj opačnú tendenciu u mužov – pridávať tzv. *pragmatické markery* tam, kde sa vo východiskovom texte pôvodne nevyskytovali, najmä v snahe kompenzovať vynechanie iných podstatných informácií (napr. vlastné meno, číslo a pod.). Autori spomínaného výskumu napokon potvrdili predpokladané rozdiely medzi mužmi a ženami pokiaľ išlo o *výplnkové slová* (nazývané aj *prázdné*, resp. *parazitné slová*) pri produkcii translátu, t. j. ženy preukázali, v porovnaní s mužmi, väčšiu tendenciu pridávať, no súčasne vynechávať tieto komunikačné prvky v transláte. Obe skupiny ich súčasne aplikovali ako núdzové stratégie v prípadoch, keď považovali za potrebné oslabiť diskomfortný (útočný, polemický a pod.) tón rečníka, alebo keď sa pokúšali kompenzovať nejaký predchádzajúci nedostatok pri produkcii translátu (napr. váhanie v reči, vynechanie, chybná formulácia).

Z doterajších korpusových výskumov tiež jednoznačne vyplynula vyššia tendencia žien adekvátne transponovať aj emocionálne ladené výrazy a flexibilne reagovať na zmenu štylistickej vrstvy u rečníkov (Magnifico, 2016). V prípade možnosti výberu ženy preferujú používanie eufemizmov vo väčšej miere ako muži. Napriek očakávaniam však ženy pri tlmočení „diskomfortných formulácií“ (19) používajú menej eufemizmov a viac zachovávajú expresívny tón originálnych rečníckych výrokov (Ibidem).

Rozdiely medzi mužmi a ženami potvrdili aj výsledky výskumu venovaného zisťovaniu frekvencie autokorekcií pri produkcii translátu (Magnifico, Defrancq, 2019). Ženy – v súlade so všeobecne prijímanými (translatologickými) profesijnými štandardmi – prikladali väčšiu dôležitosť normatívnemu aspektu translátu a zistená miera autokorekcií bola u nich vyššia. (20) Aj Russoová pri analýze translátov pochádzajúcich z korpusu Európskeho parlamentu potvrdila u žien vyšší počet autokorekcií, explikácií, používania synonym a parafráz pri preformulovaní identického konceptu (2016). Keď porovnávala rovnojazýčné transláty mužov

a žien v rámci korpusu Európskeho parlamentu zaznamenala tiež väčší rozsah aktívnej slovnej zásoby používanej ženami, čo ich, istým spôsobom, disponuje na presnejšiu transpozíciu *rečníckeho štýlu* východiskových komunikátov.

Najnovší výskum Magnifica a Defrancqa (2020) sa zamerlal na zisťovanie rozdielov medzi mužmi a ženami pokiaľ ide o používanie tzv. *spájacích výrazov* (napr. *takže, preto, potom, avšak, napriek tomu, v každom prípade*, ale patria sem aj vzťahné zámena, príslovky a pod.) pri simultánnom tlmočení. Výsledky výskumu však vyvrátili východiskový predpoklad, že ženy spontánne pridávajú do translátu väčší počet *konektorov* ako muži.

Napokon, pokiaľ ide o prozodické prvky spontánne aplikované v priebehu tlmočenia, doterajšie výskumy preukázali frekventovanejšie používanie tzv. *vyplnených páuz* (angl. *filled pauses* – citoslovčia, opakovanie, oprava, explikácia a pod.) u žien, a naopak tzv. *prázdnych páuz* (angl. *unfilled pauses* – ich dôvodom môže byť váhanie z dôvodu neporozumenia zdrojovému textu, zvažovanie optimálnej formulácie, vyčkávanie na ďalšie údaje a pod.) u mužov (Cecot, 2001; Nakane, 2008).

Zdá sa, že oblasť prekladu a tlmočenia je doménou žien. Mnohé výskumy (Angelelli, 2004; Zwischenberger, 2011; Pym et al., 2013; Dam, Zethsen, 2013; Gentile, 2013) preukázali, že v reálnych počtoch prekladateľky a tlmočnice prekonalí svojich mužských kolegov. Výnimkou už nie je ani oblasť konferenčného tlmočenia, v ktorej pôvodne dominovali muži (Pöhhacker, 2016, 174). Táto nová tendencia je predovšetkým následkom skutočnosti, že konzekutívne tlmočenie bolo takmer v plnom rozsahu nahradené simultánnym. Pre zaujímavosť uvádzame úryvok zo sociologického opisu typického simultánného tlmočníka, či skôr tlmočnice pôsobiacej v 70. rokoch 20. storočia pri OSN. Zdá sa, že uvádzané charakteristiky platia v podstate dodnes:

„Typickým tlmočníkom je žena. Pochádza z jednojazyčnej rodiny patriacej k strednej vrstve. Cudzie jazyky sa začala učiť už na základnej a strednej škole. Svoje jazykové schopnosti zlepšuje trávením kratších časových úsekov v krajinách, kde sa nimi hovorí. Vynikajúco ovláda materinský jazyk a dobre ďalšie dva jazyky. [...] Nie je dokonalým bilingválnym jedincom. Absolvuje univerzitné kurzy v tlmočnických

inštitúciách. Následne pracuje istý čas ako free-lancerka alebo prekladateľka. Pre OSN začína pracovať po niekoľkých rokoch praxe, keď dosiahne vek približne tridsať rokov. Číta noviny, predovšetkým v jej vlastnom jazyku a v angličtine a neustále si dopĺňa poznatky o aktuálnom dianí. Rada číta knihy v niekoľkých cudzích jazykoch [...]“ (Baigorri Jalón, 2004, 135-136). (21)

Gentileová vo svojej štúdii (2018, 39) uvádza, že až takmer 76 % konferenčných tlmočníkov tvoria ženy. Pöchhacker však upozorňuje, že toto „*vysoké percento žien bolo spojené úpadkom prestíže (tohto povolania) a narastajúcou tendenciou vnímať tlmočenie ako službu podobnú pomáhajúcim profesiám*“ (2016, 174). (22) Tvrdí, že následkom „feminizácie“ (23) tlmočníctva však nebol len pokles spoločenského uznania tohto zamestnania, ale aj pokles priemernej mzdy za jeho výkon.

Pri zisťovaní situácie na Slovensku sme použili ako zdroj východiskových dát *Register súdnych tlmočníkov pri Ministerstve spravodlivosti Slovenskej republiky* (<https://obcan.justice.sk>) a tiež členstvo v *Slovenskej asociácii prekladateľov a tlmočníkov*.

V súčasnosti (aktualizácia databázy k 30. 7. 2020) vykonáva prax *súdneho tlmočníka/-čky* (nie *prekladateľa*) 247 osôb, z toho 38 % tvoria muži a 62 % ženy. (24)

Ešte výraznejšiu prevahu žien sme zaznamenali v rámci *Slovenskej asociácie prekladateľov a tlmočníkov* (SAPT, <https://sapt.sk>), kde z celkového počtu 129 aktívnych členov tvorili ženy až 72 %. (25)

Už v minulosti boli zručnosti a schopnosti spájané so ženskou prácou považované za menej cenené ako mužské. Táto skutočnosť zrejme súvisí s historicky menej uznávaným neverejným – (domácim) „zamestnaním“ a povinnosťami ženy, akými boli starostlivosť o domácnosť a potomstvo. Niektorí sociológovia teda nízky spoločenský status „ženských povolaní“ objasňujú jeho asociáciou s nižším spoločenským postavením ženy ako opatrovateľky v rámci rodiny, kde muž býva vnímaný ako jej živiteľ.

Okrem hypotézy, ktorá „feminizáciu“ vo sfére translatologických povolaní koreluje s faktorom nízkeho spoločenského uznania a degradáciou (kvality) práce vykonávanej ženami, sa ponúka niekoľko ďalších možností, ako daný jav vysvetliť.

Jednou z nich môže byť prosté „uplatnenie zákona trhu“, podľa ktorého sa zvýšenie ponuky na trhu práce v slobodnej ekonomike (nevyhnutne) odrazí na znížení „ceny práce“ – bez ohľadu na skutočnosť, či sú jej vykonávateľmi muži alebo ženy. V dôsledku takéhoto zníženia mzdy sa muži (ako prototypy živiteľov rodín v západných krajinách) prirodzene „premiestňujú“ do pracovných oblastí a pozícií s vyšším príjmom, čo sa následne prejaví ako pokles zamestnanosti mužov v danej profesijnej oblasti. (26)

Ďalším možným vysvetlením „feminizácie“ tlmočníckeho a prekladateľského povolania môže byť skutočnosť, že zvyčajne ide o časovo flexibilné zamestnanie, ktoré možno „ľahšie“ sklbiť so starostlivosťou o rodinu. Flexibilná pracovná doba totiž nie je ani dnes zďaleka samozrejmosťou. Exemplárnym príkladom tohto modelu môže byť žena na materskej „dovolenke“, ktorá rodinný rozpočet optimalizuje prekladovou činnosťou realizovanou v domácom prostredí – podľa aktuálnych časových možností a obmedzení.

Iným vysvetlením nízkeho finančného ohodnotenia aj spoločenského uznania v rámci translatologických zamestnaní môže byť faktor tzv. „druhého zamestnania“. V súčasnej ekonomickej situácii našej krajiny je skôr pravidlom než výnimkou, že rovnaká osoba vykonáva viacero zamestnaní, aby sebe a/alebo svojej rodine zabezpečila aspoň priemerný životný štandard. Nárast ponuky na trhu práce (bez ohľadu na jej kvalitu) tak automaticky spôsobuje pokles jej ceny.

Z uvedeného teda vyplýva, že podhodnocovanie tlmočníckej a prekladateľskej práce nemusí nevyhnutne odkazovať na podceňovanie kvality „ženskej“ práce, ani na skutočnosť, že ženy sú na jej vykonávanie disponované po psycho-fyziologickej stránke lepšie. „Rodom dané“ rozvinutejšie rečové kompetencie charakteristické pre ženské pohlavie nie sú samozrejme populačnou konštantou, a vždy je potrebné prihliadať na individuálne osobnostné rozdiely. Faktom však ostáva, že ženy vnímajú lepšie auditívne a muži zasa vizuálne (Mikuláščík, 2006). To ženy takpovediac predurčuje na povolania založené na pozornom počúvaní a rozprávaní. Na druhej strane, muži môžu vlastné rečové aj translatologické kompetencie zlepšovať teoretickým štúdiom a praktickým nácvikom, alebo napríklad aj pomocou hudby – jej počúvaním či produkovaním,

(27) resp. inými činnosťami, pri ktorých sa súčasne aktivizujú obe hemisféry mozgu (napr. obojručné „písanie“ na počítači).

2. 2 Preklad

Obzvlášť v prípade *literárneho prekladu* možno očakávať, že tendencia prekladateľa/ prekladateľky aplikovať vlastný translatologický štýl sa uplatí vo vyššej miere ako pri odbornom preklade, a to sa súčasne prejaví v odlišnom používaní jazykových prostriedkov – pravdepodobne tiež v súlade s biologickým pohlavím (a jeho príslušnými, predovšetkým psychologickými, dispozíciami).

Pri tomto type translácie je rozhodujúca počiatková – nevyhnutne subjektívna – interpretácia diela prekladateľom/prekladateľkou, z ktorej následne vyplýva celý rad koncepčných translatologických rozhodnutí, napr. medzi presnosťou a „voľnosťou“ cieľového translátu (vzhľadom na originál), či voľbou konkrétneho umeleckého štýlu odrážajúceho sa v napätí medzi informatívnou a estetickou funkciou (literárneho) textu (Landers, 2001). (28)

Viacero doterajších výskumov zameraných na túto špecifickú oblasť potvrdilo predpoklad, že muži a ženy interpretujú aj vyjadrujú význam literárnych diel odlišne (napr. Newman et al, 2008; Long, 2011; Hayeri, 2014):

Long pri porovnávaní translátov Biblie a Koránu realizovaných mužmi aj ženami objavil výrazné interpretačné rozdiely medzi prekladateľmi a prekladateľkami.

Hayeri pri skúmaní umeleckého prekladu z angličtiny do arabčiny (29) zistil, že rodovo príznačný jazyk originálov sa síce v preklade neodrazil (t. j. podľa štýlu prekladu nemožno zistiť, či je autorom originálneho diela muž alebo žena), avšak rodom podmienený štýl prekladateľa/prekladateľky je v translátoch jasne rozpoznateľný (2014). To súčasne znamená, že v preklade je zreteľne prítomný aj lingvo-kultúrny a lingvo-sociálny aspekt cieľovej kultúry. Hayeri takisto zistil, že (pri uvedenej dvojici jazykov) ženy prekladateľky preukazujú väčšiu tendenciu zdôrazňovať subjekty komunikácie (kto povedal/myslí si) a muži sa zameriavajú najmä na predmet komunikácie (vrátane celkovej zrozumiteľnosti a cieľa komunikátu).

Podobne, Newman a jeho kolegovia (2008) na základe korpusového výskumu (14 000 komunikátov) zistili, že ženy prejavujú tendenciu viac používať zámená (najmä v 1. a 2. osobe jednotného čísla) a záporny. Na druhej strane používajú menej čísiel, predložkových konštrukcií a konkrétnych špecifikácií ako muži. Tým sa súčasne potvrdil predpoklad, že komunikačný štýl žien je viac „osobný“ (zameraný na subjekt) a „mužský“ zasa viac „informačný“ (zameraný na objekt).

Korpusový výskum realizovaný na prekladoch umeleckej prózy (z viacerých jazykov do angličtiny) Koppelom a jeho spolupracovníkmi (2010) zasa jednoznačne ukázal, že muži používajú spojky v omnoho väčšej miere ako ženy, v dôsledku čoho je aj priemerná dĺžka súvetí vytvorených mužmi podstatne väčšia ako u žien (19,18 slov : 16, 93 slov).

V súvislosti so Stockwellovým názorom, že rod (*gender*) je determinantom v používaní jazyka (a teda aj pri preklade), Simonová (1996) dodáva, že ak je genderová identita autora originálu a autora prekladu vo výraznom nesúlade, resp. priamo v konflikte, nevyhnutne sa to odrazí na kvalite (zmysluplnosti) prekladu. (30)

Z paradigmy rodu vychádzajú aj *feministické translačné teórie*, ktoré sa začali objavovať v 80. a naplno sa rozvinuli v 90. rokoch 20. storočia ako reakcia na zrod feministických hnutí zo začiatku 60. rokov. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavila v Kanade, prostredníctvom monografických prác akademičiek ako Susanne Harwoodová – *Bilingválne telo: translácia ako ženské prepisovanie* (*The Body bilingual – Translating as a feminine rewriting*, 1991), už spomínaná Sherry Simonová – *Rod v preklade – kultúrna identita a politika prenosu* (*Gender in translation: Cultural identity and the politics of transmission*, 1997) a Luise von Flotowová – *Preklad a rod: translácia v ére feminizmu* (*Translation and gender – Translating in the era of feminism*, 1997). Podľa týchto autoriek je podradné postavenie prekladateľiek následkom dlhotrvajúceho patriarchálneho útlaku, pretože v minulosti nebolo ženám dovolené písať (pôvodné literárne diela), „iba“ ich prekladať. Harwoodová to dokonca vyjadrila slovami: „*Prekladám, pretože som žena*“ (Simon, 1996). (31) Ženy a osobitne prekladateľky sú podľa nej podhodnocované (v porovnaní s mužmi) rovnako, ako je preklad podhodnocovaný vzhľadom na originálne dielo – odrážajúc teda vzťah „slabých prepisujúcich“ žien

voči silným a produktívnym mužom (Munday, 2001). V tejto súvislosti Flotowová dokonca navrhuje špecifické translačné metódy, ktoré by ženám (prekladateľkám) aj ich dielam (prekladom) prinavrátili dôstojnosť: a) *doplňanie a vysvetľovanie* (angl. *supplementing*), b) *personalizácia textu* (angl. *hijacking*, modifikácia pôvodného textu v súlade s ideologickými názormi a zámermi prekladateľky), c) *predslov a poznámkový aparát* (angl. *prefacing and footnoting*). Uvedený feministický prístup k prekladaniu originálnych diel sa tak prirodzene stal politickým prostriedkom boja za ženské práva. Susanne de Lotbiniere-Harwoodová to doslova vyjadrila takto: „[...] *môj spôsob prekladania je politickým aktom s cieľom hovoriť za ženy. Následne, môj podpis pri konkrétnom preklade znamená, že každá translačná stratégia, ktorú som použila, má za úlohu reprodukovať v jazyku ženstvo*“ (Ibidem). (32)

Z pohľadu feministického translatologického hnutia je dokonca aj tradičná požiadavka „vernosti“ (angl. *faithfulness*) prekladu interpretovaná optikou (ne)podriadenia sa mužskej autorite (mužskému autorovi). Preto ju jej predstaviteľky „predefinovali“ na požiadavku „vernosti sebe samej“ – prekladateľke ako plnohodnotnej a nezávislej osobe, – čo sa v ich translačnej práci nevyhnutne prejavuje ako „nadmerná prekladateľská tvorivosť“, ktorej primárnym zámerom je odlíšiť originálny text od jeho prekladu. Feministické prekladateľky totiž nie sú ochotné „poslušne“ nasledovať originálnu predlohu, ale sú zamerané aktívne ju manipulovať, a tým posilniť „hlas“ feminizmu aj v oblasti translácie (Yingxian, Xiaobo, 2018, 63).

Na záver podkapitoly o preklade prinášame štatistickú informáciu o situácii na Slovensku. Zistili sme, že z celkového počtu 193 aktívnych prekladateľov a prekladateľiek, ktorí sú členmi *Slovenskej asociácie prekladateľov a tlmočníkov* tvoria muži 27 % a ženy až 73 % z celkového počtu. (33) V tejto súvislosti pripomíname, že ide najmä o preklady odborných textov, pretože veľká časť prekladateľov beletrie sa jednak združuje v *Spolku prekladateľov umeleckej literatúry* (členstvo nie je verejné, takže nebolo možné vypracovať príslušnú štatistiku) a jednak istá časť tzv. príležitostných prekladateľov a prekladateľiek umeleckej literatúry nie je združená v žiadnej profesijnej asociácii, pretože poväčšine ide o činnosť, ktorú vykonávajú v rámci tzv. „druhého“ zamestnania. Navyše, v dôsledku obmedzeného počtu každoročne prekladaných knižných titulov

v oblasti beletrie sa pridelovanie zákaziek zo strany vydavateľstiev zvyčajne nerealizuje verejne, ale na základe osobného odporúčania, prípadne na základe skúsenosti so spoluprácou s konkrétnym prekladateľom či prekladateľkou v minulosti.

Záver

Cieľom uvedenej metaštúdie bolo poukázať na prirodzene dané (najmä biologické, psychologické, ale aj sociálne a kultúrne) rozdiely medzi mužmi a ženami, ktoré ich môžu lepšie disponovať na výkon určitého druhu povolania, v našom prípade: prekladateľ/-ka alebo tlmočník/-čka. Translatologický výskum aj prax jednoznačne poukazujú na výraznú prevalenciu žien v profesijných oblastiach súvisiacich s interlingválnou komunikáciou. Príčinou tohto fenoménu však nie sú len lepšie biologické a psychologické dispozície žien na výkon tohto druhu povolání, ale aj sociálne a kultúrne zvyklosti uplatňované v rámci konkrétnej spoločenskej štruktúry.

Uvádzané zistenia však vnímame iba ako orientačné a sčasti relatívne, pretože každý jednotlivec, bez ohľadu na biologický rod, má žiaduce translatologické dispozície prítomné vo svojej „osobnostnej výbave“ v rozličnej miere, t. j. faktor rodu iba do istej miery determinuje vhodnosť jedinca na výkon takéhoto povolania.

Súčasne pripomíname, že viaceré zistené „rodové rozdiely“ nie sú jednoznačne dané biologicky a geneticky, ale sú podmienené historicky či spoločensky, a teda je možné ich (zámernou snahou) modifikovať.

Okrem toho, príslušné translatologické kompetencie možno rozvíjať nácvikom (napr. rečnícke a prezentačné zručnosti, tlmočnicke a prekladateľské techniky, zvládanie stresu, rozvoj flexibility, pohotovosti a pod.) (34) alebo špecifickými činnosťami (napr. hra na hudobný nástroj, vizualizačné cvičenia, cielené pohybové aktivity a pod.).

Na záver odporúčame zohľadniť tiež faktor diferenciácie (t. j. špecializácie) v rámci segmentu translatologických povolání, pretože odlišné typy tlmočenia aj prekladu kladú odlišné nároky na ich vykonávateľov (v zmysle nevyhnutých translatologických kompetencií). Niekomu môže viac vyhovovať konzekutívne,

inému simultánne tlmočenie. Niektorí majú dispozície na vykonávanie konferenčného tlmočenia, iní/iná preferuje bilaterálne, sprievodné alebo súdne tlmočenie, ktoré sa zvyčajne spája s výrazne nižšou (resp. odlišnou) mierou stresu a potrebou okamžitých reakcií. (36)

Poznámky

(1) Na rozdiel od vrodenej biologickej danosti (teda pohlavia jedinca) vyjadruje *rod* (angl. *gender*) sociálne a kultúrne podmienené rozdiely medzi mužmi a ženami. Tieto sú, samozrejme, v rámci každého spoločenstva (etnika, národa) odlišné, a súčasne neustále variujú – menia sa v čase a priestore. „Ideológia *genderu*“ sa primárne zameriava na rozlišovanie *sociokultúrnych funkcií* maskulinity a feminity. (V tejto súvislosti pozri napr. Cingerová – Dulebová (2019, s. 78 – 79).

(2) V českom výskume zameranom na rodové rozdiely v manažérskych povolaniach ženy opisovali svojich mužských kolegov prídavnými menami: agresívny, konkurenčný, sebavedomý, realistický, urážlivý, pokojný (Křížková, 2002). V rovnakom výskume ženy manažérky samy seba opisovali prívlastkami: emotívna, systematická, komunikatívna, praktická, starostlivá, kritická, so zmyslom pre detail.

(3) Ženy rady konverzujú kvôli dobrým vzťahom a udržiavaniu kontaktov, muži preto, aby sa dozvedeli nové informácie (Mikuláščík, 2006), ktoré im príp. pomôžu dosiahnuť vytýčený cieľ či spoločensky vyniknúť.

(4) Čerešník (2011) ako maskulínne črty uvádza: snahu o nezávislosť, moc, ovládanie, úsilie o výkon a sebaapresadenie; ako feminínne: záujem o iných, kooperáciu, senzitivitu voči iným, emocionálnu otvorenosť.

(5) Podľa výskumu Rutherfordovej (2011) dokonca aj ženy manažérky (čiže vykonávajúce „tradičné“ mužské povolanie) dokážu lepšie načúvať, majú väčšiu schopnosť empatie, ľahšie nadväzujú a udržiavajú vzťahy na pracovisku. Medzi hlavné aspekty spolupráce zaraďujú ľudskosť a humánnosť.

(6) „*Vo svojom profesijnom živote (muži) nadhodnocujú svoj vplyv a dominanciu. Ich štýl vedenia je charakterizovaný dravosťou, agresivitou, súťaživosťou, odstupom a formálnou komunikáciou*“ (Birknerová – Frankovský, 2014: 31).

(7) Muži dodnes aj dobre známu komunikačnú stratégiu žien – mlčanie (počas konfrontácie) – interpretujú chybné. V prípade verbálneho útoku muža na ženu si jej prípadné mlčanie vysvetľujú ako priznanie si chyby, resp. viny. (Zvyčajne v zmysle príslovia *Kto mlčí, ten svedčí*.) V priebehu evolúcie si však ženy, ako fyzicky slabšie a ekonomicky závislé (od mužov) túto „komunikačnú stratégiu“ vyvinuli na ochranu vlastnej osoby, prípadne potomstva pred agresorom, s ktorým bolo riskantné sa konfrontovať, príp. stratiť jeho podporu.

(8) Podľa výskumu Nitzcheovej (2012) ženy na pracovisku podporujú rovnoprávnosť a demokratické usporiadanie skupín. Viac im záleží na atmosfére v tíme. Muži sa sústreďujú predovšetkým na výsledok. Ženy vo vedúcich pozíciách dávajú prednosť kooperácii pred súťaživosťou (Mikuláščík, 2006).

(9) Muži a ženy sa tiež odlišujú aj v spôsobe, akým sa vyrovnávajú so stresom. Kým muži sa zvyčajne uzavrujú, ženy potrebujú o vzniknutej situácii komunikovať (Gray, 1992).

(10) Medzi najviac využívané techniky skúmania funkcionality ľudského mozgu v súčasnosti patria: magnetická rezonancia (MRI), pozitronová emisná tomografia (PET), translebečná magnetická stimulácia (TMS) a blízka infračervená spektroskopia (NIRS).

(11) Jednofotónová emisná počítačová tomografia umožňuje sledovať objem krvi v mozgu a identifikovať zóny s vyššou neurologickou aktivitou.

(12) To môže byť dôvodom prečo majú ženy sklon prejavovať nielen viac empatie a intuície, ale aj sebakontroly – prefrontálna kôra je totiž spojená s kontrolou hnevu a impulzov, no zároveň súvisí s úzkosťou, depresiou, nespavosťou a poruchami prijímania potravy. Naopak, vyššia mozgová aktivita u mužov bola zistená v oblastiach spojených s videním a koordináciou, resp. priestorovou orientáciou (napr. Voyer et al., 1995; Voyer et al., 2007).

(13) Viacero prác na tému rozdielov v komunikácii medzi mužmi a ženami vzniklo aj v oblasti slovenskej lingvistiky: Škvareninová (*Špecifiká v reči mužov a žien*, 1996), Urbancová (*Rodové špecifiká komunikácie vo verejnej komunikačnej sfére*, 2004), Wacharczyková (*Sémantické pole ukrivdenosti alebo príznakové jazyky feministického diskurzu*, 1997), Kováčiková (*Rodovosť v jazyku*, 2008) a iné.

(14) Ďalšími paraverbálnymi a súčasne paralingválnymi charakteristikami reči (pri absencii alebo výskyte komunikačného zámeru) sú napr. jej rýchlosť, plynulosť, melódia (intonácia), správna výslovnosť a frázovanie.

Simpson (2001) stanovil v rámci rečových charakteristík až štyri skupiny rozdielov medzi mužmi a ženami: a) anatomické, b) rozdielna rezonancia pri tvorbe samohláskových skupín, c) rozdielne interakcie medzi zdrojom zvuku a formantmi (kvalitatívne a kvantitatívne), d) sociofonetické.

(15) Nepravidelný vývoj rečového aparátu sa u oboch pohlaví prejaví ako patologická odchýlka vývoja hlasu, napr. *chrapľavosť*, *chripot* či *zachrípnutosť* (tzv. „šum“ v hlase – vibruje len predná časť hlasiviek a má veľmi nízku frekvenciu), ďalej ako *drsnosť* (nepravidelné kolísanie základnej frekvencie), *neznelosť* (nemodulovaný turbulentný šum), *nazalizácia* (znížené mäkké podnebie) alebo *hypernazalizácia* (nadmerné používanie nosovej dutiny pri zatvorenej hrdlovej dutine) (Geist, 2005).

(16) Vplyv kultúrneho a sociálneho aspektu na komunikáciu (verbálnu aj neverbálnu) je najviac badateľný v tzv. tradičných kultúrach, ktoré dodnes prísne rozlišujú medzi tzv. mužskými a ženskými spoločenskými rolami, t. j. zaužívanými normami správania sa a vyjadrovania sa závislosti od pohlavia.

(17) Časový rozdiel medzi verbálnou produkciou rečníka vo východiskovom jazyku a tlmočnickovou produkciou translátu v cieľovom jazyku.

(18) Napr. v nemčine býva pri vyjadrovaní minulého času sloveso umiestňované až na konci vety, a teda verbálna produkcia tlmočníka sa prirodzene oneskorí.

(19) Vyjadrujú nesúhlas, kritiku, sťažnosť, obvinenie, tabuizovanú lexiku, „zlé správy“, hnev alebo iné emócie vo vzťahu k príjemcovi komunikátu, resp. zahŕňajú ospravedlňovanie, zlyhanie, sebaponižovanie či zahanbujúce priznanie na strane rečníka – angl. *face-threatening acts*).

Napriek rozporu s tlmočnickým kódexom bývajú zvyčajnými, všeobecne zaužívanými, stratégiami pri tlmočení vulgarizmov, expresívnych vyjadrení a iných diskomfortných formulácií rečníka: zoslabenie výrazu, opis, komentovanie, vynechanie alebo paradoxne jeho zosilnenie (Magnifico – Defrancq, 2016).

(20) Pri väčšine uvádzaných výskumov sami ich autori upozorňujú na relatívnosť získaných výsledkov vzhľadom na obmedzené množstvo vstupných dát, rozdielne jazykové kombinácie či (ne)pomerné zastúpenie mužov a žien v skupinách probandov, ktorí sa experimentov zúčastnili.

(21) „*The interpreter is female. She comes from a monolingual middle-class family. She starts learning languages at primary and secondary school. She improves her command of the languages she is studying by spending short periods of time in the countries where the languages are spoken. She has a very good command of her mother tongue and a good command of other two languages. [...] She is not a perfect bilingual. She takes a degree course at an interpreting school. She works as a freelance interpreter or translator for a time. She starts to work for the UN after several years of experience when she is just over thirty. She reads newspapers, particularly in her own language and in English and she is up-to date on current affairs. She is fond of reading in several languages [...]*“

(22) „*The high percentage of women has been associated with the decline in prestige, and the increasing image of interpreting as a service of helping profession.*“

(23) Termín *feminizácia* tu chápeme v zmysle začlenenia žien do profesijných skupín, ktoré boli v minulosti doménou mužov (Chepkemei et al., 2013, s. 60).

(24) Zo sledovanej štatistiky sme vylúčili tlmočníkov a tlmočnice z/do posunkovej reči, pretože nejde o pravý medzijazykový prenos – ku sprostredkovaniu žiaducich informácií dochádza v rámci rovnakého kultúrno-jazykového spoločenstva. Súčasne pripomínáme, že tzv. posunková reč je pre každý (národný/ etnický) jazyk odlišná, a nejednotlivý žiadny medzinárodne platný variant.

(25) Údaje spracované ku dňu 2. 9. 2020.

Zaujímavým rozlíšením v oblasti dosiahnutého vzdelania je skutočnosť, že členmi SAPT-u sú najmä vysokoškolsky erudovaní translatológovia, kým prax súdneho tlmočníka nevykonávajú iba osoby s filologickým vzdelaním, ale rôznorodo profesijne orientovaní jedinci, dokonca bez VŠ titulu alebo iba s dokladom o ukončení prvého stupňa VŠ štúdia (MUDr., MVDr., Ing, PhDr., JUDr., Bc., ø).

(26) Obdobnej situácii čelíme v súčasnosti v súvislosti s učiteľským povoláním – nie každý muž, ktorého práca v rezorte školstva naplňa, si „môže finančne dovoliť“ túto profesiu vykonávať.

(27) Zo skúsenosti vieme, že viacero mužov – aktívnych tlmočníkov dokáže hrať na niektorý hudobný nástroj alebo spievať. Pri tejto činnosti dochádza k spontánnemu prepájaniu pravej a ľavej hemisféry, čím sa posilňuje *corpus callosum* disponujúci jedinca napr. na úspešné vykonávanie povolaní spojených s rečovým vyjadrovaním. (Muži pri tvorbe reči používajú prevažne dominantnú hemisféru – zvyčajne ľavú, ženy súčasne obe, – aj preto sú schopné sústrediť pozornosť na viacero činností naraz.)

Vplyvom hudby na rozvoj jazyka a reči (pri zohľadnení rozdielov medzi mužmi a ženami) sa podrobnejšie zaoberá aj výskumník a psychológ z Trnavskej univerzity M. Špajler, ktorý vo svojom výskume zistil, že hudobná skúsenosť dokáže odstrániť rozdiely medzi mužmi a ženami v asymetrii ľavej a pravej hemisféry pre verbálne podnety (Špajler, 2016). Tieto odlišnosti vo verbálnych schopnostiach bývajú vysvetľované práve „*odlišným stupňom funkčnej asymetrie mozgu pre verbálne funkcie u mužov a žien, pričom menší stupeň lateralizácie verbálnych funkcií smerom do ľavej hemisféry je výhodnejší, resp. efektívnejší*“ (Špajler, 2017, 109). Ďalšími

podnetnými štúdiami, ktorých autori skúmajú vplyv hudby na rozvoj kognitívnych schopností sú napr. *Hudobné vzdelanie vo vzťahu k tvorivému potenciálu vysokoškolských študentov* (Kusý, Tabačková, 2014) alebo *Preferencia hudobného žánru a jej vzťah k osobnostným charakteristikám u slovenských poslucháčov s genderovým odlišením* (Kusý, Vozafová, 2015).

Napokon, pokiaľ ide o podobnosť kognitívnych procesov aktivovaných pri produkcii hudby a simultánnom tlmočení môžeme konštatovať, že: v oboch prípadoch ide o paralelné vykonávanie viacerých rozdielnych činností: simultánne tlmočenie (sluchová recepcia zdrojového textu, príp. súčasné vnímanie jeho prepisu zrakom, ďalej analýza a porozumenie východiskovému textu, jeho mentálna transpozícia do cieľového jazyka, následná verbálna produkcia translátu a jeho kontrola – monitorovanie); hra na hudobný nástroj (paralelná a súčasne odlišná činnosť oboch rúk – čím sa aktivujú a koordinujú obe mozgové hemisféry, ďalej „čítanie“ notového zápisu a jeho dekodovanie, príp. aktivácia informácií uložených v dlhodobej pamäti – pri „hraní bez nôh“, napokon kontrola vlastnej hudobnej produkcie sluchom).

(28) Tento predpoklad potvrdzuje aj Bush (1998), keď tvrdí, že preklad literárneho diela je originálnou subjektívnou činnosťou vykonávanou v kontexte komplexnej siete sociálnych a kultúrnych noriem. Prekladateľ/-ka beletristickej tvorby sa musí neustále rozhodovať medzi viacerými potenciálnymi „riešeniami“ – najmä na základe vlastnej interpretácie diela (podmienenej literárnym vzdelaním, čitateľskou skúsenosťou a individuálnym vkusom). Ďalšie subjektívne faktory, ktoré nevyhnutne ovplyvňujú výsledný translát sú osobitý idiolekt a typ prekladateľa, resp. prekladateľky.

(29) Upozorňujeme, že každý podobný výskum o umeleckom preklade sa bude nevyhnutne líšiť v závislosti od konkrétnej dvojice jazykov aj sociokultúrneho kontextu východiskového či cieľového jazyka. Napr. pri preklade zo slovenčiny do angličtiny (kde je zaužívaný pevný slovosled a používanie zámen vo funkcii podmetu) nemožno skúmať nadužívanie alebo podužívanie osobných zámen (na mieste podmetu) alebo zmenu slovosledu ako prostriedku umeleckého, resp. individuálneho prekladateľského štýlu. Výsledky podobného výskumu sa nevyhnutne budú líšiť aj v závislosti do toho, či je prekladateľ/ka rodený hovorca/hovorkyňa cieľového jazyka alebo nie.

(30) My sme však presvedčení, že namiesto dichotómie muž – žena, je pri zadávaní/prijímaní objednávky na preklad umeleckého diela potrebné prihliadať skôr na povahovú alebo hodnotovú podobnosť, resp. rozdielnosť medzi autorom originálu a prekladateľom (napr. feministka – „macho“, veriaci – laik, materialista – idealista, „technický“ typ – „umelecký“ typ prekladateľa). V tejto súvislosti je naším vrelým odporúčaním (napriek pragmatickej potrebe zárobku) prijímať na preklad iba také objednávky literárnych diel, pri ktorých sa prekladateľ/-ka a autor originálu na úrovni estetického vkusu a svetonázoru zhodujú. Domnievame sa, že len tak sa vo výslednej podobe translátu podarí výrazne zredukovať nielen mieru nevyhnutnej odchýlky od originálu, ale aj mieru stresu vyplývajúcu z nepochopenia, resp. „nesprávneho“ pochopenia predlohy prekladateľom alebo z hodnotovej rozdielnosti (vnútorný nesúhlas, resp. rozpor) medzi autorom originálu a prekladateľom.

(31) „*I translate because I am a woman.*“

(32) „[...] my translation practice is a political act aimed at speaking for women. Therefore, my signature in translation indicates that every translation strategy used in this translatin is to reproduce the femine in language.“

(33) Pripomíname, že uvádzané údaje sú vzhľadom na celkovú národnú situáciu iba orientačné, pretože mnohí prekladatelia nie sú združení v tejto asociácii. Jedným z dôvodov je skutočnosť, že dlhodobo spolupracujú s niekoľkými stálymi klientmi, a teda pracovných objednávok majú dostatok. Ďalším je fakt, že mnoho slovenských prekladateľov pracuje pre domáce či medzinárodné inštitúcie, ktoré sú ich exkluzívnym zamestnávateľom (napr. banky, hospodárske podniky a pod.) alebo dokonca pôsobia priamo v zahraničí.

(34) Pre efektívny rozvoj tlmočnických zručností osobitne odporúčame publikácie M. Melicherčíkovej: *Cvičenia podporujúce nácvik konzekutívnych tlmočnických zručností* (2011), *Práca s terminológiou a elektronické nástroje v rámci prípravy na tlmočenie* (2014) alebo *Pre-interpreting excercises in theory and practice* (2020).

Literatúra

ANDREANO J. M. – CAHILL, L.: *Sex influences on the neurobiology of learning and memory*. In: *Learning and Memory*, 16 (4), 2009, s. 248 – 266.

ANGELELLI, C.: *Revisiting the interpreter's role: a study of conference, court and medical interpreters in Canada, Mexico and the United States*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 2004, 127 s.

BAIGORRI JALON, J.: *Interpreters at the United Nations. A history*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2004, 181 s.

BASOW, S. A. – RUBENFELD, K.: *Troubles talks: effects of gender and gender-typing*. In: *Sex roles*, vol. 48, 2003, s. 183 – 187.

BERGMANN, Ch.: *Zur Gruppensprache des Weiblichen Geschlechts*. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu*. Plzeň: Pedagogická fakulta, 1989, s. 59 – 68.

BIRKNEROVÁ, Z. – FRANKOVSKÝ, M.: *Rodové diferencie v prejavoch sociálnej, emocionálnej inteligencie a machiavellizmu v manažérskej práci*. Ružomberok: Radix, 2014, 100 s.

BUSH, P.: *Literary translation. Practices*. In: Baker, M. (ed.) *Routledge encyclopedia of translation*. London, New York: Routledge, 1998, s. 127-130.

CAHILL, L.: *Why sex matters for neuroscience*. In: *Nature Reviews Neuroscience*, n. 7, 2006, s. 477 – 484.

CECOT, M.: *Pauses in simultaneous interpretation: a contrastive analysis of professional interpreters' performances*. In: *The Interpreter's Newsletter*, vol. 11, 2001, s. 63 – 65.

CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I.: *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2019, 202 s.

ČEREŠNÍK, M.: *O mužoch a ženách. Psychologický pohľad na problematiku rodu*. Nitra: PF UKF, 2011, 122 s.

CHEPKEMEI, A. et al.: *Feminization of the workplace and its effect on the performance: a case of mobile telephony in Kenya*. In: *International Journal of Business and Commerce* 2 (5), 2013, s. 59 – 64.

COATES, J.: *Women, men and language*. New York: Longman, 1986, 178 s.

- COLLARD, C. – DEFRANCQ, B.: *Sex differences in simultaneous interpreting: a corpus based study*, 2017. Dostupné na: <https://biblio.ugent.be/publication/8518872>
- DAM, H. V. – ZETHSEN, K. KORNING: *Conference interpreters – the stars of the translation profession? A study of the occupational status of Danish EU interpreters as compared to Danish EU translators*. In: *Interpreting*, 15 (2), 2013, s. 229-259.
- GEIST, B.: *Akustika, jevy a souvislosti v hudební teorii a praxi*. Praha: Muzikus, 2005, 281 s.
- GENTILE, P.: *The status of conference interpreters: A global survey into the interpreting profession*. In: *Rivista internazionale di tecnica della traduzione*, vol. 15, 2013, s. 63 – 83.
- GENTILE, P.: *Through women's eyes. Conference interpreters' self-perceived status in a gendered perspective*. In: *Hermes – Journal of Language and communication in Business*, n. 58, 2018, s. 19 – 42.
- GRAY, J.: *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše*. Bratislava: Ikar, 1992, 259 s.
- HAYERI, N.: *Does gender affect translation? Analysis of English talks translated to Arabic*. Austin: University of Texas, 2014, Dissertation.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a...* Praha: Trizonia, 1997, 200 s.
- INGALHALIKAR, M. et al. *Sex differences in the structural connectome of the human brain*. In: *Neuroscience*, vol. 111, n. 2, 2014, s. 823 – 828.
- KOPPEL, M. et al. *Markers of translator gender: do they really matter?* In: Mees, I. M. - Alves, F. - Göpferich, S. (eds.) *Methodology, technology and innovation in translation process research*. Copenhagen: Samsfundslitteratur, 2010, s. 183 – 198.
- KRAVIAROVÁ, M.: *Rozdiely v kvantite mužských a ženských rečových prejavov v slovenských médiách*. In: *Úskalia žurnalistickej a masmediálnej komunikácie v súčasnosti II*. Nitra: UKF, 2016, s. 10-19.
- KŘÍŽKOVÁ, A.: *Projekt životní strategie v české podnikatelské sféře*. In: *Gender a sociologie*, č. 2-3, 2002, s. 10 – 12.
- KUSÝ, P. – TABAČKOVÁ, K.: *Hudobné vzdelanie vo vzťahu k tvorivému potenciálu vysokoškolských študentov*. In: Rošková, E. (ed.). *Psychologica XLII*. Bratislava: Psychoprof, 2014, s. 303 – 311.
- KUSÝ, P. – VOZAFOVÁ, L.: *Preferencia hudobného žánru a jej vzťah k osobnostným charakteristikám u slovenských poslucháčov s genderovým odlíšením*. In: Rošková, E. (ed.). *Psychologica XLII*. Bratislava: Psychoprof, 2014, s. 313 – 322.
- LAKOFF, R.: *Language and women's place*. Revidované a rozšírené vydanie. Oxford: Oxford University Press, (1985, 2004), 310 s.
- LANDERS, C. E.: *Literary translation: a practical guide*. New Jersey: Multilingual Matters, 2001, 210 s.
- LONG, L.: *Women translators of Sacred Texts – female voice in translation*. In: Palusci, O. (ed.) *Traduttrici: Female voices across languages*. Trento: Tangram Edizioni Scientifiche, 2011, s. 47 – 58.
- MAGNIFICO, C. – DEFRANCQ, B.: *Impoliteness in interpreting: a question of gender?* In: *Translation and Interpreting*, vol. 8, n. 2, 2016, s. 25 – 45.
- MAGNIFICO, C. – DEFRANCQ, B.: *Hedges in conference interpreting. The role of gender*. In: *Interpreting*, vol. 19, n. 1, 2017, s. 21 – 46.
- MAGNIFICO, C. – DEFRANCQ, B.: *Self-repair as a norm-related strategy in simultaneous interpreting and its implications for gendered approaches to interpreting*. In: *The Target*, vol. 31, n. 3, 2019, s. 352 – 377.

- MAGNIFICO, C. – DEFRANCQ, B.: *Norms and gender in simultaneous interpreting: a study of connective markers*. In: *International Journal for Translation and Interpreting Research*, vol. 12, n. 1, 2020, s. 1 – 17.
- MAITLAND, S. B. et al.: *Selective sex differences in declarative memory*. In: *Memory and cognition*, n. 32, n. 7, 2004, s. 1160 – 1169.
- MASON, S. E.: *Gender differences in jobs satisfaction*. In: *Journal of Social Psychology*, vol. 135, 1994, s. 143 – 151.
- MASON, M.: *Courtroom interpreting*. Lanham: Univ. Press of America, 2008, 176 s.
- MELICHERČÍKOVÁ, M.: *Cvičenia podporujúce nácvik konzekutívnych tlmočnických zručností*. In: Gromová, E. - Kusá, M. (eds.) *Preklad a kultúra 4*. Nitra: UKF, 2012, s. 361 – 371.
- MELICHERČÍKOVÁ, M.: *Práca s terminológiou a elektronické nástroje v rámci prípravy na tlmočenie*. In: Biloveský, V. (ed.) *Preklad a tlmočenie 11 : má translatológia dnes ešte čo ponúknuť?* Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 111 – 118.
- MELICHERČÍKOVÁ, M.: *Pre-interpreting exercises in theory and practice*. In: *Translatológia*, č. 1, 2020, s. 87 – 110.
- MERCHANT, K.: *How men and women differ: gender differences in communication styles, influence tactics, and leadership styles*. Claremont: CMC, 2012, Senior Thesis.
- MIKULÁŠTÍK, M.: *Jak být úspěšnou manažerkou*. Praha: Grada Publishing, 2006, 252 s.
- MUNDAY, J.: *Introducing translation studies: theories and applications*. 4. vydanie. London: Routledge, 2016, 376 s.
- NAKANE, I.: *Politeness and gender in interpreted police interviews*. In: *Monash University Linguistics Paper*, 6 (1), 2008, s. 29 – 40.
- NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2001, 289 s.
- NEWMAN, M. L. et al.: *Gender differences in language use: an analysis of 14.000 text samples*. In: *Discourse Processes*, vol. 42, 2008, s. 321 – 347.
- NITZCHEOVÁ, I.: *Odhalte nepsaná pravidla hry v zaměstnání. Ženy, nebojte se systému vytvořeného muži*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, 152 s.
- PÖCHHACKER, F.: *Introducing Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2016, 280 s.
- PYM, A. et al.: *The status of the translation profession in the European Union*. London, New York: Anthem Press, 2013, 190 s.
- RUSSO, M.: *Orality and gender: a corpus-based study on lexical patterns in simultaneous interpreting*. In: *MonTi*, special issue n. 3, 2016, s. 307 – 322.
- RUTHERFORD, S.: *Women's work, men's cultures: overcoming resistance and changing organizational cultures*. New York: Palgrave Macmillan, 2011, 250 s.
- SIMON, S.: *Gender in translation: cultural identity and the politics of transmission*. London, New York: Routledge, 1996, 195 s.
- SIMPSON, A. P.: *Dynamic consequences of differences in male and female vocal tract dimensions*. In: *Journal of the Acoustic Society of America*, roč. 109, č. 5, 2001, s. 2153 – 2164.
- ŠPAJLER, M.: *Medzipohlavné rozdiely v kognícii a funkčnej asymetrii mozgových hemisfér*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2016, 132 s.

- ŠPAJLER, M.: *Vzťah kognitívnych schopností a funkčnej asymetrie mozgových hemisfér*. In: *Acta psychologica tyrnaviensia* 21. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2017, s. 104 – 120.
- STOCKWELL, P.: *Sociolinguistics. A resource book for students*. London, New York: Routledge, 2002, 254 s.
- TANNEN, D.: *You just don't understand: women and men in conversation*. New York: Ballantine Books, 1990, 346 s.
- VOYER, D. et al.: *Magnitude of sex differences in spatial abilities: a meta-analysis and consideration of critical variables*. In: *Psychol. Bull.*, vol. 117, 1995, s. 250-270.
- VOYER, D. et al.: *Gender differences in object location memory: a meta-analysis*. In: *Psychol. Bull. Rev.*, vol. 14 (1), 2007, s. 23 – 38.
- WOOD, J. T.: *Gendered lives: communication, gender and culture*. 2-nd edition. Belmont, CA: Wadsworth, 1996, 471 s.
- YINGXIAN, Z. – XIAOBO, Z.: *Western female translation theorists and their translation views*. In: *International Journal of Applied Linguistics and Translation*, vol. 4, n. 4, 2018, s. 58 – 64.
- ZWISCHENBERGER, C.: *Conference interpreters and their self-representation. A worldwide web-based survey*. In: Sela-Sheffy, R. - Shlesinger, M. (eds.) *Identity and status in the translation professions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2011, s. 119 – 134.

Resumé

Men vs. women in communication: interpretation and translation from the perspective of gender

The study summarizes and analyses biological, psychological, social, and cultural factors, which lead to the dominant position of women in translation professions like interpreter and/or translator. Pertinent gender differences are also recalled in specific speech traits and communication styles of women and men – at both linguistic (lexical, syntactic, stylistic, semantic) and paralinguistic (e. g. speech pauses, intonation, tone of voice) levels, and they are also reflected in the process of translation (oral or written). We deal with them in the second part of the study. The paper is a meta-study (overview) of existing relevant publications dealing with translational phenomena of interpretation and translation – examined from the perspective of gender.

INTERPRETÁCIA VYTVÁRANIA JAZYKOVEJ KRAJINY BANSKEJ ŠTIAVNICE Z PERSPEKTÍVY SOCIÁLNEHO KONŠTRUKTIVIZMU

Zdenko Dobrík

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

zdenko.dobrik@umb.sk

Kľúčové slová: jazyková krajina, honorifikačné urbanonymá, teória sociálneho konštruktivizmu, jazyková interakcia

Key words: linguistic landscape, honorific urbanonyms, social constructivism, linguistic interaction

Úvod

Vytváranie a pretváranie jazykovej krajiny je nadčasovým javom. Zmenám, ktoré prebehli v nedávnej minulosti vo verejnom priestore (jazyková krajina je jeho súčasťou), obvykle predchádzali diskurzy na lokálnej i celoštátnej úrovni o potrebe týchto zmien. K frekventovaným zmenám prichádza aj v rovine premenovania objektov s prihliadnutím na históriu mesta, významné osobnosti a prevratné udalosti. Stáva sa však, že spoločenský postoj k menovaným entitám sa pod vplyvom rôznych okolností zásadne mení. Deje sa tak v dynamicky sa meniacom svete, napr. Oxfordská univerzita po štyroch rokoch od založenia protestnej skupiny *Rhodes musí preč* nedávno rozhodla o odstránení sochy britského koloniálneho politika a podnikateľa 19. storočia Cecila Rhodesa z priečelia jedného zo svojich internátov. University College London premenovala budovy a posluchárne pomenované po proponentoch eugeniky. My sme sa tiež venovali v nedávnej minulosti skúmaniu podobných procesov, t. j. skúmaniu priebehu zmien v jazykovej krajine. Opísali sme a interpretovali zmeny, ktoré prebehli pred niekoľkými rokmi v jazykovej krajine Vratislavic nad Nisou, okrajovej časti mesta Liberec (Dobrík, 2018, s. 98 – 110). V tejto štúdii sa zameriame na opis a interpretáciu zmien v jazykovej krajine Banskej Štiavnice, s dôrazom na honorifikačné urbanonymá, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1918 až 1938.

Rámcové vymedzenie pojmu jazyková krajina

Pojem jazyková krajina vytvorili Landry a Bourhis a vymedzili ho ako „*jazyk verejných nápisov, reklamných bilbordov, názvov ulíc, miestnych mien, obchodných*

štítov a nápisov na vládnych budovách“ (cit. podľa Černého, 2016, s. 51). Gorter a Rafael ponúkajú všeobecnejšie vymedzenia. Jazyková krajina predstavuje podľa Gortera „*použitie písomnej podoby jazyka vo verejnom priestore*“ (tamtiež, s. 51), podľa Rafaela je súčasťou jazykovej krajiny „*akýkoľvek nápis, ktorý je umiestnený vo vnútri alebo mimo verejnej inštitúcie alebo súkromného obchodu, firmy v určitej geografickej lokalite*“ (tamtiež, s. 51). Černý, vychádzajúc z vlastnej bádateľskej skúsenosti, ale aj z názorov ďalších lingvistov skúmajúcich jazykovú krajinu (Backhouse, Huebner, Spolsky, Cooper) zdôrazňuje, že jazykové nápisy sú vo verejnom priestore použité cieľavedome (2016, s. 52). Verejnou sférou sa rozumie verejný priestor, ktorého súčasťou je aj jazyková krajina. Z citátu vyplýva, že kľúčovou charakteristikou jazykovej krajiny je jej nepretržité konštruovanie (vytváranie), v ktorej sa navonok prejavujú výsledky „bojov a vyjednávaní“ jednotlivcov a spoločenských skupín, ktorí (-é) spravidla majú rôzne kognitívne, emocionálne, záujmové, hodnotové a pragmatické preferencie. Spôsoby vytvárania jazykovej krajiny sú zároveň previazané s historickým a sociokultúrnym kontextom spoločnosti, ktorého podstatnou súčasťou je politický kontext na komunálnej a celoštátnej úrovni, poprípade aj presahujúci hranice krajiny (štátu).

Jazyková krajina predstavuje kombináciu jazykovej a „inoznakovej“ krajiny. Jej opisu a interpretácii venujú na Slovensku pozornosť napr. Majtán (1998a, 1998b); Odaloš (1993, 1996, 2006); Ďurčo (2003); Krško (2006, 2014, 2016); Ferenčík (2013); Satinská (2014); Golema (2017); Dobrík (2018); Tóth (2018, 2019); Lauková – Molnárová (2020). Sféru „inoznakovej krajiny“ predstavujú napr. sochy a busty prominentných osobností a i. V Nemecku venujú pozornosť opisu a interpretácii jazykovej krajiny Werner (1995); Schulze (2018, 2018a); Windberger-Heidenkummer (2001) a i.

Sociálny konštruktivizmus v kontexte vytvárania a interpretovania jazykovej krajiny

Ako sme sa už zmienili vyššie, zmena jazykovej krajiny je prirodzeným dôsledkom jej neustáleho pretvárania, zásadný význam pri interpretovaní týchto zmien jazykovej krajiny má teória sociálneho konštruktivizmu. Podľa tejto teórie významnú úlohu pri konštruovaní sociálneho sveta a jazykovej krajiny zohráva

jazyk spolu s inými znakovými sústavami prostredníctvom jeho používateľov – vo vzájomnej interakcii svet nielen zobrazujú, ale aj spoluvytvárajú (porov. Berger, Luckmann 1999). Berger a Luckmann zdôrazňujú, že myšlienky, praktiky a presvedčenia získavajú v procese sociálnych výmen postupne status reality. Sociálny konštruktivizmus chápe významy a realitu ako sociálne konštrukty, ktoré nie sú stále. Sú to permanentne sa meniace dynamické procesy, utvárané a závislé na ľudskom konaní – prostredníctvom medziľudskej interakcie a vnímania sveta sú modifikované a odovzdávané ďalej.

Už koncom 20. rokov minulého storočia, teda niekoľko desaťročí predtým, ako sa udomácnilo vo vedeckom priestore označenie sociálny konštruktivizmus, predstavil Vološinov (1926) dialogickú teóriu slova. Autori adaptovaného prekladu publikácie (Auer, 2014, s. 200) pripomínajú, že výraz *slovo* má v ruštine širší význam ako v nemčine, češtine i slovenčine. V ruštine môže označovať *slovo* aj komplexnejší výpovedný celok, vyjadrenie, rečový prehovor, dokonca aj celý príbeh. (Vari najvýstižnejším príkladom na širšie chápanie výrazu *slovo* v ruskom kultúrnom kontexte je názov historického eposu *Slovo o pluku Igorovom* z konca 12. stor.) Podstatou dialogickej teórie je, že *slovo* nie je zdôraznením role hovoriaceho, ale je dvojstranným aktom. Je v rovnakej miere určené tým, kto ho vyslovil, ako aj tým, pre koho je určené. *Slovo* je produktom vzájomných vzťahov hovoriaceho a poslucháča. Podľa Vološinova (1926) *význam* nie je zakódovaný v samotnom slove, nie je skrytý ani v duši hovoriaceho, ba nie je ani v duši poslucháča. Význam je efektom interakcie medzi hovoriacim a poslucháčom na materiáli daného zvukového komplexu. Jazykový znak je z pohľadu jazykového spoločenstva ako celku priestorom, o ktorý sa zápasí, je nestabilným a ambivalentným útvarom, ktorého význam nemožno presne stanoviť, pretože sa jednotlivým spoločenským skupinám javí či podáva rôzne. A tým sú dané jeho rozchádzajúce sa konotácie, ktoré sú výrazom rozdielnych záujmov v spoločnosti (porov. Auer, 2014, s. 201). Jazyková interakcia sa nevzťahuje iba na situácie, keď účastníci interakcie používajú hovorený či písaný jazyk. Písaná jazyková interakcia môže mať ručne písanú formu, tlačенú aj elektronickú. Slúži súkromným účelom (napr. rukou napísané odkazy pre členov rodiny, listy a esemesky blízkym a priateľom); oficiálnym účelom (úradná korešpondencia); verejnej komunikácii (napr. internetové blogy a diskusie na

sociálnych siet'ach) Verejná jazyková interakcia sa často vyskytuje aj v tlačенých a elektronických masovokomunikačných prostriedkoch. V mediálnom priestore môžu jednotlivé texty špecifickým spôsobom na seba nadväzovať a vytvárať dialogickú mediálnu sieť, v ktorej texty ako komunikačné akty generujú sekvenčné štruktúry podobné tým, ktoré nachádzame v bežnom rozhovore (porov. Kaderka, 2017). Opodstatnenosť Vološinovej dialogickej teórie slov možno interpretovať i dokázať na sociálnych „výmenách“ (sociálnych interakciách), v ktorých sa konštruovali honorifikačné urbanonymá v meste Banská Štiavnica v období Československej republiky (1918 – 1938).

K urbanonymám a honorifikačným urbanonymám

Predtým, než sa zameriame na interpretovanie honorifikačných urbanonym v meste Banská Štiavnica, pripomenieme niektoré zo základných informácií o vymedzení urbanonym a honorifikačných urbanonym, ktoré uvádza David (2017) v elektronickej verzii *Encyklopedického slovníka češtiny*. Urbanonymum je vlastné meno (toponymum), ktoré označuje objekty nachádzajúce sa v katastri mesta. Odvolávajúc sa na Šrámk (1990, 1999) zdôrazňuje, že v českej a slovenskej onomastike neexistuje úplná zhoda na vymedzenie urbanonym. Prevláda názor, že urbanonymá sú vlastné i nevlastné mená sídelných názvov nachádzajúcich sa v katastri, podľa niektorých bádateľov iba v historickom jadre mesta: 1) mestských obvodov, štvrtí, urbanistických obvodov sídlisk; 2) námestí, ulíc, parkov a iných verejných priestranstiev; 3) mostov, podchodov, pamätníkov, sôch, fontán; niekedy sa včleňujú do kategórie urbanonym aj vlastné mená významných objektov: 4) sídelného a nesídelného charakteru, napr. divadiel, kín, múzeí, športových hál a štadiónov, hotelov, reštaurácií, kostolov, kaplniek, obytných víl, bytových, administratívnych a obchodných komplexov, nemocníc, kúpeľných pavilónov, liečivých prameňov, častí mestských opevnení a pod.; 5) významných miestností a sál; 7) tratí, staníc, zastávok (železničných a autobusových), letísk.

Majtán navrhuje používať termín urbanonymum na označenie objektov tzv. mestskej toponymie, teda na označenie názvov častí sídel mestskeho typu, ako sú názvy mestských obvodov, urbanistických obvodov, sídlisk, názvy ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev, názvy jednotlivých budov a stavieb. Ďalej navrhuje

členiť urbanonymá na: agoronymá (názvy námestí), hodonymá (názvy ulíc, uličiek, tried, priechodov, nábreží), názvy jednotlivých budov a tzv. choronymá (názvy častí územia miest, obvodov, štvrtí, parkov, cintorínov); (porov. Ďurčo, 2003, s. 105 – 114).

Najnápadnejšou črtou modernej urbanonymie 20. storočia z hľadiska motivácie je veľmi časté používanie honorifikačných urbanonym, čo vyplýva z koncentrácie obyvateľstva, zo špecifickosti mestských objektov a ich exponovanosti pri sebareprezentácii politickej moci i propagácie mestského priestoru. S honorifikačnou motiváciou urbanonym (novovzniknutých, ale aj aktuálne premenovaných verejných priestorov) súvisí značkovosť urbanonym, ktoré neraz proklamujú iba minimálnu informáciu o pomenovanom objekte (porov. David, 2017).

Honorifikačné urbanonymá Banskej Štiavnice

Jazykovým aj nejazykovým zmenám vo verejnom priestore tohto mesta, vrátane premenovania ulíc a námestí, venoval od vzniku Československej republiky do roku 1938 pozornosť najmä Harvan (2019). Na základe jeho štúdie selektujeme javy a následne aj interpretujeme z lingvistickej a najmä z komunikačno-pragmatickej perspektívy priebeh komunikácie zainteresovaných strán o zmenách vo verejnom priestore mesta, ktoré súvisia s témou príspevku. Po vzniku Československej republiky boli odstránené z verejného priestoru mená, pamätné tabule a sochy prominentných osobností, ktoré sa podieľali na vzniku a rozvíjaní uhorských dejín a kultúry v najširšom slova zmysle. Namiesto nich postupne vstupovali symbolicky (cez názvy ulíc, námestí, parkov) a ikonicky (cez pamätné sochy, busty) do verejného priestoru osobnosti, ktoré sa pričínili o vznik 1. ČSR. Okrem týchto osobností sa stali symbolickou a ikonickou súčasťou verejného priestoru národní dejatelia, osobnosti z umeleckej sféry a ďalšie prominentné osobnosti.

Podstatným, nevyhnutným a zároveň záväzným impulzom pre uskutočňovanie jazykových zmien vo verejnom priestore Banskej Štiavnice, vrátane premenovania ulíc a námestí, boli legislatívne normy (zákony, vyhlášky, nariadenia). „Odštartovali“ jazykové aj nejazykové konanie, zamerané na

pretvorenie dovtedajšej jazykovej krajiny. Legislatívne normy vymedzili rámcovo a do istej miery aj konkrétne honorifikačné preferencie, t. j. kto je a kto nie je „hodný“ byť súčasťou verejného priestoru, ako aj časové obdobie, počas ktorého treba zmeny v ňom uskutočniť.

Východiskovou právnou normou, ktorá sa zaoberala označeniami verejných priestorov, bol zákon č. 266/1920 Zbierky zákonov a nariadení (ďalej budeme používať skratku: Zb. z. a n.) o názvoch miest, obcí, osád a ulíc, ako aj o označovaní obcí miestnymi tabuľkami a o číslovaní domov. K nemu vydala vláda nariadenie č. 324/1921 Zb. z. a n., ktorým sa prikazovalo samosprávam miest a obcí vykonať zásadné zmeny v pomenovaní jednotlivých mestských častí a objektov. Zákon o. i. stanovil, že nie je dovolené pomenovanie ulíc a ďalších verejných priestorov po osobnostiach, „*ktoré prejavili nepriateľské zmýšľanie proti československému národu*“ alebo ktoré vykonávali činnosť protištátneho charakteru. Ďalší zákon č. 267/1920 Zb. z. a n. o odstránení nevhodných pomenovaní nadväzoval v mnohom na ten predchádzajúci. Obce mali povinnosť do mesiaca odo dňa účinnosti zákona č. 266/1920 Zb. z. a n. odstrániť neprípustné názvy ulíc a objektov a nahradiť ich preferovanými /odporúčanými názvami. Mestský úrad vyhotovil v tom istom roku zoznam názvov ulíc, ktoré bolo potrebné označiť novými tabuľkami.

Z celkového počtu 44 ulíc na zozname boli navrhnuté na premenovanie štyri – mená osobností z rakúsko-uhorských dejín a kultúry mali byť nahradené menami slovenských dejateľov. V Banskej Štiavnici mali byť premenované:

1. námestie v centre mesta *Kossuth Lajos tér* neďaleko radnice, Kostole sv. Kataríny, Fritzovskom dome a evanjelickom kostole na → Štefánikovo námestie;
2. hlavná dopravná ulica s početnými obchodmi *Deák Ferenc utca* na → ul. Andreja Sládkoviča,
3. *Erzsébet utca* začínajúca pri *Erzsébet tér*, pokračujúca do dolnej časti mesta na → Hviezdoslavova ulica;
4. ulica tiahnuca sa poza budovu Evanjelického lýcea sa z *Petőfiho* na → Kmeťova ulicu.

V decembri 1920 zástupcovia Miestnej pobočky Zväzu československých legionárov požiadali listom kompetentné úrady, aby odstránili protiprávny stav

a zabezpečili premenovanie ulíc v súlade s platnou legislatívou. Okrem toho tiež žiadali opravu názvov súkromných firiem (bottom-up) a opravu textu nesprávne preložených úradných vývesných tabúl (top-down). Na nekonanie kompetentných úradov v danej veci reagovali občania, vrátane hontianskeho župana, opakovanými sťažnosťami a žiadosťami. Posun v premenovaní názvov ulíc vyvolalo memorandum z marca 1923, ktoré spoločne vytvorili a podpísali zástupcovia spolkov, združení a politických strán a zaslali ho okresnému náčelníkovi Čičmancovi. Poukázali v ňom na to, že v Banskej Štiavnici nie je ani päť rokov po vzniku ČSR zavedené slovenské pomenovanie ulíc a námestí. Zároveň navrhli aj ďalšie zmeny vo verejnom priestore – odstránenie tých pamiatok (sochy honvéda a pamätných tabúl v meste), ktoré vnímali ako súčasť obrazu uhorských dejín do roku 1918. Memorandum bolo z obsahového hľadiska vecné, argumentačne podložené a čiastočne aj emocionálne. Čičmanec v reakcii naň uviedol, že niektoré ulice boli už boli premenované, avšak nové tabule označujúce názvy ulíc neboli osadené pre nedostatok finančných prostriedkov. V apríli 1924 prijala mestská rada návrh na zmenu názvov ulíc a ciest. Podľa návrhu malo byť niekdajšie *Fő tér* premenované na → Masarykovo námestie a *Kossuth Lajos tér* na → Štefánikovo námestie. Spomedzi ďalších názvov bolo nahradené pomenovanie *Ulica honvédov* (z maďarčiny pochádzajúci výraz *honvéd* zodpovedá v slovenčine *vojak, domobranca*) pomenovaním → Ulica legionárov.

Rozšírený bol aj zoznam osobností, po ktorých mali byť pomenované verejné priestory. Z významných osobností, po ktorých boli pomenované ulice v období Uhorska, „sa vytratili“ študent banskoštiavnického lýcea a neskôr maďarský básnik Sándor Petőfi, uhorský vedec a banský odborník Vilmos Zsigmondy, banskoštiavnický mešťanosta Viliam Očovský, jeden z najvýznamnejších uhorských politikov 19. storočia Ferenc Deák. Vo verejnom priestore ponechala vtedajšia moc jedného z najrenomovanejších banských odborníkov v moderných dejinách Uhorska Antona Pécha (porov. Harvan 2019, s. 120). Definitívna podoba názvov ulíc a iných verejných priestranstiev bola napokon schválená zastupiteľským zborom mesta Banskej Štiavnice a Belej až v roku 1929. Neskôr predstavenstvo Banskej Štiavnice upustilo od návrhu z roku 1920 premenovať námestie na počesť M. R. Štefánika a po návšteve prvého československého prezidenta bolo bývalé

Kossuth tér (tiež: *Fő tér*) pomenované → Masarykovo námestie. Hlavná dopravná a obchodná ulica mesta – Deák Ferenc utca (tiež: *Fő út*), ktorá podľa návrhu z roku 1920 mala byť ulicou Andreja Sládkoviča, bola neskôr pomenovaná → Ulica M. R. Štefánika. Ulica začínala v dolnej časti Masarykovho námestia a v jednotlivých úsekoch pod názvom Štefánikova – Sládkovičova – Hviezdoslavova ulica pokračovala až po dnešnú ulicu s netradičným názvom Križovatky. Priestor pri pomníku Andreja Kmeťa bol pomenovaný ako Kmeťovo námestie.

Názvy ostatných ulíc boli preložené z maďarského do slovenského jazyka, napr. *Szentháromság tér* → Svätotrojičné námestie, *Kisvásár tér* → Malé tržisko, *Vöröskúti* → Pod Červenou studňou, *Óvár utca* → Starozámocká ulica, *Lövész utca* → Strelecká ulica, *Új utca* → Nová ulica, *Bányász utca* → Banícka ulica, *Turista utca* → Turistická ulica, *Kórház utca* → Špitálska ulica, *Alsó Rösszel utca* → Dolná Röselova ulica, *Felső Rösszel utca* → Horná Röselova ulica, *Harang utca* → Zvonová ulica, *Kálvária utca* → Pod Kalváriou, *Ezüst utca* → Strieborná ulica, *Iparos utca* → Remeselnícka ulica, *Templom utca* → Kostolná ulica, *Plébánia utca* → Farská ulica, *Zug utca* → Úzka ulica.

Ako už bolo vyššie uvedené, legislatívne dokumenty boli východiskom interakčného jazykového aj nejazykového konania. Vtedajšia centrálna politická moc nepochybne očakávala, že municipality budú precízne aplikovať jednotlivé legislatívne dokumenty. V Banskej Štiavnici ich aplikovali nie vždy dôsledne a veľaokrát s časovým oneskorením. V komunikácii medzi centrálnou mocou krajiny na jednej strane a správou mesta (okresu) na druhej strane tak dochádzalo k nedôslednému dodržiavaniu základného princípu komunikácie – princípu kooperácie. Časť verejnosti prejavovala nesúhlas s pomalým zavádzaním najmä jazykových zmien vo verejnom priestore aj prostredníctvom osobných listov a upozornení, ktoré zasielali do regionálnych novín *Hlasy zpod Sitna* (v zmysle Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 bol názov novín upravený na *Hlasy spod Sitna*). Viaceré z nich obsahovali štylisticky príznakové (expresívne) vyjadrenia, prostredníctvom ktorých vyjadrovali autori listov emocionálny a hodnotový vzťah k ČSR. Natíska sa prirodzená otázka, čo spôsobilo pomalé zavádzanie reálnych zmien v jazykovej krajine. Určitú odpoveď na ňu dal jeden z vtedajších štátnych úradníkov (okresný náčelník Čičmanec), ale iba čiastkovú. Z nášho pohľadu sa

ponúka sa aj iná odpoveď či interpretácia, ktorá berie do úvahy vtedajší sociálno-politický kontext. Zánik Rakúsko-Uhorska sa prijímal rôzne – s radosťou, ľahostajne, ale aj s nevôľou. Je veľmi pravdepodobné, že v štátnej správe novovzniknutého Československa pracovali aj tí, ktorí sa s ním stotožnili len čiastočne, iba navonok, resp. sa nestotožnili vôbec a ich záujmom bolo zastavenie alebo spomaľovanie procesov poslovenčovania jazykovej krajiny, ktorá by tiež mohla stabilizovať československú štátnosť. Táto interpretácia vychádza z overeného kolektívneho aj individuálneho poznania, že pri vzniku nových štátov alebo zmene spoločenského zriadenia sa dostanú do novovznikajúcej štátnej administratívy aj zamestnanci, ktorým prelomové zmeny nevyhovujú.

Od októbra 1938 sa uskutočnili ďalšie viditeľné zmeny v jazykovej krajine Banskej Štiavnice, ktoré súviseli so 6. októbrom 1938. V tento deň podpísali predstavitelia väčšiny politických strán Žilinskú dohodu, v ktorej deklarovali autonómiu Slovenska v rámci Československej republiky, prívrženci sociálnych demokratov a komunistov nepodporovali tento akt. V ten istý mesiac odsúhlasilo mestské zastupiteľstvo premenovanie časti Masarykovho námestia, konkrétne priestoru medzi Námestím Sv. Trojice, Fritzovským domom, bránou kláštora a slovenským kostolom na Námestie 6. októbra. Okrem toho bola nová štvrť mesta, ktorá sa stavala v lokalite Na Špitálsku premenovaná na štvrť Andreja Hlinku (porov. Harvan, 2019, s. 149 – 150).

Záver

V štúdií sme sa zamerali najmä na procesnú stránku vytvárania jazykovej krajiny s dôrazom na symbolické a okrajovo aj ikonické „vystupovanie“ významných osobností z jazykovej krajiny Banskej Štiavnice počas 1. a 2. Československej republiky a ich nahrádzanie inými poprednými osobnosťami. Vychádzajúc z dostupných zdrojov a archiválií sa potvrdilo, že vytváranie jazykovej krajiny prebieha nepretržite v mnohostrannom a interakčnom sociálnom konaní, ktorého podstatnou súčasťou je jazyková komunikácia. Obzvlášť v prelomových obdobiach, napr. v novoutvorených národnostne heterogénnych štátnych útvaroch, akým bola aj 1. ČSR, predstavuje konštruovanie jazykovej a „inoznakovej“ krajiny komplikovaný proces, pretože sa v ňom stretávajú rôzne, nezriedka aj vzájomne sa

vylučujúce kognitívne, emocionálne, záujmové a hodnotové preferencie jeho aktérov: rôznych sociálnych skupín, resp. ich reprezentantov. Viac alebo menej dominantnú pozíciu v komunikácii o pretváraní jazykovej krajiny má vládnuca politická reprezentácia (moc) na úrovni štátu a/alebo samospráv. Proces premenovania ulíc v Banskej Štiavnici po významných osobnostiach ukázal, že medzi vládnuťou politickou reprezentáciou (mocou) na úrovni štátu a na úrovni samospráv nemusí od počiatku vzniknúť vzájomný súlad v komunikácii. Bez ohľadu na predchádzajúce tvrdenie celkovo platí, že miera vstupovania a zasahovania politickej moci do pretvárania registra honorifikačných urbanoným súvisí s jej záujmami a hodnotovými preferenciami (orientáciami).

Literatúra

- AUER, P.: *Jazyková interakce*. Preklad a adaptácia pôvodnej predlohy J. Nekvapil a kol. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, 306 s.
- BERGER, P. L. – LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality*. Preklad J. Svoboda. Brno: CDK, 1999, 14 s.
- ČERNÝ, M.: *The Role of English in the Linguistic of Sri Lanka*. [Role angličtiny v jazykovej krajine]. In: X-Linguae Nitra 3/2016, s. 51 – 57.
- DAVID, J. *Urbanonymum*. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – N. Nekula – J. Pleskalová. URL: <https://www.czechency.org/slovník/URBANONYMUM> [cit. 31.08.2020].
- DOBŘÍK, Z.: *Cudzost' a inakost' v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo UMB, 2018, 126 s.
- ĎURČO, P.: *Urbanonymá na Slovensku*. In: Studia Academica Slovaca 32. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2003, s. 105 – 114.
- FERENČÍK, M.: *English in the 'Glocalised' World: English Language Profile of a Local Linguistic Landscape from a Pluriparadigmatic Perspective*. Language, Literature and Culture in the Changing Transatlantic World II. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, FF PU. Eds. Ferenčík, M. – Bednárová-Gibová, K. 2013, s. 27 – 44.
- GOLEMA, M.: *Hľadanie funkcií a rámcov. Literárne konanie, kompetencie, škola, život v ére neoliberalizmu*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici, 2017, s. 84 – 143.
- HARVAN, D.: *Československá republika (1918 – 1939) – budovanie vedomia štátnej príslušnosti a občianskej hrdosti na príklade Banskej Štiavnice*. (Príspevok k vzniku 100. výročia Československej republiky). In: Zborník Slovenského banského múzea Banská Štiavnica. Eds. J. Labuda – A. Matejková. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, roč. XXVI, 2019, s. 117 – 155.
- KADERKA, P.: *Jazyková interakce*. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. URL: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_INTERAKCE [cit. 31. 8. 2020].

- KRŠKO, J.: *Komunikačný register grafitistov*. In: Sociálny kontext onymie. Eds. J. Krško – M. Imrichová – P. Odaloš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006a, s. 74 – 122.
- KRŠKO, J.: *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici, 2014b, 176 s.
- KRŠKO, J.: *Vzťah pojmu jazyková krajina voči toponymickej scéne a toponymickému priestranstvu*. In: Toponyma kultúrní dedičství a paměť míst. Ed. V. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostrave, Filozofická fakulta, 2016c, s. 44 – 57.
- LAUKOVÁ, J. – MOLNÁROVÁ, E.: *Viacjazyčnosť niektorých názvov obchodov a prevádzok (zariadení) v Banskej Bystrici*. In: Od textu k prekladu XIII. Eds. A. Ďuricová – E. Molnárová. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici, 2020, s. 97 – 111.
- MAJTÁN, M.: *Vývin urbanonymie pred obdobím národného obrodu*. In: Urbanonymia. Ed. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998a, s. 56 – 61.
- MAJTÁN, M.: *Záverčné slovo*. In: Urbanonymia. Ed. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998b, s. 164 – 166.
- ODALOŠ, P.: *Vývinové tendencie názvov ulíc a námestí miest a obcí na Slovensku*. In: Slovenská reč, 58, 1993, s. 332 – 338.
- ODALOŠ, P.: *Dynamika premien urbanonymie*. In: Sociálny kontext onymie. Eds. J. Krško – M. Imrichová – P. Odaloš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006, s. 74 – 122.
- SATINSKÁ, L.: *Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica*. In: Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 157 – 167.
- SCHULZE, I.: *Bilder, Schilder, Sprache – Emprische Studien zur Text-Bild-Semiotik im öffentlichen Raum*. Tübingen: Francke-Narr-Attempto Verlag, 2018a. 227 s.
- SCHULZE, I.: *Perspektiven der Linguistic Landscape-Forschung*. In: Slowakische Zeitschrift für Germanistik, 2, 2018b, s. 4 – 17.
- ŠRÁMEK, R.: *Urbanonymie a urbonymie*. In: Onomastický zpravodaj, 1990, roč. 31, s. 65 – 67.
- ŠRÁMEK, R.: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 191 s.
- TÓTH, S. J.: *Etnolingvistická stránka ojkónym a priezvisk*. In: Eruditio – Educatio. Komárno: PF UJS, roč. 13, 2/2018, s. 5 – 25.
- TÓTH, S. J.: *Sociolingvistika v slovensko-maďarskom kontexte*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, 2019, 158 s.
- Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti*. Eds. P. Odaloš, P. – M. Majtán. Banská Bystrica – Bratislava: Pedagogická fakulta UMB – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, 1996, 285 s.
- VOLOŠINOV, V. N.: *Slovo v žizni i slovo v poeziji. K voprosam sociologičeskoj poetiki*. In: Zvezda 6/1926, s. 244 – 267.
- WERNER, O.: *Pragmatik der Eigennamen (Überblick)*. In: Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik I. Eds. E. Eichler a kolektív. Berlin – New York 1995, s. 372 – 379.
- WINDBERGER-Heidenkummer, E.: *Mikrotoponyme im sozialen und kommunikativen Kontext*. Wien-Frankfurt am Main: Peter Lang 2001. 398 s.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV 18-0115 *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy* a grantového projektu MŠVV SR VEGA 1/0747/18 *Obrazy sveta ako výskumná doména humanitných vied. Produkcia, distribúcia, recepcia a spracovávanie obrazov sveta*.

Resumé

The formation of the Banská Štiavnica linguistic landscape from: a social-constructivist point of view

This paper interprets the formation of the Banská Štiavnica linguistic landscape, focusing on the honorific (dedicatory) urbanonyms used during the First Czechoslovak Republic, from a social-constructivist point of view. The goal of the paper is to show how specific urbanonyms are formed and how they enter the public space via the social (linguistic and non-linguistic) interaction of various social groups. In terms of linguistic interaction, each of the social groups tries to enforce its own cognitive, emotional, interest and value preferences. At the same time, the ways the linguistic landscape is formed are connected to historical and sociocultural context – in which politics plays an integral role. These findings are expected to be applicable more broadly as well, extending beyond the scope of the Banská Štiavnica linguistic landscape in the specific period.

SYNCHRÓNNE MODELÝ A MODELOVANIE POISTNÝCH A BANKOVÝCH PRODUKTOV

Alexandra Chomová

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

alexandra.chomova@umb.sk

Kľúčové slová: chrématonymia, model, modelovanie, vlastné meno, sérionymá, funkčné členy, poistné a bankové produkty

Key words: chrematonyms, models, modelling, proper noun, serionyms, functional members, insurance and bank products

1. Východiskové poznámky

Vlastné mená fungujú ako prvky rôznych druhov spoločenskej komunikácie. Chrématonymá pomenúvajú objekty, ktoré nie sú pevne fixované v teréne a sú výsledkom ľudskej činnosti. Chápu sa ako výsledok (produkt) ekonomických, politických a kultúrnych vzťahov, pričom prechod medzi jednotlivými skupinami chrématóným sa hodnotí ako plynulý. (Imrichová, 2002, s. 10) M. Imrichová (2002, s. 11) konštatuje, že pre väčšinu chrématóným je charakteristická ich úzka spätosť s výrobnou a kultúrnou činnosťou človeka.

Na označenie vlastným mien výsledkov spoločenskej činnosti človeka (spomínanej výrobnej, ekonomickej, politickej či kultúrnej) sa používa aj termín pragmatonymum (pozri aj Majtán, 2012; Garančovská, 2012; podrobnejší prehľad členenia chrématonymie v odbornej literatúre aj Odaloš 2020a), hoci. M. Majtán (2012, s. 274) upozorňuje na neustálenosť tohto termínu a na možnosť jeho členenia na unikátonymá (vlastné mená jedinečných, unikátnych výrobkov) a sérionymá (vlastné mená sériovo vyrábaných výrobkov) (porovnaj ibid., s. 274, 278). L. Garančovská (2012, s. 280) vníma sériovo vyrábané produkty ako osobitú skupinu.

Pragmatonymá sú podľa Nového encyklopedického slovníka češtiny (2016) vlastné mená sériovo vyrábaných priemyslových výrobkov. Pri sérionymách ide o výrobky jedného typu. Ďalej sa podľa tohto zdroja k pragmatonymám radia aj vlastné mená poľnohospodársky vypestovaných odrôd a plemien.

Oblasť poistenia spadá do národného hospodárstva, riadi sa osobitými finančnými predpismi a zákonmi. V súvislosti s bankovou činnosťou ide o oblasť finančného trhu a služieb finančných inštitúcií v oblasti bankovníctva, kapitálového

trhu, poisťovníctva a dôchodkového sporenia. Bankové činnosti spadajú do bankovej sústavy krajiny, pričom ide o organizáciu tejto sústavy a náplň jej činnosti. Je to oblasť konkrétnej ekonomiky. Náplň jej činnosti je upravená obyčajne písaným alebo zvykovým právom, alebo sa bankovníctvo chápe ako služba, bankové podnikanie, peňažný obchod. Služba je zasa nehmotný ekonomický statok, ktorý sa spotrebúva v momente, keď je vyrobený. Chápe sa ako výsledok napríklad istej ekonomickej činnosti (služby sa delia na materiálne a nemateriálne – služby nevýrobnej sféry).

Z nášho pohľadu ide pri nami analyzovaných poisťných a bankových produktoch o entity s charakterom služieb, ktoré patria do nevýrobnej sféry. Produkty, ktoré sme v rámci modelovania podrobili analýze, nemajú charakter jednorazovej spotreby (okrem výnimiek typu jednorazového cestovného poistenia). Otvára sa tak otázka, ako v rámci chrématonymie chápať tieto produkty a kam ich v chrématonymickom (pragmatonymickom) triedení zaradiť.

Podľa P. Odaloša (2015 s odvolaním na práce A. V. Superanskej) je pri pragmatonymách možné hovoriť o vlastných menách predmetov zviazaných s praktickou činnosťou človeka. Ani autorovo následné vyčlenenie jednotlivých typov pragmatónym však nedáva odpoveď na otázku presného začlenenia poisťných a bankových produktov. P. Odaloš (2020a, 2020c) ponúka nové členenie chrématonymie na konkrétne a abstraktné chrématonymá. Abstraktné chrématonymum sa chápe ako pomenovanie ľudského výtvoru fixovaného v spoločenských vzťahoch, ktorý sa zakladá na generalizujúcej myšlienkovvej činnosti realizovanej v ľudskom vedomí. Konkrétne chrématonymum zasa ako pomenovanie ľudského výtvoru fixovaného v spoločenských vzťahoch, existujúceho v realite a vnímateľného zmyslami. V rámci tohto členenia sa sériovo vyrábané produkty (pragmatonymá) zaraďujú ku konkrétnym chrématonymám. Takto vydelené pragmatonymá sa primárne viažu na konkrétne predmety (nie na služby) a na výrobky jednorazovej spotreby. V článku, ktorý P. Odaloš venoval vlastným menám piva (2020c), už hovorí o termíne sérionymum, ktorý vníma ako protiklad unikonyma, ale aj ako terminologické a obsahové odlíšenie od širšie vymedzených pragmatónym u M. Majtána či A. V. Superanskej.

Nami sledované produkty síce vykazujú charakter sériovosti, a je teda možné ich zaradiť medzi sérionymá, no s osobitou charakteristikou, že nejde o produkty určené na jednorazovú spotrebu a že mnohé z nich majú charakter služby. Druhým špecifikom týchto produktov je, že stoja na pomedzí konkrétnych a abstraktných jednotiek (ak by sme brali do úvahy chápanie P. Odaloša – 2020a, 2020c; tu máme na mysli produkty ako napríklad investovanie, sporenie, hypotéka). Pre potreby modelovania, ktoré predstavujeme v tomto príspevku, prijímame zaradenie poisťných a bankových produktov k sérionymám, ale s osobitosťami, ktoré sme uviedli vyššie.

V príspevku sledujeme pomenovania produktov poisťovní a bánk ponúkajúcich svoje služby na slovenskom trhu, pričom za najväčšie s najširšou ponukou služieb možno považovať 14 poisťovní a 12 bánk. Na slovenskom poisťovacom a bankovníckom trhu ponúkajú služby viaceré nadnárodné spoločnosti, ktoré majú internacionálny charakter. V našej analýze sme sa zamerali na produkty týchto spoločností, pričom materiálové východisko rozboru tvorilo 369 poisťných produktov a 137 bankových produktov.

V rámci analýzy sme najskôr vymedzili samotné vlastné meno. Chrématonymá (resp. pragmatonymá) majú podľa niektorých onomastikov najbližšie k apelatívam (porov. Čejka, 1989; Majtán, 1989; Šrámek, 1989). Preto ich funkciu zastávajú aj deskriptívne apelatíva. K nim sa radia funkčné chrématonymá, ktoré sa vzťahujú k apelatívnomu zmyslu spätému s funkciou alebo určením predmetu, napríklad výrobok označený ako *Universal* naznačuje univerzálne použitie, poisťné krytie (Čejka, 1989, s. 21).

Aj M. Imrichová (2002, s. 11) vo vzťahu k chrématonymii konštatuje, že „mnohé sa svojou povahou najviac približujú apelatívam“. (1) Nový encyklopedický slovník češtiny (2016) radí k pragmatonymám aj „apelativní popisná pojmenování označující druh a složení výrobku, obvyklá u potravinářských výrobků (Zakysaná smetana, Pomazánka a la krab)“. (2) M. Majtán (2012, s. 278) zasa upozorňuje na to, že: „Pomenovania výrobkov z produktových katalógov, zoznamov a cenníkov nemusia byť a zvyčajne ani nie sú totožné s ich vlastnými menami (pragmatonymami)“. L. Garančovská (2012), ktorá sa zaoberala onymickým statusom pragmatoným, pripomína, že medzi propriami a apelatívami existujú

prechodné vrstvy a že samotná kategória vlastných mien je bohato členená. V rámci nej je možné hovoriť o tzv. ambimodálnych menách, ku ktorým patria „pomenovania spoločenských inštitúcií, organizácií, spolkov, škôl, podnikov atď., ktoré sú motivované apelatívnym lexikálnym významom ich zložiek, ale súčasne plnia základnú identifikačnú funkciu vlastných mien“ (2012, s. 282). O ambivalencii sa tak uvažuje aj vo vzťahu k pragmatonymám, pričom „pragmatonymické propriá môžu prechádzať k apelatívam podľa funkcie, ktorú v komunikácii, a teda aj v texte plnia“ a ich propriálnosť „vzrastá vždy úmerne k účelovej determinácii výrobku“ (ibid.). Autorka vo vzťahu k pragmatonymickému pomenovaniu uvažuje aj o propriálnom a/alebo apelatívnom komponente ako súčasť propriálnej deskripcie, ktorý sa v modelovaní často prezentuje ako nevyjadrený člen (ibid., s. 287). M. Majtán pri sériovo vyrábaných výrobkoch upozorňuje na to, že „tu nejde o vlastné meno konkrétneho výrobku, ale o vlastné meno značky, série, typu, modelu a pri pomenúvaní konkrétneho výrobku sa vlastne pomenúvajú jeho výrobca, typ (trieda), séria, model a pod.“ (2012, s. 274). Podobne napríklad pri automobiloch konštatuje, že ak sa v minulosti objavovali iba značkové názvy áut, „teraz sa do popredia dostávajú typové a modelové názvy“ (ibid., s. 276), čo umožňuje v súčasnosti analyzovať viacslovné názvy, ktoré majú svoju hierarchiu. Za vlastné mená sériovo vyrábaných výrobkov autor považuje „vlastné mená značiek, sérií, typov a modelov výrobkov“ (ibid., s. 278).

P. Odaloš (2020c) chápe pomenovanie výrobku ako propriálno-apelatívny komplex. V tomto komplexe môže sémantický príznak vlastnosti prebrať identifikačnú funkciu a stáva sa súčasťou vlastného mena. Naše chápanie hraníc vlastného mena v analyzovanom súbore je analogické s týmto ponímaním.

2. Modelovanie poisťných a bankových produktov

Naším zámerom je predstaviť synchrónne modely vlastných mien poisťných a bankových produktov poisťovní a bánk pôsobiacich na Slovensku. (3) Vlastné mená sme modelovali na základe zaznamenávania sémantických príznakov do funkčných členov.

Modelový prístup v antroponomastike rozpracoval V. Blanár (1978, 1996), v rámci toponymie uplatňoval modelovanie R. Šrámek (1972). Modelové chápanie

predstavuje onymum ako model. Systém modelovania v chrématonymii uplatnila napríklad L. Garančovská (2010a). Naša analýza vychádza z doterajších výskumov v oblasti modelovania proprií, pričom model sa chápe ako pomenovací a slovotvorný akt. Pomocou neho mená v jazyku vznikajú a existujú a podľa neho ich používatelia jazyka chápu. Model je podľa SSSJ 3 (2015, s. 321) definovaný ako schéma javu, resp. predmetu, ktorá slúži na jeho skúmanie a vysvetľovanie jeho podstaty. V pomenovacom modeli sa cieľavedome vyberajú a usporadúvajú isté motivačné príznaky, odzrkadľujúce sa v jazykovom stvárnení konkrétneho propria. Sémantické príznaky sú hierarchicky usporiadané a vytvárajú obsahový model (pozri Blanár, 1996). Modelové chápanie sa v onymii zakladá na predstavení onyma práve na základe modelu, pričom onymický model sa chápe ako „základná onymická štruktúra, ktorá je tvorená funkčnými členmi, na zaznamenávanie onymických príznakov vo vlastnom mene“ (Odaloš, 2020c).

V príspevku predstavujeme synchrónny pohľad na modelovanie poisťných a bankových produktov poisťovní a bánk pôsobiacich na Slovensku, pričom naše východiská sa opierajú o práce P. Odaloša (2015, 2020a, 2020b, 2020c), v rámci ktorých sa predstavuje modelové chápanie chrématonymie. (4)

V príspevku pracujeme s termínom model A1, ktorý mapuje obsahovú stránku chrématonyma. Tento model sa profiluje ako model, ktorý mapuje chrématonymické príznaky sociálnych vzťahov pomocou abstraktných a konkrétnych chrématoným. V súlade s teoreticko-metodologickou bázou výskumu sa sústreďujeme na vydelenie onymických modelov. Onymický model je reálna onymická štruktúra. Chrématonymické príznaky sa premietajú do funkčných členov s onymickou hodnotou. Kombinácia sémantických príznakov vo vlastnom mene, ktorá je vyjadrená prostredníctvom funkčných členov, predstavuje sémantické pole onyma. Na základe používania sémantického poľa príznakov vo viacerých modeloch vzniká typ onymického modelu. Ten obsahuje sémantické pole v rôznych kombináciách sémantických príznakov. Reprezentuje ho forma vyjadrenia najfrekvencovanejšieho onymického modelu s použitým sémantickým poľom. (Odaloš, 2020a, 2020c)

2.1. Funkčné členy

Model mapuje významovú stránku chrématonyma, pričom sa profiluje, ako sme už spomenuli vyššie, ako „model mapujúci chrématonymické príznaky vzťahov spoločnosti prostredníctvom abstraktných a konkrétnych chrématoným“ (Odaloš, 2020a). Chrématonymické príznaky sa premietajú do funkčných členov s onymickou hodnotou. Tieto funkčné členy vyjadrujú sémantické príznaky signalizujúce typ chrématonymického vzťahu alebo iné sémantické príznaky (Odaloš, 2015, 2020a).

V rámci nami sledovaného súboru pragmatoným sme dospeli k vydeleniu 5 funkčných členov. Funkčné členy vytvárajú modely a typy modelov sledovaných vlastných mien. Funkčný člen vyjadrujúci sémantický príznak signalizujúci typ chrématonymického vzťahu je sérionymum (označujeme Se). Tento sémantický príznak odráža v našom súbore typ produktu. V názve nemusí byť explicitne vyjadrený. Kvôli potrebe špecifikácie chrématonymického vzťahu ho v modeloch v takom prípade zachytávame v zátvorke. K funkčným členom, ktoré vyjadrujú ďalšie sémantické príznaky, patria: vlastnosť (VL), určenosť (UR), posesor (PS) a príslušnosť k územiu (PÚ).

Poistenie je efektívnou formou tvorby a prerozdelenia peňažných fondov. Vykonáva ju poisťovňa na základe tzv. poisťných vzťahov. Je to zároveň prostriedok, prostredníctvom ktorého sa straty niekoľkých poistených rozkladajú na všetkých poistených. Poistenie vzniklo ako jedna z foriem ochrany ľudskej spoločnosti pred dôsledkami nepredvídateľných náhodných udalostí, ktoré znamenajú straty na životoch a zdraví ľudí, prípadne na vytvorených materiálnych hodnotách. Účelom poistenia je zmierniť nepriaznivé finančné dôsledky náhodných udalostí, ktoré spôsobili prírodné sily alebo správanie ľudí. Výskyt týchto náhodných udalostí a s nimi súvisiaceho vzniku škôd a strát nemožno ovplyvniť, poistenie však môže finančne nahradiť straty vzniknuté realizáciou poistených rizík. Poistené riziko sa premieta vo funkčných členoch Se (sérionymum) a najmä UR (určenosť).

Pri vymedzení jednotlivých funkčných členov v modeloch sme vychádzali predovšetkým z identifikácie jazykových komponentov v pomenovaniach poisťných produktov, ktoré odkazujú na mimojazykovú skutočnosť spojenú s identifikáciou základných charakteristík poistenia, ako sú napr. druh poistenia, rozsah poisťného krytia, očakávaná flexibilita, dynamika investovania či určenosť pre konkrétneho

poistníka. Podľa druhu sa poistenie člení na dve veľké skupiny: životné (zahŕňajúce krytie rizík, ktoré ohrozujú životy ľudí) a neživotné (zahŕňa celú škálu rizík neživotného charakteru – riziká ohrozujúce zdravie a životy osôb, napríklad úraz, choroba, invalidita; riziká vyvolávajúce priame vecné škody – napríklad živelné riziká, krádež, vandalizmus; riziká vyvolávajúce finančné straty, kam patria napríklad úverové riziká, riziká finančných strát, zodpovednostné riziká, prerušenie prevádzky), pričom všetky uvedené skutočnosti sa premietajú do pomenovania konkrétneho poistného produktu. V nasledujúcej časti sa zameriavame na charakteristiku dominantných funkčných členov: vlastnosť, určenosť, posesor.

2.1.1. Funkčný člen vlastnosť (VL)

Príznak vlastnosti vyjadruje v pomenovaní poistného alebo bankového produktu komponent, ktorý zdôrazňuje opisne alebo metaforicky určitú vlastnosť produktu. Najvýraznejšie sa prejavuje v komponente, v ktorom sa odráža **rozsah poistného krytia alebo ponúkanej služby**. V názvoch poistných produktov ide o reflexiu štandardného pokrytia, resp. osobitého, mimoriadneho pokrytia strát, prípadne o odraz rozsahu zabezpečenia. Optimálna šírka ponúkaného krytia (pri bankových produktoch ide o rozsah ponúkanej služby) sa prejavuje v názve pridaním istých komponentov, napríklad optimum – *Optimum pre motocykle* (s významom „najlepší, najvýhodnejší, najvhodnejší“), štandard – *Štandard* (tento komponent nesie význam „zodpovedajúci štandardu, bežný, normálny“), garant – *Wklad garant, MetLife Garant* (táto lexéma má pôvod v germánčine a nesie význam „poskytujúci záruku na niečo“). Nadštandardnosť ponúkanej služby sa prejavuje predovšetkým v doplnení názvu komponentmi ako plus („majúci výhodu, klad, prednosť“ – *Senior Plus, Moja Farbička Plus, Plus, Life Plus*), premium („sľubujúci istú doplnkovú odmenu, dar“ – *otp Premium konto*), extra (s významom „mimoriadne, neobyčajne“, pričom toto doplnenie vystupuje buď ako samostatná lexéma, alebo ako prefix – *Domino Extra, Flexivlad extra, Extramed, Junior Extra, Účet Extra Pohoda*), smart (z angl. „slušivý“, čo sa dá chápať prenesene v zmysle „šitý na mieru“, ale aj „pohotový“ – *NN Smart*), komfort (budiaci predstavu pohodlia, prepychu, a teda niečoho výnimočného – *TOP Comfort*), komplet („úplný, celý“ – chrématonymum *Komplet* tak vyjadruje skutočnosť, že produkt poskytuje

komplexné a najširšie zabezpečenie klienta krytím všetkých poistných rizík, *DOM KOMPLET*). O ďalších variabilných doplneniach produktov hovoria v názvoch zložky typu flexi (navodzujúci pružnú prispôsobivosť potrebám klienta – *Flexivlad extra*, *Flexisporenie*), ale aj iné, ako napr. *Vario/Vario Junior*.

Za **pridanú hodnotu** možno považovať komponenty vyjadrujúce nadštandardné služby typu výhra (*Euro poistenie*), percentuálne navýšenie sumy (*5 Plus*), možnosť zhodnotenia vložených prostriedkov (*BALANCE Selection 20*) a pod. Funkčný člen vlastnosť spájame aj s tým, že poistenie plní niekoľko funkcií. Jednou z nich je funkcia stimulačná, ktorá spočíva v motivácii poisteného chrániť svoje záujmy uzatvorením konkrétneho druhu poistenia a v motivácii redukovať predmetné riziko (prostredníctvom bonusov a malusov). Bonus nesie v ekonomickej terminológii význam príplatok, mimoriadna odmena, prémia. V poisťovníctve nesie táto lexéma sémantiku „zl'ava z poistného poskytovaná za určitých podmienok“ (*Dôchodkové poistenie Bonus*, *Nemocnica Bonus*). V rámci bankových produktov nachádzame analogický člen, napríklad *Privatbanka BONUS Konto*, *Benefit pre deti Krôčik*. Pri analýze súboru sledovanej chrématonymie je na mieste konštatovanie, že do pomenovaní poistných a bankových produktov sa výrazne premieta práve stimulačná funkcia.

Funkčný člen vlastnosť sme vydelili aj na základe **prítomnosti asociačných prvkov v názve**. Ide o prvky navodzujúce, konotujúce kladné hodnoty, ktoré sa spájajú so zabezpečením, istotou. Takéto vyjadrenie môže mať symbolický, prípadne metaforický charakter.

S ohľadom na komunikačný zámer sa akcentuje vecná informácia, no prijímateľ pri spracúvaní informácie pracuje aj s viacerými konotáciami. Konotovanú komunikatívnu hodnotu nadobúdajú jazykové prvky vďaka referencii, odkazovaniu na hodnotu, ktorá stojí nad základným pojmovým zmyslom. Vydelené prvky v názvoch majú navodiť kladné, pozitívne hodnotenie produktu a predstavu, že ide o produkt na prospech subjektu, ktorému je prvotne určený. Tieto názvy možno hodnotiť ako zámerne pôsobiace pozitívne konotovaným významom. Tento výber mena možno chápať aj ako istú zámernú manipuláciu s asociáciou. O „asociatívnej manipulácii“ hovorí napríklad M. Čejka (1989, s. 23–26). Najmä v názvoch poistných produktov sa objavujú lexémy vyvolávajúce predstavu sily

a stability, istoty, kvality, exkluzívnosti (napríklad *Best Doctors Plus*), ale aj účelovosti (*Optimum pre motocykle*). Jazykové zložky v týchto názvoch zároveň evokujú aj ústretovosť, ochotu spolupracovať, otvorenosť voči klientovi a jeho potrebám, pričom vedomie poistenia, zaistenia má asociovať kladné pocity a hodnoty – *môj, bezpečný, šťastný*. Pri bankových produktoch ide o lexémy typu *dobry, parádny, lepší, moderný, užitočný, výhodný* (*Lepšia splátka, Dobré sporenie, Parádna pôžička, Moderná pôžička, Šikovná karta*).

Obraznosť možno sledovať aj v dvojčlenných pomenovaniach typu *Modré konto* (modrá vystupuje ako skratka (metonymia), farba poisťovne a zároveň odkaz na svet – modrá planéta, atmosferický filter – toto zobrazenie je známe aj z reklám uvedenej poisťovne), *Lahká budúcnosť, Bezstarostný domov* (atribút v názve majetkového poistenia má navodiť dojem bezpečného investovania a istoty). Použitie posesívnej formy adjektíva zasa vyjadruje adresnosť, odkaz na vlastnícky, a teda veľmi úzky vzťah k danej materiálnej entite, čo je intenzifikované a podopreté aj výberom formy posesívneho pronomina v prvej osobe singuláru, ktorý vyjadruje vzťah úzkej príslušnosti (vlastnícky vzťah k entite) najvýraznejšie – *Môj domov, Moje auto, Moja Farbička*.

Funkčný člen vlastnosť, vzťahujúci sa na viaceré atribúty produktu, je vo vydelených modeloch najfrekventovanejší. Jeho vysoká frekventovanosť v rámci funkčných členov sa konštatuje aj pri modelovaní iných chrématoným (porovnaj napríklad Gondeková, 2020c; Kolenčíková, 2020c).

2.1.2. Funkčný člen určenosť (UR)

Produkty poisťovacej činnosti sa klasifikujú podľa rôznych kritérií, ako je napríklad záväznosť vzniku (zákonné, povinné zmluvné, dobrovoľné zmluvné), druh či miera rizikovosti. O tom, čo treba poistiť, resp. koho treba poistiť, a pre aký prípad, rozhoduje objektívny poistný záujem spoločnosti, resp. subjektívny poistný záujem samotného poistníka. Veľká skupina zákonného, povinného zmluvného poistenia sa týka určitej skupiny povolání (ako napríklad civilných leteckých prepravcov, poľovníkov, audítorov a asistentov audítorov, komerčných právnikov, daňových poradcov, stomatológov, zverolekárov, autorizovaných projektantov, notárov, zdravotníckych zariadení a pod.) a upravuje ho osobitný zákon.

Funkčný člen určenosť (UR) reflektuje cieľovú skupinu poistníkov. L. Garančovská (2010b, s. 427) sleduje podobný komponent v názvoch mliekarenských výrobkov. Tu poukazuje na spotrebiteľský charakter tovaru (napríklad orientáciu na detského spotrebiteľa, upriamenie na náročného spotrebiteľa). K tomuto komponentu zaradujeme aj účel, zameranie na konkrétne poistné riziko. Účel je tu výrazným zmyslom, lebo najmä poistné produkty sa členia podľa druhu rizika, ktoré môžu v nadväznosti na ľudskú (výrobnú) činnosť pokrývať. L. Garančovská (2010b, s. 431) podobne vymedzuje pri mliekarenských výrobkoch použitie výrobku.

V tejto súvislosti upriamujeme pozornosť najmä na jednoslovné názvy, v ktorých sa objavuje istá jazyková kreativita. Výber pomenovania sa tu opiera o sémantické posuny (*Farbička, Dukátik, Sloník* – poistné a bankové produkty zamerané na dieťa).

Motivácia istým sémantickým príznakom lexikálneho významu apelatíva spočíva v metaforickom alebo metonymickom prenášaní významu, čím tento význam späť odkáže na skutočnosť obsiahnutú práve v tomto príznaku. Zámerne sa tu vyberá viac či menej typický znak. Pre recipienta sú tieto názvy pomerne ľahko identifikovateľné, napríklad *Syslenie, Partner, Domov, Domácnosť, Nádej, Penzia, Pieta* (význam „úctivý ohľad“ reflektujúci sa v adjektíve pietny, aj ako „vdáčne spomínajúci“, metonymicky odkazuje na posmrtné zabezpečenie, ale má vyvolať aj pocit dôvery). Sémantickým príznakom sa tu odkazuje napríklad na cieľovú skupinu poistníkov – *Eva plus, Adam Plus* (špecifické poistenie pre mužov, ženy) alebo na predmet poistenia – *Úraz & Starostlivosť, Auto & Volnosť, EVENT, PostDom*.

2.1.3. Funkčný člen posesor (PS)

Tento funkčný člen spájame s prvkom, ktorý propaguje, reprezentuje „výrobcu“, produktora (v tomto prípade poisťováciu alebo inú, bankovú spoločnosť, resp. finančného partnera). Je spojený s reklamnou funkciou. Odráža sa v ňom marketingová politika spoločnosti.

Zo špecifických funkcií, ktoré chrématonymá majú, možno pri chrématonymách vybadať aj funkciu reklamnú. Reklamná funkcia pragmatonyma propaguje, reprezentuje „výrobcu“, produktora – *MetLife Easy, MetLife Dôchodok*,

AXA ART, W-pohode, W- prémia, Moja ČSOB, otp Aktívny účet, Pivatbanka Konto, Tatra banka VIAMO, VÚB Účet Magnifica, U-konto. Názov firmy v základnom tvare možno vnímať aj ako snahu posilniť identifikačnú schopnosť použitého propria, čo súvisí s marketingovou politikou danej spoločnosti. Tieto chrématonymá dokazujú, že okrem funkcie identifikátora/diferenciátora môžu vytvárať priestor aj na ovplyvnenie potenciálneho klienta. Táto skutočnosť odkazuje na pragmatické okolnosti komunikácie, do ktorej tieto propriá vstupujú a na ich psychologickú a reklamnú funkciu. Reklamná funkcia je dôležitá, lebo sa podieľa nielen na propagácii, ale aj na ukotvení vo vedomí a podvedomí recipientov, napríklad VÚB, ČSOB, 365bank, W (Wüstenrot), U (Unicredit).

2.2. Modely poistných a bankových produktov

S ohľadom na chápanie hraníc vlastného mena sme v analyzovanom súbore (pozri vyššie) vyčlenili 197 produktov, ktoré sme následne modelovali. Pri predstavení modelov poistných a bankových produktov sa zameriame na dvojčlenné a trojčlenné modely, ktoré sú v súbore analyzovaných chrématonym najfrekventovanejšie. (5)

V rámci dvojčlenných modelov zastupuje typ onymického modelu **A1 = VL + Se** najfrekventovanejší model. Je kombináciou sémantického poľa (Se) + VL. Realizuje sa v onymických modeloch $A1 = (Se) + VL$ (napríklad *Automatik, Mozaika, Quantum, Trend, Perspektiv, Pohoda, Depozit, Exclusive*), $A1 = Se + VL$ (napríklad poistné produkty *HYPOFIX, Provital Kapitál*, bankové produkty *SPORistota, Hypotéka bez prekážok, Sporenie pre radosť, DIALOG Live*) a najpočetnejšie zastúpenom modeli $A1 = VL + Se$ (napríklad poistné produkty *Užitočná poistka, Šťastný Život, Flexi Život, Môj Život, Easy Risk, ActiveLife, Bezpečná jazda, Bezpečný život, Moja investícia*, bankové produkty *Aktívny účet, Výhodný účet, EXPRES úver, PREMIUM konto, Užitočný účet, Dobré sporenie, Lepšia splátka, Parádny účet, Parádna pôžička, Moderná pôžička, Kombi vklad, Šikovná karta*).

V dvojčlenných modeloch sa objavuje aj druhý najfrekventovanejší funkčný člen – určenosť (UR). Nachádzame ho v type onymického modelu **A1 = (Se) + UR**. Tento typ sa realizuje v onymických modeloch $A1 = (Se) + UR$ (v súbore poistných produktov napríklad *Senior, Rodina, KAMARÁT, VIVA, LA VITA, Au pair, Pieta,*

Profesionál, bankových produktov napríklad *Dukátik*, *Sloník*, *READY*, *Vzdelanie*, *Krôčik*), $A1 = UR + (Se)$ (v rámci poistných chrématoným sem radíme názov *EVENT*), $A1 = UR + Se$ (takýto model nachádzame v súbore bankových produktov: *BIZNIS konto*, *Detský účet*, *Študentský účet*) a $A1 = Se + UR$ (poistné produkty *PostDom*, *AutoCheck*, *Provital Junior*, *Provital Partner*, bankové produkty *Pôžička na čokoľvek*, *Rekofond pre bytové domy*, *Aplikácia Peňaženka*).

Zameranie na konkrétne poistné riziko sa spája s tým, koho alebo čo treba poistiť. Preto v súbore poistných produktov vyčleňujeme skupinu chrématoným, v rámci ktorých možno vydeliť typ onymického modelu $A1 = Se/UR + VL$, v ktorom príznak sérionymum (*Se*) splyva s funkčným členom určenosť (*UR*). Tento typ sa variantne realizuje v dvoch onymických modeloch $A1 = VL + Se/UR$ (*Môj DOMOV*, *Moje AUTO*, *Moja Firma*, *Bezstarostný domov*) a $A1 = Se/UR + VL$ (*Domov IN*, *DOMino Trio*, *Domino Extra*, *Life Plus*, *Domos Kompakt*, *Enviro max*, *Auto Komplet*, *Vodič plus*). V súbore dvojčlenných názvov sa objavuje aj model s funkčným členom posesor (*PS*). Realizuje sa v jedinom onymickom modeli $A1 = PS + Se$. Takéto názvy nachádzame medzi bankovými produktmi, napríklad *365 bank Účet*, *365 bank Úver*, *365 bank Sporenie*, *365 bank Syslenie*, *Privatbanka Konto*, *Tatra Personal*, *W-bonus*, *W-prémia*.

Funkčný člen vlastnosť (*VL*) zdôrazňujúci isté vlastnosti produktu je v modeloch zastúpený s najvyššou frekvenciou. Nachádzame ho aj v trojčlenných modeloch. Najvýraznejšie v type onymického modelu $A1 = (Se) + VL1 + VL2$, ktorý je kombináciou sémantického poľa (*Se*) + *VL1* + *VL2*. Chápeme ho ako rozvinutie dvojčlenného modelu $A1 = VL + Se$. V analyzovanom súbore sa vyskytujú onymické modely $A1 = (Se) + VL1 + VL2$ (napríklad poistné produkty *HealthCare Invest*, *Garancia Plus*, *TOP Comfort*, *BALANCE Europe 30*, *BALANCE Selection 20*, *BALANCE Selection IV*, *BALANCE Selection III*, *BALANCE Selection II*, *BALANCE Komodity III*, *BALANCE Komodity II*, *BALANCE Komodity*, *BALANCE Dynamic*, *Excellent Plus*, bankový produkt *Extra Pohoda*), $A1 = VL1 + VL2 + Se$ (bankový produkt *REFINANC expres úver*), $A1 = VL1 + VL2 + (Se)$ (poistné produkty ako *Variant Kapitál*, *Profi Komplet*), $A1 = VL1 + Se + VL2$ (napríklad poistné produkty *Môj Život Plus*, *Zlatý Kapitál Plus*, *ActiveLife MAX*, bankové produkty ako *Flexivklad extra*) a onymický model $A1 = VL1 + (Se) + VL2$ (napríklad poistný produkt *INDEX-Fix*).

Pri rozvinutí dvojčlenného modelu $A1 = VL + Se$ možno vydeliť ešte dva trojčlenné typy onymického modelu. V modeli $A1 = (Se) + VL + UR$ sa k funkčnému členu vlastnosť (VL) pripája funkčný člen určenosť (UR) a v modeli $A1 = PS + VL + Se$ funkčný člen posesor (PS). Model **$A1 = (Se) + VL + UR$** sa variantne realizuje v štyroch modeloch: $A1 = (Se) + VL + UR$ (napríklad poistné produkty *Moja Farbička, Extramed, Moje dieťa, Vario Junior, SOS na horách, Optimum pre motorkárov*), $A1 = (Se) + UR + VL$ (napríklad poistné produkty *Senior Plus, Eva Plus, Adam Plus, V.I.P. Prémia*, bankový produkt *JUNIOR EXTRA*), $A1 = VL + Se + UR$ (poistný produkt *Detské poistenie pre nezbedníkov*, bankové produkty *Užitočný účet Junior, Užitočný účet SENIOR, Dobré sporenie REZERVA, Dobré sporenie ISTOTA*) a $A1 = UR + Se + VL$ (poistné produkty *SIPO poistenie Plus, Junior Kapitál Plus*). Model **$A1 = PS + VL + Se$** sa realizuje v troch variantoch: $A1 = PS + VL + Se$ (bankové produkty ako *otp TERMINOVANÝ vklad, otp HYPO úver, otp REFINANC úver, opt AMERICKÁ hypotéka, Privatbanka Wealth Konto, Privatbanka BONUS Konto, Privatbanka SAVING Konto, Privatbanka FIX Konto*), $A1 = (Se) + PS + VL$ (poistné produkty typu *NN Protect, NN Smart, W-komplex, MetLife Garant, MetLife Invest, MetLife EASY*) a $A1 = (Se) + VL + PS$ (napríklad bankový produkt *Moja ČSOB*).

Prípad, keď sa k funkčnému členu vlastnosť pripája funkčný člen príslušnosť k územiu (PÚ), sme zaznamenali len v jedinom názve. Ide o názov bankového produktu *Bratislavská mestská karta*, pri ktorej chrématonymum modelujeme ako **$A1 = PÚ + VL + Se$** . Osobitosťou je aj model **$A1 = VL/PS + Se + UR$** , ktorým charakterizujeme poistné produkty *UNIKÁTNE POISTENIE pre váš dom a byt, UNIKÁTNE POISTENIE pre vašu rodinu*, v ktorých splýva funkčný člen vlastnosť (VL) a posesor (PS). Sémantika adjektíva unikátny („jedinečný, jediný“) je tu totiž využitá v súvislosti s homofóniou, odkazujúcou na názov poisťovne (UNIQA).

V rámci trojčlenných modelov patrí k frekventovaným aj typ onymického modelu **$A1 = PS + UR + Se$** , v ktorom sa nachádza odkaz na posesora (PS) a na určenosť (UR). Tento model sa realizuje rovnako v troch variantoch: $A1 = PS + UR + Se$ (napríklad bankové produkty ako *otp Senior konto, otp READY konto, Privatbanka Biznis Konto*), $A1 = PS + Se + UR$ (bankové produkty typu *Space Účet Junior, Space Účet Študent, Space Účet Mladý*) a $A1 = (Se) + PS + UR$ (napríklad poistné produkty *MetLife Dôchodok, AXA ART, UNIQUÁČIK, UNIQUÁT* – v týchto

derivátoch sa jasne (aj graficky) spája odkaz na názov poisťovne a na určenosť produktu).

Rozšírením modelu $A1 = (Se) + UR$ je typ onymického modelu **$A1 = (Se) + UR1 + UR2$** . V analyzovanom súbore poisťných produktov ho modelujeme v dvoch variantoch: $A1 = (Se) + UR1 + UR2$ (*Úraz & Starostlivosť, Firma & Ochrana, Majetok & Pohoda, Právo & Ochrana, Majetok & Istota*) a $A1 = UR1 + UR2 + Se$ (*Auto & Volnosť PZP, Auto & Volnosť KASKO*).

Štvorčlenné modely predstavujú dva typy onymických modelov. Model **$A1 = (Se) + VL1 + VL2 + UR$** , vyskytujúci sa v dvoch variantoch: $A1 = (Se) + VL1 + VL2 + UR$ (bankové produkty *Profit Maxi pre dospelých, Protit Maxi pre nepľnoletých*) a $A1 = (Se) + VL1 + UR + VL2$ (poisťný produkt *Moja Farbička Plus*). Druhým štvorčlenným modelom je model **$A1 = (Se) + PS + UR + VL$** (poisťný produkt *Allianz Best Doctors Plus*). Štvorčlenné modely nie sú v súbore početne zastúpené. Pri analýze sme identifikovali len štyri takéto názvy.

Záver

Príspevok sa sústreďuje na analýzu a predstavenie synchrónnych modelov poisťných a bankových produktov, pričom vychádza z portfólia 14 poisťovní a 12 bánk pôsobiach na slovenskom trhu. Sledované produkty zaradujeme k sérioným a ich modelovanie opierame o koncepciu modelovania chrématoným predstavenú v prácach P. Odaloša (2015, 2020a, 2020b, 2020c). V tejto súvislosti upozorňujeme na špecifiká týchto sérioným. Oproti iným produktom totiž nevykazujú charakter jednorazovej spotreby a stoja na pomedzí chápania konkrétnych a abstraktných entít.

Z hľadiska modelovej štruktúry dominujú v analyzovanom súbore dvojčlenné modely a trojčlenné modely, ktoré považujeme za ich rozšírenie. Najpočetnejšie zastúpeným typom onymického modelu je model $A1 = VL + Se$. Z funkčných členov sa najvýraznejšie uplatňuje funkčný člen vlastnosť (VL), ďalej funkčné členy určenosť (UR) a posesor (PS), vyplývajúce z osobitého charakteru analyzovaných produktov.

Výsledky predstavenej modelovej analýzy bude možné v rámci grantového projektu VEGA 1/0040/19 *Synchrónne modelovanie a modely chrématoným*

podrobiť konfrontácii s výsledkami modelovej analýzy ostatných sérioným – vlastné mená piva (Odaloš, 2020c), vlastné mená čaju, kávy a cukroviniek (Gondeková, 2020c), vlastné mená vodiek (Kolenčíková, 2020c). Osobitú pozornosť by si zaslúžili abreviované a neslovenské prvky v sledovaných názvoch. (6) Problematika je však predmetom ďalšieho potenciálneho výskumu.

Poznámky

- (1) Citovaná publikácia autorky sa primárne venuje logonymám.
- (2) <https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATONYMUM>
- (3) Príspevok vzniká v rámci grantového projektu VEGA 1/0040/19 *Synchronne modelovanie a modely chrématoným*.
- (4) Pri modelovaní sa opierame o koncepciu grantového projektu VEGA 1/0040/19 *Synchronne modelovanie a modely chrématoným*, používame jednotnú metodiku, ktorá sa aktualizuje s ohľadom na prebiehajúci výskum. Jeho priebežné výsledky sú publikované v príspevkoch riešiteľov V. Gondeková (2020a, 2020b, 2020c), A. Chomová (2020), N. Kolenčíková (2020a, 2020b, 2020c), P. Odaloš (2020a, 2020b, 2020c), G. Rožai (2020).
- (5) Uvádzané názvy produktov graficky neupravujeme. Uvádzame ich v podobe, v akej sme ich získali z portfólií predstavovaných na internetových stránkach poisťovní a bánk.
- (6) Skratkám v názvoch poisťovní a bánk sa venuje príspevok A. Chomovej (2020).

Literatúra

- BLANÁR, V.: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy slovenskej jazykovednej spoločnosti 6. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2008.
- BLANÁR, V.: *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, 1996.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J.: *Živé mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 413 s.
- ČEJKA, M.: *Manipulace s významem u chrématonym*. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“. Ústí nad Labem 21.–22. 6. 1988. Ed. R. Šrámek, L. Kuba. Brno, 1989, s. 20 – 27.
- GARANČOVSKÁ, L.: *Analýza pragmatoným mliekarenského priemyslu na Slovensku*. Dizertačná práca. Banská Bystrica: FHV UMB, 2010a. 253 s.
- GARANČOVSKÁ, L.: *Chrématonymá mliekarenského priemyslu na Slovensku*. In: *Lexika slovenskej onymie*. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie. Trnava 12.–14. 9. 2007. Eds. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: 2010b, s. 427 – 436.
- GARANČOVSKÁ, L.: *Modelové poňatie pragmatoným*. In: *Acta Onomastica*, LI, 2010c, č. 2, s. 470 – 495
- GARANČOVSKÁ, L.: *Status pragmatoným – chaos alebo systém?* In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12.–14.

septembra 2011. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 280 – 289.

GONDEKOVÁ, V.: *Synchrónne modely a modelovanie inštitucioným v rámci Ministerstva vnútra Slovenskej republiky*. In: Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich, Toruń, 2020a (v tlači).

GONDEKOVÁ, V.: *Modelová analýza vlastných mien novín, časopisov a knižných vydavateľstiev na Slovensku*. In: Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte. Nitra 10. – 12. 9. 2019. Nitra, 2020b (v tlači).

GONDEKOVÁ, V.: *Synchrónne modely a modelovanie vlastných mien čaju, kávy a cukroví*. In: Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład. Wrocław, 15.–16. 11. 2020. Wrocław, 2020c (v tlači).

CHOMOVÁ, A.: *Názvy poistných produktov slovenských poisťovní*. In: Chrematonimia jako fenomen współczesności. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2011, s. 99 – 112.

CHOMOVÁ, A.: *Motivácia a modelovanie chrématoným so skratkou (na materiáli názvov slovenských poisťovní a bánk)*. In: Jazyk a kultúra, 11, 2020, č. 41 – 42, s. 32 – 45. Dostupné na: [https://www.ff.unipo.sk/jak/41-42_2020/Alexandra Chomova studia.pdf](https://www.ff.unipo.sk/jak/41-42_2020/Alexandra%20Chomova%20studia.pdf)

IMRICHOVÁ, M.: *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2002. 142 s.

KOLENČÍKOVÁ, N.: *Synchrónne modely a modelovanie názvov inštitúcií v správe Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*. In: Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich, Toruń, 2020a (v tlači).

KOLENČÍKOVÁ, N.: *Synchrónne modely a modelovanie názvov slovenských politických strán*. In: Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte. Nitra 10.–12. 9. 2019. Nitra, 2020b (v tlači).

KOLENČÍKOVÁ, N.: *Synchrónne modely a modelovanie názvov vodiek*. In: Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład. Wrocław, 15. – 16. 11. 2020. Wrocław, 2020c (v tlači).

MAJTÁN, M.: *Klasifikácia chrématonymie*. In: Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“. Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Ed. R. Šrámek, L. Kuba. Brno, 1989, s. 7 – 13.

MAJTÁN, M.: *Pragmatonymá sú vlastné mená*. In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12.–14. septembra 2011. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 274 – 279.

Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. 2016. Dostupné na: <https://www.czechency.org/index.html>

ODALOŠ, P.: *Modelovanie a modely chrématoným*. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28.–30. apríla 2014). Ed. I. Valentová. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2015, s. 464 – 472.

ODALOŠ, P.: *Modelovanie a modely chrématoným. Chrématonymá abstraktných ľudských výtvorov (chrononymum, faleronymum, akcionymum, dokumentonymum)*.

In: Synchronia i diachronia – zbliżenia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich. Toruń, 2020a (v tlači).

ODALOŠ, P.: *Modelovanie, modely a sémantické príznaky vlastných mien spoločenských organizácií*. In: Zborník z 21. slovenskej onomastickej konferencie. Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte. Nitra 10.–12. 9. 2019. Nitra, 2020b (v tlači).

ODALOŠ, P.: *Synchronne modely a modelovanie vlastných mien piva*. In: Wyras i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład. Wrocław, 15.–16. 11. 2020. Wrocław, 2020c (v tlači).

ROŽAI, G.: *Modelovanie slovenských inštitucioným z oblasti zdravotníctva a sociálnych vecí*. In: Synchronia i diachronia – zbliżenia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich, Toruń, 2020 (v tlači).

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Bratislava: Veda, 2015. (SSSJ3)

ŠRÁMEK, R.: *Toponymické modely a toponymický systém*. In: Slovo a slovesnost, 33, 1972, č. 4, s. 304 – 318.

ŠRÁMEK, R.: *Chrématonymický objekt*. In: Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“. Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Ed. R. Šrámek, L. Kuba. Brno, 1989, s. 13 – 20.

Resumé

Synchronous models and modelling of the names of insurance and banks products

The contribution is written within Synchronous models and modelling of chrematonyms grant project. The aim of the presented text was based on modeling methods to present synchronous models of proper names of insurance and bank products by recording semantic factors into functional members and this way to create models and types of models of proper names. Basic research of proper names of insurance and banks products has shown that two-membered and three-membered models are frequented. The proper name model contains a functional member expressing the type of chrematonymic relationship serionymum and a functional member expressing various properties of the product, also possessor and determination of product. Afterwards, conclusions and results following from the given research aim will be incorporated into the complex of outcomes, which were obtained by previous project activities.

MANUELS UNIVERSITAIRES POUR LES ÉTUDIANTS EN TRADUCTION ET INTERPRÉTATION

Daniel Vojtek

Prešovská univerzita v Prešove

daniel.vojtek@unipo.sk

Kľúčové slová: prekladateľstvo a tlmočníctvo, preklad, študijné materiály
Key words: translation studies, translation, coursebook

1. Introduction

L'Université de Prešov (Slovaquie) a publié en 2018 et 2019 trois manuels de traduction *Odborný preklad pre romanistov I., Odborný preklad pre romanistov II.* (*Traduction de spécialité pour les francisants I., II.*) et *Glossaire bilingue des termes de grammaire (français-slovaque), M – Z*. Avant de présenter plus en détail ces nouveaux manuels universitaires, nous voudrions préciser le public cible auquel ils sont destinés. En premier lieu, ces publications sont des ressources destinées principalement aux étudiants en traduction et interprétation de l'Institut d'études romanes de la Faculté des Lettres de l'Université de Prešov. Actuellement, il s'agit des étudiants d'un programme d'études bivalent dans le cadre duquel le français est combiné avec l'une des quatre langues enseignées, à savoir l'anglais, l'allemand, le russe et l'ukrainien. En second lieu, ces manuels peuvent, d'après nous, aussi être potentiellement utilisés par un public plus large, tant au niveau territorial (car les textes sont librement accessibles sur Internet en version pdf), qu'au niveau professionnel, (leurs lecteurs et utilisateurs ne doivent pas forcément être étudiants en traduction).

Dans le contexte de l'hégémonie soit disant « archiconnue » de l'anglais sur le marché mondial des langues étrangères, il ne faut certainement pas oublier de mentionner les conséquences directes de ce phénomène pour le domaine de l'éducation et particulièrement pour l'enseignement supérieur des langues. Quant à ce dernier, le français a perdu sa position plus ou moins ferme de seconde langue la plus enseignée en Slovaquie, tout en étant sensiblement concurrencé par le russe et l'allemand, sans oublier l'espagnol. Cette situation entraîne une baisse du nombre d'étudiants motivés, ainsi qu'une baisse du nombre d'étudiants en français au niveau national. Les enseignants-chercheurs sont alors poussés eux-mêmes à

chercher des solutions pour attirer l'intérêt des étudiants vers la langue française, ce qui a mené, dans notre cas, à une tentative de conceptualiser et de systématiser l'enseignement de la traduction pratique sous forme des nouveaux manuels universitaires mentionnés plus haut. Leur raison d'être est donc de contribuer à l'amélioration du processus de préparation des étudiants à un métier aussi passionnant que difficile, celui de traducteur.

2. Préparation (philologique et pratique) au métier

La traductologie moderne définit la traduction comme un transfert non seulement linguistique, mais aussi culturel (Jacquemond 1992, Bassnett – Lefevère 1998). Toutefois, dans la routine pédagogique, les compétences linguistiques et la pratique de la traduction s'avèrent être primordiales. Dans la formation des futurs traducteurs, cette place importante de la préparation linguistique peut s'expliquer par la conception de la traduction comme décryptage, reformulation, reproduction et notamment transfert d'un code principalement linguistique. La traduction peut être vue en même temps comme un art, dans le sens où il est parfois utile d'être doué, talentueux, d'avoir ce sens de la langue par lequel toute traduction devient un plaisir.

La formation (ou plutôt le perfectionnement) linguistique et l'entraînement pratique à la traduction sont alors les deux piliers sans lesquels l'avancement et le progrès des étudiants (mesurables par le système d'évaluation de chaque institution offrant une telle formation) deviendraient difficiles, voire impossibles. Les manuels cités dans l'introduction du présent article ont l'ambition de fournir les outils nécessaires pour progresser et atteindre un niveau exigé par les agences de traduction ou bien, et c'est là qu'il faut voir la motivation des étudiants, par les institutions de l'Union européenne, recrutant depuis toujours un nombre non négligeable de traducteurs.

3. Projet KEGA

Les manuels publiés sont le résultat du projet intitulé *Manuels universitaires pour l'enseignement de la traduction des étudiants francophones et l'innovation de leurs forme et contenu* (Tvorba študijných materiálov pre výučbu odborného prekladu

vo francúzštine a ich formálna a obsahová inovácia). Ce projet a été réalisé en 2017-2019 et a donné naissance à une quinzaine de publications comportant trois manuels universitaires, une monographie et une série de contributions dans des actes de colloque, en Slovaquie et à l'étranger.

Au départ, l'objectif du projet était purement pédagogique, donc pragmatique : créer de nouveaux manuels universitaires et combler ainsi le vide existant dans le domaine des manuels destinés aux étudiants de traduction. Cette absence de manuels et/ou de cahiers d'exercices spécialisés est sensible notamment dans les études françaises. Même s'il existe des manuels universitaires spécialisés en grammaire (Taraba – Trup 1994, Taraba 1995), lexicologie et sémantique (notamment les ressources de provenance française), ces ressources se montrent peu suffisantes pour la formation de futurs traducteurs. L'équipe du projet s'est alors mise à conceptualiser et systématiser ses propres résultats découlant d'une dizaine d'années de pratique dans l'enseignement supérieur.

Le choix des types de textes, du niveau de difficulté, de la saturation terminologique, du type d'activités et de questions accompagnant les textes s'appuie sur les notes prises par les enseignants lors des travaux dirigés de traduction au cours des huit dernières années. Ceci fait de nos manuels des ressources pédagogiques assez personnalisées, donc adaptées d'une part aux besoins et conditions de notre établissement d'études supérieures, d'autre part au niveau et aux compétences des étudiants. Il n'est cependant pas exclu de proposer ces manuels à d'autres établissements, que ce soit des universités ou autres centres et agences préparant les futurs traducteurs, sans oublier le public autodidacte.

L'atout de ces manuels est que les textes sont publiés en version électronique, ils sont en libre accès et gratuitement téléchargeables sur le site web de la bibliothèque universitaire de l'Université de Prešov. Il est également possible (et même nécessaire) de les mettre à jour, de les remplacer ou d'en modifier le contenu, et ceci tous les trois ans. Cette règle est imposée par la bibliothèque universitaire qui ne permet aux documents électroniques d'être mis à jour ou partiellement remplacés que tous les trois ans. Seuls les auteurs peuvent réaliser ces modifications mais ceci n'empêche pas les étudiants ou d'autres personnes concernées (enseignants, traducteurs) de contribuer à leur mise à jour régulière.

4. Manuels : structure et description

Les deux volumes de la *Traduction de spécialité pour les francisants* sont respectivement destinés aux étudiants des deux cycles d'études, c'est-à-dire de licence et de master. Ils se distinguent bien évidemment par le niveau de difficulté qui devrait être adéquat et adapté aux exigences dans chaque cycle concerné. Par ailleurs, le second volume de ladite publication contient aussi des textes qui sont des documents officiels (différents types d'actes écrits, des formulaires, des contrats, etc.). Cela résulte de la présence assez fréquente de ces documents dans la demande des agences de traduction mais aussi du public.

Le premier volume se compose de 20 textes repartis en deux parties majeures : les textes français (11) et les textes slovaques (9). Chacune des deux parties est subdivisée, d'une façon plus ou moins équilibrée, en trois domaines, thématiquement cadrés et harmonisés avec deux autres matières enseignées en premier cycle (Langue pratique et Langue de spécialité) : l'Union européenne, vie socio-politique et économique, textes divers (sujets d'actualité, droits de l'homme, culture, sport, etc.). Concernant leur étendue, les textes dépassent rarement deux pages, mais ils respectent le plus souvent la longueur prescrite des textes réservés aux examens de fin d'études, donc 1 500 caractères, espaces compris. Chaque texte, que ce soit une version intégrale ou un extrait, est accompagné du lien renvoyant à la source électronique de son origine.

Les textes sont suivis de trois types d'activités. Le premier consiste en un mélange de questions de compréhension écrite visant à perfectionner la capacité des étudiants à reformuler une séquence de l'énoncé, trouver des synonymes contextuels (et autres activités liées à la sémantique comme la recherche des antonymes, hyperonymes etc.), transformer une structure syntaxique (groupes nominaux, participes, infinitifs, etc.), répondre à des questions purement lexicologiques (toujours harmonisées avec les autres matières enseignées parallèlement dans le cycle concerné, dont la dérivation, la composition lexicale, la siglaison, la troncation, les emprunts), des conseils pour traduire les titres des textes, les expressions phraséologiques, les noms d'institutions, les questions de

choix de l'équivalent contextuel correct d'un mot, les internationalismes (avec l'accent mis sur les anglicismes), les faux-amis, etc.

Le deuxième type d'activité vise à l'élaboration du glossaire des mots, des termes et des expressions indiqués dans la liste après chaque texte du manuel. Ce type d'activité dans un manuel de traduction spécialisée est important du point de vue des procédés de recherche des termes. Cela peut permettre aux étudiants de découvrir différents mécanismes de l'équivalence des termes sources et des termes cibles. Les mots à traduire sont choisis intentionnellement, selon les critères résultant des expériences des travaux dirigés avec les étudiants. Cette activité représente la deuxième étape préparatoire à l'activité numéro 3, celle de la traduction même du texte proposé.

En fonction de leur nature, stylistique ou syntaxique, certains textes sont suivis seulement des questions ou bien seulement du glossaire, la traduction du texte restant obligatoire dans chaque cas. Le manuel est muni d'un corrigé qui se trouve à la fin de la publication. Il comprend les réponses aux questions, les équivalents nécessités par le glossaire, mais il ne donne pas une traduction modèle. Ce choix résulte des expériences pratiques au cours des travaux dirigés où il s'avère presque toujours qu'il est rarement possible de trouver une traduction uniforme et le but de la traduction est de montrer aux apprenants que la multiformité n'est en aucun cas une faute. Le corrigé permet aussi aux étudiants de travailler de façon autonome et les aide à surmonter les deux premières étapes avant le passage à la traduction proprement dite. Les traductions écrites sont ensuite analysées, commentées et corrigées lors de travaux dirigés, en présence de l'enseignant. Le cas échéant, ces séances de séminaires sont également l'occasion d'une réflexion sur la question du transfert culturel entre les deux langues de traduction. Lorsqu'il s'agit de la traduction vers le français, l'étape qui suit les analyses et les corrigés de cours est celle d'une relecture par un lecteur français (employé de la faculté).

La bibliographie des deux volumes du manuel regroupe non seulement les ressources utilisées mais aussi les sites web renvoyant aux bases terminologiques, dictionnaires en ligne, corpus de différents types, textes traduits pour (et aussi par) l'Union européenne, les CAT tools, les MémoQ et d'autres ressources pratiques facilitant le travail du traducteur.

Le second volume de la *Traduction de spécialité pour les francisants*, destiné aux étudiants de master, est structuré un peu différemment par rapport au premier. La plus grande différence réside dans la présence de documents officiels (différents contrats, certificats, actes, formulaires, accords, traités), dans le niveau de difficulté, surtout linguistique (vocabulaire, syntaxe, style), mais aussi dans le nombre de textes. Il y a 28 textes répartis en deux moitiés (14 textes français, 14 textes slovaques). Chacune des deux moitiés se compose de 10 textes thématiquement et stylistiquement assez variés et de 4 textes qui sont des documents officiels. Pour le reste, le second volume conserve toutes les caractéristiques du premier, y compris les activités et l'approche dans le processus d'apprentissage de la traduction. Le manuel est également muni d'un corrigé, élaboré sur le même modèle que celui du premier volume.

La totalité des deux volumes est publiée en version pdf sur le web. Les étudiants ont la possibilité de télécharger les manuels en version intégrale ou bien par parties, selon les chapitres, selon les semestres, selon les langues, c'est-à-dire la langue de départ ou la langue d'arrivée (le slovaque et le français).

Le troisième manuel *Glossaire bilingue des termes de grammaire (français-slovaque)*, M – Z, paru dans le cadre du projet (2018), fait suite au premier volume publié en 2017. Dans le milieu universitaire proposant la formation de futurs traducteurs et interprètes, on considère la préparation philologique comme essentielle. Pour pouvoir étudier et s'orienter en grammaire, il faut non seulement savoir lire, comprendre et mettre en pratique les connaissances des manuels de grammaire mais surtout acquérir une bonne base en terminologie grammaticale, dans la langue cible et dans la langue source. Centré sur les bases de la grammaire, ce manuel est donc primordialement destiné aux étudiants de licence en traduction et interprétariat.

Il regroupe environ 140 termes de grammaire française dont la source se trouve principalement dans l'index des termes et notions de la *Grammaire méthodique du français* (2008). La liste alphabétique suit l'ordre des termes français. Voici un exemple tiré du glossaire :

passif	La voix passive est, contrairement à la voix active (voir ACTIF, 1.), une construction dans laquelle l'objet de la phrase active devient sujet, le verbe au participe passé se conjugue avec l'auxiliaire <i>être</i> (2.) et le sujet de la phrase active devient complément d'agent (voir AGENT).	1. <i>Le ministre inaugurerà l'exposition.</i> 2. <i>L'exposition sera inaugurée par le ministre.</i>
pasívum	Trpný rod (opak činného rodu, aktíva, pozri ACTIF, 1.) je vo francúzštine veľmi častá gramatická konštrukcia slovesa. V trpnom rode alebo v tzv. pasívnej konštrukcii (v pasíve, 2.) sa predmet aktívnej vety stáva podmetom a podmet aktívnej vety sa stáva tzv. činiteľským doplnením (pozri AGENT). Tvar slovesa sa skladá z vyčasovaného pomocného slovesa <i>byť</i> a minulého prídavia, ktorému sa v slovenskej gramatike hovorí trpné prídavie (3.).	1. <i>Le ministre inaugurerà l'exposition.</i> <i>Minister otvorí výstavu.</i> 2. <i>L'exposition sera inaugurée par le ministre.</i> <i>Výstava bude otvorená ministrom.</i> 3. <i>otvorený, začatý, kúpená, zasiate atd'.</i>

Chaque terme est présenté dans un tableau à trois colonnes et deux lignes. La première ligne est réservée à la partie française et la seconde à la partie slovaque. La première colonne contient le terme français et sa version slovaque. La colonne du milieu contient l'explication en français en haut et l'explication en slovaque en bas. Cette dernière partie contient parfois des explications complémentaires concernant les discordances entre certaines caractéristiques grammaticales du français et du slovaque. Vu le public ciblé, cette partie sert parfois aussi à expliquer certaines techniques de traduction d'un phénomène linguistique et à montrer les asymétries structurelles dans la morphologie et la syntaxe des deux langues. La troisième colonne contient des exemples en italique, souvent typologiquement

hiérarchisés. Les exemples français sont parfois également utilisés dans la ligne slovaque du tableau, surtout dans les cas où le phénomène grammatical français n'existe pas en grammaire slovaque (articles). L'explication des termes est souvent abrégée, elle n'entre pas dans les détails, car cet ouvrage n'est pas un manuel de grammaire.

L'originalité du glossaire repose sur une approche comparative, ce qui pourrait faciliter aux étudiants slovaques tout d'abord la découverte des deux grammaires d'un point de vue relativement nouveau et, par ailleurs, aider surtout les futurs traducteurs à éliminer ou à éviter les petites maladroites grammaticales produites lors de leurs débuts en traduction pratique.

5. Conclusion

La mise en œuvre récente des manuels décrits ci-dessus montre déjà, petit à petit, quelles en sont les qualités (textes et activités adaptés au niveau adéquat des étudiants des deux cycles, donc réellement personnalisés), les possibilités, les limites (possibilité de la mise à jour tous les trois ans uniquement), mais aussi les réserves. En effet, il est presque impossible de créer une ressource pédagogique, peu importe la matière enseignée en sciences humaines, qui soit universelle, stable et applicable à tout moment, car notre époque se caractérise par un dynamisme énorme dans tous les sens. Elle évolue à une vitesse parfois incontrôlable entraînant des innovations et changements aussi brusques qu'importants dans tous les domaines de la vie. Seule la capacité à innover de nos manuels pourra nous permettre de faire face à ces évolutions incessantes et imprévisibles.

Bibliographie

- BASSNETT, S. – LEFEVERE, A. *Constructing cultures. Essays on literary translation*. Clevedon: Multilingual Matters, 1998.
- JACQUEMOND, R. *Translation and cultural hegemony*. In: Venuti, Lawrence (ed.) *Rethinking translation*. London – New York: Routledge, 1992, s. 139 – 158.
- KOŽELOVÁ, A. – VOJTEK, D. *Odborný preklad pre romanistov I*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kozelova4>
- RIEDEL, M. – PELLAT, J.-C. – RIOUL, R. *Grammaire méthodique du français*. Paris: Quadrigue/Presses universitaires de France, 2011.

TARABA, J. – TRUP, L. *Súčasný francúzsky jazyk. Francúzsko-slovenská lingvistická terminológia*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 1994.

TARABA, J. *Francúzska gramatika*. Bratislava: SPN, 1995.

VOJTEK, D. *Glossaire des termes de grammaire (français-slovaque)*, M – Z. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vojtek5>

VOJTEK, D. *Odborný preklad pre romanistov II*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2019. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vojtek6>

Resumé

New Textbooks for University Students of Translation and Interpreting

This paper presents the results of the recently completed project KEGA "Materials for teaching technical translation to and from the French language – their elaboration and innovation". The author describes the content, structure, and target users of three specific outputs: all of them are textbooks focused on translation training, written for university students of French.

HACIA LAS FORMACIONES [DES-X-IZAR] ENTRE 1850 Y 1950. OCASIONALISMOS Y PALABRAS DE AUTOR

Monika Korgová

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

monika.korgova@umb.sk

Palabras clave: prefijo *des-*, morfología paradigmática, motivación individualizadora, ocasionalismo

Keywords: prefix *des-*, paradigmatic morphology, individualizing motivation, occasionalism

1. Introducción

Según los datos publicados en Šinková (2017), la consolidación del paradigma [DES-X-IZAR] en el sistema lexicogenético español se fue produciendo paulatinamente a lo largo del siglo XIX por influencia del francés. En la segunda mitad y sobre todo hacia el final del siglo mencionado se documentan formaciones que podrían haber sido configuradas como autóctonas. Voces como *deshumanizar*, *desmilitarizar*, *desmonarquizar*, *despersonalizar* vislumbran cierta motivación interlingüística. Sin embargo, ello ya no resulta tan explícito como en los casos precedentes para que podamos con toda certeza identificarlos como puros préstamos integrales, dada su aparición en la segunda mitad del siglo XIX, cuando ya suponemos cierta consolidación de [DES-X-IZAR] gracias a la previa acuñación y entrada en el uso de las voces “revolucionarias” (1). Por otro lado, las acuñaciones de *desespañolizar*, *descastellanizar* y otras más, que son objeto del presente artículo, confirman nuestra hipótesis de tal consolidación. Estos lexemas se formaron sobre las bases autóctonas sin que hubieran sido documentados equivalentes extranjeros de la misma estructura formal.

Las palabras que exponemos más adelante señalan algunas peculiaridades más: la apariencia ocasional y/o la relación con un autor concreto. Según la teoría de la motivación léxica (Furdík 2008, Ološtiak 2011), la creación de esas palabras podría haber sido estimulada de manera simultánea por la motivación lexicogenética e individualizadora, sin excluir en casos específicos la motivación interlingüística.

A continuación introduciremos brevemente la teoría de la motivación léxica de los lingüistas eslovacos Furdík y Ološtiak que aplicamos a nuestro análisis

diacrónico de las formaciones [DES-X-IZAR]. Pero primero haremos hincapié en la estructura misma, en particular resulta interesante la cuestión de si se trata de un paradigma parasintético o es un educto de la derivación sucesiva.

2. [des-x-izar], ¿un paradigma parasintético?

En líneas generales, las formaciones parasintéticas (2) en *des-*, tanto denominales como deadjetivales, presentan un valor semántico ‘privar de, quitar’, que en los casos de las primeras puede quedar especificado por matices secundarios: ‘hacer X de N’, dónde X = base: (*desmigajar*, *desmigar*, *destrozar*, *despedazar*, etc.); ‘alejar, sacar N de X’ (*destronar*, *desviar*, *descarrilar*, *desorbitar*, *despistar*, etc.); ‘deshacer X’ (*descacharrar*, *desmadejar*, etc.), y unos más (cfr. Brea, 1994: 115-116) (3). En los parasintéticos deadjetivales, la interpretación semántica queda reducida a ‘privar de, quitar las cualidades / el carácter expresado por Adj’ (*deshumanizar*, *descrudar*, etc.). La peculiaridad de este tipo de formaciones consiste en que muchas de ellas pueden interpretarse, tanto morfológica como semánticamente, desde dos perspectivas distintas (4):

I) parasintética, con el valor privativo:

[des [nacional]_A izar]_V

[des [vínculo]_N ar]_V

II) derivación secundaria, con el matiz reversivo:

[[des[[nacional]_A izar]_V]_V

[[des[[vínculo]_N ar]_V]_V

La segunda interpretación II) implica la previa acción de [*N/Adj* + *-izar*]. La información sobre si un objeto ha sido nacionalizado antes de desnacionalizarlo viene proporcionado por el contexto —aunque no siempre— de manera que la segunda interpretación quedaría vinculada al habla. A nuestro modo de ver, el rasgo de ‘perteneciente o relativo a una nación’ (DLE 2014) puede ser una cualidad intrínseca de un objeto. Además, el sufijo *-izar* admite tanto lecturas causativas perfectivas (cfr. Rebollo Torío 1991, Lavale Ortiz 2007) como las imperfectivas que

indican solo la acción en progreso sin llevarse a cabo por completo (cfr. Sokolová 2009). En Šinková (2016) argumentamos que las derivaciones denominales y deadjetivales en *des-* no requieren necesariamente la existencia léxica del estado previo en *-ar/-izar*, apoyándonos en los planteamientos de la morfología paradigmática donde la organización del léxico se da en paradigmas y sobre las relaciones entre los lexemas a base de semejanzas analógicas (5). Por tanto, nos inclinamos a defender la existencia y la capacidad creativa del paradigma [DES-X-IZAR] como una unidad formal con el significado prototípico ‘privar de/quitar (una de) las características señaladas por la base X’.

3. Teoría de la motivación léxica

En las obras de Furdík (2008) y Ološtiak (2007, 2011) viene esbozada una compleja red de diecisiete motivaciones que rigen y organizan todo el léxico. En el centro está la motivación paradigmática. Se define como la elemental, está presente en todas las unidades léxicas, incluso en las palabras simples. La motivación lexicogenética, a su vez, es contemplada como imprescindible para la descripción del sistema léxico. Las motivaciones se clasifican en dos grupos. Las motivaciones tradicionalmente reconocidas (fónica, morfológica, semántica) junto con las propuestas por los autores —la motivación lexicogenética, sintáctica, fraseológica y «onímica» (del griego *onoma* ‘nombre’)— forman el grupo de las llamadas motivaciones inherentes, es decir, propias de la lengua. En oposición está la clase de motivaciones adherentes que comprende la motivación territorial (dialectalismos), socioléctica (sociolectos: profesionalismos, jerga, etc.), estratificativa (coloquialismos, cultismos, voces poéticas), expresiva (lexemas con matices expresivos, emotivos, etc.), terminológica (términos del lenguaje de especialidad), individualizadora (palabras de autor, ocasionalismos) y temporal (neologismos, arcaísmos). Una relación general que entrelaza todas las motivaciones adherentes es la motivación pragmática, dado que «la comunidad lingüística adopta una actitud frente a cada unidad léxica, la cual puede ser positiva, neutral o negativa». La motivación pragmática puede tener también un carácter individual (la actitud de un hablante) o generalizado (la actitud de toda una comunidad). Este tipo de relación

pragmática forma la parte añadida al léxico, de ahí el término «adherente» (Furdík, 2008: 58).

Las motivaciones cooperan entre sí. Así, por ejemplo, en neologismos, arcaísmos, pérdidas y discontinuidades léxicas se da una confluencia de la motivación lexicogenética con la temporal. Por otro lado, los préstamos, si bien son motivados interlingüísticamente (motivación interlingüística) al integrarse en el léxico, establecen relaciones con otras motivaciones; con la lexicogenética, en el momento, cuando un formante ajeno estimula la creación de voces autóctonas (un ejemplo del español sería el sufijo francés *-aje*) o cuando todo el lexema adquirido entra en los procesos derivativos de la lengua receptora como el motivante. Aún más plausible se ve esta cooperación en los calcos. Los autores no se limitan solo a trazar una simple clasificación. Su objetivo principal es proyectar el complejo sistema de motivaciones en el que se realiza el léxico. Trabajan, por tanto, con los términos como radio de acción, dinámica de motivación, jerarquía o funciones de motivación (Ološtiak 2011).

3.1 Características de la motivación individualizadora y su cooperación con otras motivaciones

La motivación individualizadora (la MI en adelante) ya por su título indica la relación con lo individual, de manera que sus motivados son los llamados ocasionalismos y/o palabras de autor. Además, la MI se caracteriza como no reproducible, inusual, asociada al contexto y al habla, y por tanto no normativa, expresiva, impredecible, de uso funcional único y facultad nominal (Ološtiak, 2010: 256-257). Cabe señalar que «no todas las propiedades operan con la misma validez» (*ídem.*). Al mismo tiempo, la MI interactúa con otros tipos de motivación léxica. La principal cooperación se da con la motivación lexicogenética, pero pueden intervenir otros tipos de motivación. En el presente estudio se muestra relevante la interacción de la MI con la motivación expresiva, temporal e interlingüística. A continuación, describimos brevemente dichas cooperaciones tal y como las introdujo Ološtiak en sus trabajos (2009 y 2010).

La presencia de la motivación lexicogenética resulta crucial en la formación de un ocasionalismo ya que pone en marcha los mecanismos lexicogenéticos de la

lengua. Si el mecanismo es altamente productivo en la lengua, el grado de impredecibilidad puede hasta eliminarse. La palabra inventada es comprensible al lector porque este es capaz de descomponerla morfológica y semánticamente. La descomposición semántica es más complicada en los compuestos y en las derivaciones poco frecuentes u obsoletas.

Es evidente entonces que la relación entre expresividad y lexicogénesis se da en proporción inversa. Los occasionalismos resultan altamente expresivos —y en la mayoría de los casos impredecibles— si se emplean como motivantes extranjerismos o palabras expresivas como tales o mecanismos de formación de palabras inusuales (*blending*, contaminación léxica, etc.).

La motivación temporal hace distinguir, por ejemplo, entre los neologismos y arcaísmos. Los occasionalismos presentan «un tipo extremo de elementos motivados temporalmente», debido a su característica de «uso funcional único» (Ološtiak, 2009: 73). A lo largo de su corta vida ni siquiera les da tiempo de envejecer, el rasgo neológico es, por tanto, su calidad permanente. Por último, Ološtiak (2010: 260) define el uso (o la citación) de una palabra extranjera como resultado de la cooperación de la MI y la motivación interlingüística.

4. Metodología

Las formaciones aquí estudiadas resultan del análisis que estamos llevando a cabo. La lingüística de corpus se muestra como la herramienta más útil para analizar la formación de palabras en diacronía. Según Pujol Payet (2009: 61) «es el único recurso que posibilita conseguir una visión general del uso de los procesos de formación de palabras, ya que permite disponer de datos cuantitativos respecto a cada afijo de la lengua del corpus y establecer comparaciones entre ellos». Con el fin de observar la evolución del paradigma [DES-X-IZAR], realizamos la primera búsqueda de las formaciones en el *CORDE* (*Corpus Diacrónico del Español*) en un período delimitado, entre 1850 y 1950. Una vez establecida la lista del corpus se analizan los datos que proporcionan el *CORDE* y la *Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España* (“Prensa” en adelante) (6). La consulta de *Google Books* (7), que se mostró muy válida en el análisis de las formaciones parasintéticas entre 1726 y 1904 (Šinková 2017), pierde sentido en el presente estudio debido a la alta fecha del

período delimitado. Las limitaciones que marca la legislación en temas de propiedad intelectual restringen el acceso libre a los textos digitalizados tanto de la Hemeroteca como de *Google Books* a partir de las primeras décadas del siglo XX. En *Google Books* contamos por tanto solo con las vistas en fragmentos que nos proporcionan únicamente datos cronológicos sobre la existencia del lexema buscado. Consultamos también el TLFi (*Trésor de la langue française informatisé*) y el *Etymonline* (*Online Etymology Dictionary*) (8) para tomar en cuenta la posible influencia extranjera en la creación de las voces estudiadas, es decir, para determinar o no la actuación de la motivación interlingüística.

DESBRUTALIZAR, *DESECELESIASITIZAR*, *DESEROTIZAR*, *DESINDIVIDUALIZAR*, *DESMERIDIONALIZAR*, *DESMUSICALIZAR*, *DESPAGANIZAR*, *DESPLANETIZAR*, *DEPOTENCIALIZAR*, *DESPROBLEMATIZAR*, *DESQUIJOTIZAR* (9) son los lexemas que según el análisis y los datos coleccionados parecen reflejar las características de ocasionalismos, aunque no todas. Se crean por la necesidad de nombrar el proceso en una situación concreta. En la mayoría de los casos, la frecuencia de uso no supera 10 registros. La falta de lematización en los diccionarios académicos corrobora la vinculación al habla. Si hubieran sido recogidos, se encontrarían institucionalizados y, por tanto, unidos a la lengua. Sin embargo, los lexemas analizados son reproducibles puesto que presentan formaciones potenciales del paradigma. Eso significa que pueden volver a crearse en cualquier momento cronológico. Se quiebra también la propiedad de impredecibilidad. El significado de los lexemas es bien predecible, debido a la estructura morfológica. Derivaciones con el prefijo *des-* con el matiz semántico de privación se dan en español ya desde tiempos antiguos, a lo que se suma el hecho de que las palabras de la misma estructura empiezan a consolidarse en uso en el mismo periodo (el siglo XIX, cfr. Šinková 2017). Un análisis diacrónico, por definición, implica observar no solo el nacimiento sino también la evolución de lexema analizado, su “vida” en los años/periodos siguientes. La historia de la lengua ofrece ejemplos cuando una palabra renace varias veces para consolidarse definitivamente en el léxico. En español son *social*, *proletario*, *obsoleto*, entre otras, que aparecieron en distintas épocas históricas, P. Álvarez Miranda (2008) les ha reservado el término «discontinuidades léxicas». Desde el punto de vista de la motivación léxica, aquellas palabras nacen como ocasionalismos, cumplen con todas las características, incluso

la de uso funcional único, surgen como la necesidad nominal de un individuo. No obstante, esa necesidad de un individuo puede convertirse en la necesidad de una comunidad o hasta de la sociedad. La motivación individualizadora pierde su vigor y al final desaparece, las palabras sufren el proceso de la llamada desmotivación individualizadora. Las palabras potenciales —el caso de nuestros lexemas analizados— cuya función consiste en rellenar los huecos en el sistema lexicogenético presentan mayor capacidad de perder la motivación individualizadora que los ocasionalismos «puros», que contienen en su estructura rasgos exclusivos, no normativos, altamente expresivos (cfr. Ološtiak 2009).

5. Análisis

Seguidamente expondremos los lexemas analizándolos junto con ejemplos de sus casos documentados y justificando la presencia de la motivación o —en algunos casos también— de la desmotivación individualizadora. Empezaremos precisamente con esta última.

Observamos el proceso de la desmotivación individualizadora en los lexemas *deserotizar*, *desindividualizar*, *despaganizar*. A pesar de que no forman parte del repertorio lexicográfico académico, es decir, aún no se hallan institucionalizados, ya en el periodo analizado documentamos un mayor número de registros si bien su entrada se dio por la motivación individualizadora. *Deserotizar* lo localizamos a partir de los años treinta, primero en una reseña del título americano "El sexo en la civilización", publicada en *La Libertad* (Prensa, 26/1/1930, página 4) y luego en un texto de Victoria Ocampo dirigido a José Ortega y Gasset en el cual cita a un filósofo alemán:

(a)

[GB] 1931 *Revista Sur*, I, p. 33

«La sexualidad **deserotizada** es el índice más seguro de la escisión de los instintos y lejos de tenerla que buscar entre los primitivos y los caníbales se la encuentra entre los representantes degenerados de la civilización». Esta afirmación de un filósofo alemán podría servir de epígrafe a *Lady Chatterley's Lover* (10).

Google Books como único de los tres corpus da más registros entre 1930 y 1950, pero solo en fragmentos a la vista. Aun así, podemos observar la pérdida de la motivación individualizadora, puesto que el uso de *DESEROTIZAR* se da en textos diferentes, de fechas diferentes.

Una situación similar se muestra en *DESINDIVIDUALIZAR* y *DESPAGANIZAR*. Para *DESINDIVIDUALIZAR* registramos un número mayor de casos, 28 resultados en prensa, mientras que en el caso de *DESPAGANIZAR* se testimonian 6 apariciones. Los primeros registros de los dos lexemas parecen ser motivados interlingüísticamente, pero sí introducidos por personas concretas, traductores:

(b)

[GB] 1871 D. F. De Asis Aguilar, Presbitero. *Vida del Excmo. é [sic] Ilmo. Sr. Don Antonio María Claret, Misionero Apostólico, Arzobispo de Cuba y despues de Trajanopolis*, Madrid, p. 332

En lo mas récio de la lucha, el Sr. Gaume consultó á los prela-
dos mas distinguidos por su virtud é ilustracion, no solo de
Francia sino tambien de las demás naciones de Europa y Amé-
rica, y hé aqui lo que le respondió el Excmo. Sr. Arzobispo de
Cuba, en 14 de Marzo de 1852: «Un hombre como V., mi ve-
nerable señor, no necesita de mi pobre y humilde voto. Sus pro-
ducciones literarias prueban que es V. competente para juzgar de
la reforma de la enseñanza. Aseguro á V. sin vacilar, que abundo
en su idea de *despaganizar* la educacion, las letras, las ciencias,
la política y todas las tendencias de la época actual; porque allí está
el cáncer que corroe la sociedad. Me felicito de poder aplaudir
el celo que le anima por los intereses de la Religion, y que ha
manifestado V. principalmente en el *Catecismo de perseverancia*
y en *El gusano roedor*, que conservo en grande estima (2).»

(1) *La Revolucion*, traducida por D. José María Puga y Martínez, tom. 6.º
página 273. Madrid, Olamendi, 1859.

(2) Tomamos esta Carta de la edicion de *La Revolucion* citada en la
nota anterior.

(c)

[Prensa] *El Clamor público*. 9/10/1858, página 2.

[Revelación magnética]

P. (Consultando mis notas.) Habéis afirmado que despojado del vestido corporal el hombre sería Dios.

R. Es verdad. El hombre entonces sería Dios; quedaría **desindividualizado**. Pero no pueda ser despojado de ese modo; á lo menos no lo será nunca:

[escrita por Edgar Poe, traducida por J. de Ga?nda] (11)

En cuanto a (b), el equivalente francés *DÉPAGANISER* tampoco parece estar institucionalizado, no está recogido en el *TLFi*, pero lo detectamos en unos documentos en *Google Books* a partir de 1833. *DESPAGANIZAR* aparece utilizado posteriormente por diferentes autores en prensa; el *CORDE* testimonia la correspondencia entre Unamuno y Ganivet, donde Unamuno habla de «despaganizar a España» y a Europa. Si bien la frecuencia de uso de este lexema no alcanza números altos, tampoco es ocasional.

A su vez, en el caso de *DESINDIVIDUALIZAR*, sí que el número de casos registrados es de considerar. Volvemos a insistir en que este lexema no forma parte de ninguna edición de los diccionarios académicos. Después de haber sido utilizado en la traducción de Edgar Poe, emplea el lexema Unamuno (4) y en el siglo XX sigue siendo utilizado por diferentes autores, entre ellos Antonio Machado y Eugenio d'Ors. *DESPAGANIZAR* y *DESINDIVIDUALIZAR*, a nuestro modo de ver, ilustran el proceso de la desmotivación individualizadora junto con el hecho de que su entrada podría haber sido motivada interlingüísticamente.

(d)

[Prensa] *La España moderna* (Madrid). 7/1896, página 24.

[La Regeneración del teatro español, por M. de Unamuno]

La psicología se reduce hoy en general al estudio de los fenómenos psíquicos, de los estados de conciencia, más bien que extenderse al de los individuos concretos; apenas balbuce lo que Stuart Mill llamó *etologia*, la ciencia del carácter. La psicología en su grado y fase actual **desindividualiza**, muestra en vez de almas (complejos concretos de estados de conciencias) tejidos de fenómenos anímicos, y sobre todo, nos presenta al hombre promedio típico,

La motivación interlingüística podría haber operado también en la creación de *DESBRUTALIZAR*, aunque *DÉBRUTALISER* no figura en el *TLFi*, el *Google Books* lo data desde los primeros años del siglo XVIII. Los documentos hallados muestran la funcionalidad de la motivación individualizadora también en el caso francés:

(e)

[GB] 1730 *L' Art De Bien Parler François*, Tome Seconde, Amsterdam

Débrutaliser.

Ce verbe fut fait par Me. la Marquise de Ram-
bouillet du tems de Mr. de Vaugelas. Il signifie *dé-
faire une personne de sa brutalité. Faire qu'un homme
brutal ne le soit plus.* Vaug.
Il ne se trouve point dans le Dict. de l'Acad.

En español, localizamos *DESBRUTALIZAR* en dos textos de prensa, lo emplea primero Unamuno (1916) y luego Samblancat (1922) con el significado de 'civilzar'.

(f)

[Prensa] *El Chispero* (Madrid). 7/6/1914, página 3.

[Tres cartas de Unamuno]

¿Pero poner su vida, su ardor en una obra moral, más aún, religiosa, si se quiere, mística, en una obra de **desbrutalizar** al pueblo [referencia a España], de llevarle a otras preocupaciones, de que no malgaste su espíritu en un espectáculo atontecedor? Usted esta loco, decididamente.

(g)

[Prensa] *La Voz* (Madrid). 26/7/1922, página 2.

[Superstición americana]

A los escritores les he dicho siempre: "Nuestro mercado, nuestro reino, está en este mundo; nuestra riqueza, estriba primordialmente en la educación de nuestro pueblo, se cifra en conseguir que el infinito rebaño analfabeto que puebla nuestra pampa se desanalfabetice y **desbrutalice**. A los obreros y a los campesinos les he predicado en mis conferencias: "No os vayáis. Está por cultivar media península [...].

Con este sentido lo recoge también Núñez Taboada en su *Diccionario francés-español y español-francés* (1838): «*DÉBRUTALISER, v. a. ‘Domesticar los animales. || Desasnar, civilizar : los racionales». *Google Books* da dos resultados más, posteriores a las fechas de prensa, de manera que podemos hablar de lexema motivado de manera individualizada. La cuestión es si habrá intervenido también la motivación interlingüística, o *DESBRUTALIZAR* es una extensión autóctona del paradigma [DES-ADJ-IZAR], establecido en el sistema, además de la capacidad creativa de autor.

Veamos ahora casos opuestos. Conforme a la documentación identificamos *DESMUSICALIZAR*, *DESPASIONALIZAR* y *DESPPLANETIZAR* como ocasionalismos propiamente dichos. *DESPASIONALIZAR* y *DESPPLANETIZAR* los registramos una sola vez, los dos en el *CORDE* en los textos de dos poetas conocidos, Franz Tamayo y Pedro Salinas respectivamente. *DESMUSICALIZAR* lo localizamos en un texto firmado por Joaquín Fesser, «un comentarista diario del hecho musical» (12).

(h)

[*CORDE*] 1905-1924 TAMAYO, FRANZ, *Proverbios sobre la vida, el arte y la ciencia*. [Bolivia] [Mariano Baptista Gumucio, Caracas, Ayacucho, 1979]

La mayor sed del espíritu humano es de unidad, y para alcanzarla se inventó la muerte. La metáfora es una tentativa imaginaria para alcanzar aquella unidad entre diversos planos mentales. La regla es que una excesiva elevación mental **despasionaliza** al hombre en proporción. En San Pablo la experiencia es inversa: cuanto más sube arde más.

(i)

[*CORDE*] 1940 Salinas, Pedro. *Correspondencia* (1923-1951), Tusquets, 1992.

Porque el mundo está como para **desplanetizarse**. La guerra de Europa no se ve nada clara. ¿Cómo van a salir de este equilibrio de fuerzas? ¿Por dónde puede venir la superioridad de los aliados? Yo no lo sé. Desde luego, podría venir de América.

(j)

[Prensa] *Revista musical* (Bilbao). 2/1913, n.º 2, página 2.

[Música pura... música impura]

Y no se crea que incurro en ninguna perogrullada ó candidez axiomática, porque ahí están ciertas escuelas modernistas que quieren desmentirme con

la **desmusicalización** de la música, como medio hipersublime de expresión para el pensamiento embriagado de fatuos refinamientos; descoyuntamiento de las leyes naturales para cómodo servicio de subjetividades... que quieren pasarse de subjetivas. [Joaquín Fesser]

Nuestro análisis no ha dado más casos en el periodo delimitado de manera que podemos hablar de ocasionalismos, o bien de creaciones de autor. Insistimos en que, debido a carácter de palabra potencial dentro de su paradigma, pueden volver a aparecer en cualquier momento posterior. De hecho, una búsqueda aleatoria en *Google Books* ha mostrado la actualización más frecuente de *DESPLANETIZAR* hoy en día.

DESECLESIASTIZAR, *DESMERIDIONALIZAR* y *DESPOTENCIALIZAR* presentan un caso peculiar; las tres formaciones se documentan en textos escritos por Miguel de Unamuno, por lo cual nos permitimos a llamarlos “unamunismos”. El cuadro siguiente resume las apariencias de los tres lexemas en los corpus examinados

Lexema	<i>CORDE</i>	Prensa	<i>Google Books</i>
<i>Desecclesiastizar</i>	1913 <i>Del sentimiento trágico de la vida</i>	1912 <i>Del sentimiento trágico de la vida</i> 1917 «La oleada europea» 1919 «La nueva inquisición»	1914 <i>Nuevo Mundo</i> , vol. 21
<i>desmeridionalizar</i>	1902 <i>Carta a Timoteo Orbe</i>	1901 «Sobre la lengua española»	1937 referencia al texto de Unamuno
<i>despotencionalizar</i>	1913 <i>Del sentimiento trágico de la vida</i>	1912 Prólogo a la <i>Estética</i> de B. Croce 1912 <i>Del sentimiento trágico de la vida</i> 1923 referencia al texto de Unamuno	sin resultados

Cuadro nº 1. Los casos de unamunismos en los corpus

Otro lexema usado por Unamuno, pero no únicamente, es *DESQUIJOTIZAR*. Según la documentación hallada, *DESQUIJOTIZAR* podría haber sido introducido en el habla por Unamuno y Ortega y Gasset:

(k)

[CORDE] 1905-1914 Miguel de Unamuno, *Vida de don Quijote y Sancho*

Quisiste hacer del mundo tu mundo, enderezando entuertos y asentando la justicia en él; ahora el mundo recibe a tu mundo como a parte suya y vas a entrar en la vida común. Te **desquijotizas** algo, pero es quijotizando a cuantos de ti se burlan. Con la risa los llevas tras de ti, te admiran y te quieren.

(l)

[GB] 1906 *Revista de derecho, historia y letras*, vol. 24., Buenos Aires

La influencia extranjera, las más premiosas necesidades del progreso el malestar económico y político, la última guerra con Estados Unidos, todo ha contribuido en España á fomentar una violenta corriente de ideas contra el ancestral quijotismo. «Hay que **desquijotizarse**»,

Más tarde, en 1926, emplea la palabra Luis Araquistán (Prensa); *Google Books* da unos casos más en los años cuarenta. De nuevo, la motivación individualizadora junto con la lexicogenética estimula el lexema que se actualiza también posteriormente gracias a su carácter de palabra potencial.

De la misma índole que los cuatro lexemas anteriores parece ser *DESPROBLEMATIZAR*. Si bien el número de documentos es más alto que en casos previos, casi todos los registros de prensa están relacionados con el autor de greguerías, Ramón Gómez de la Serna, 7 artículos entre 1909 – 1936.

(m)

[Prensa] *Nuevo mundo* (Madrid). 24/8/1928, página 14.

[Marginalia. Bañistas de la Puerta del Sol]

¡Qué otro modo de mirar las cosas y qué nuevos descubrimientos traería á nosotros el poder deambular en traje de baño por las principales vías de la ciudad central! Sentiríamos la vida más **desproblematizada**, y al asomarnos al escaparate de plumas estilográficas, nos sentiríamos mayores espontáneos. [Ramón Gómez de la Serna]

Entre los demás autores que hacen uso del lexema están intelectuales como Eugenio d'Ors (Prensa y *Google Books*) o Antonio Machado (*CORDE*). Cabe mencionar que también localizamos el equivalente francés *déproblématiser* (fuera del *TLFi*) en un diccionario de *Enriquecimiento de la lengua francesa* de 1845 (*Google Books*), lo que nos hace pensar en la motivación interlingüística como un estímulo más en la creación del lexema. No obstante, de momento se puede tratar solo de una hipótesis, los registros hasta ahora encontrados no manifiestan tal relación. Por otro lado, las apariencias de *Google Books* entre 1940 y 1950 y los datos de la época actual ponen en evidencia la pérdida de la motivación individualizadora.

5.1 Análisis semántico

Según indicamos más arriba, los lexemas analizados no están acogidos por ninguna de las ediciones del diccionario académico. Al mismo tiempo definimos para la estructura [DES-X-IZAR] el significado prototípico ‘privar de/quitar (una de) las características señaladas por la base X’. Conforme a los casos registrados podemos concluir que en general todos los lexemas estudiados se actualizan con el significado prototípico salvo *DESPLANETIZARSE*. Debido al valor locativo de la base (*planeta*), el lexema se realiza con el valor ablativo ‘alejarse de X’.

DESBRUTALIZAR y *DESCLESIASTIZAR* pueden entenderse como sinónimos de *civilizar*, ‘hacer civil a alguien/algo’, pero cada uno con sentido diferente. *Civil* es polisémico; en el caso de *DESBRUTALIZAR*, tanto Unamuno como Samblancat (cfr. *supra*) hacen referencia a ‘educar, ilustrar’, es decir ‘hacer civil’, donde *civil* correspondería a ‘sociable, urbano, atento’, mientras que con *desecclesiastizar* Unamuno hace referencia explícita a *desamortizar*, o sea ‘hacer civil’ donde *civil* se da en su séptima acepción (*NTLLE*: 1947 Academia Usual): «7. *For.* Perteneciente a las relaciones e intereses privados en orden al estado de las personas, régimen de la familia, condición de los bienes y los contratos».

(n)

[GB] 1914 *Nuevo Mundo*, Volumen 21

[...] más bien anarquista; es anti-civilizadora. Y nada nos urge más, pues que presumimos de ser un pueblo cristiano —ojalá del todo!— que civilizar, esto

es, hacer civil nuestro cristianismo, empezando por desamortizar, ó sea **desecclesiastizar**, el Evangelio. Y basta de digresión. [Miguel de Unamuno]

Resumimos el resto de los lexemas estudiados en el cuadro, introduciendo las interpretaciones semánticas conforme a los usos documentados.

Lexema	Significado
<i>DESEROTIZAR</i>	‘quitar/perder el carácter erótico’
<i>DESINDIVIDUALIZAR</i>	‘quitar/perder el carácter individual’
<i>DESMERIDIONALIZAR</i>	‘quitar/perder el carácter meridional’, sinónimos explicitados por Unamuno: <i>setentrionizar</i> (CORDE), <i>européizar</i> (Prensa)
<i>DESMUSICALIZAR</i>	‘privar de música’ ‘quitar/perder el carácter musical’
<i>DESPASIONALIZAR</i>	‘privar de pasión’
<i>DESPAGANIZAR</i>	‘quitar/perder el carácter pagano’, con el sentido de <i>cristianizar</i>
<i>DESPLANETIZARSE</i>	‘alejarse del planeta’
<i>DESPOTENCIALIZAR</i>	‘privar de potencia’
<i>DESPROBLEMATIZAR</i>	‘privar de problema’ ‘quitar/perder el carácter problemático’ (= el carácter incierto, dudoso)
<i>DESQUIJOTIZAR</i>	‘quitar (una de) las cualidades de quijote’ ‘privar de quijotismo’

Cuadro nº2. La definición semántica de lexemas analizados

6. Conclusión

Acabamos de exponer doce lexemas que en sus primeras manifestaciones indican algunas cualidades de ocasionalismos: I) se crean por la necesidad de un autor (concreto) o de una situación particular; II) se vinculan al habla —no están recogidos por ningún diccionario académico—; III) la mitad de ellos (los llamados unamunismos y ocasionalismos puros) parece cumplir con la característica de uso funcional único. No obstante, en los casos de *DESINDIVIDUALIZAR*, *DESPAGANIZAR* y *DESPROBLEMATIZAR* observamos el proceso de la pérdida de la motivación individualizadora debido al mayor número de registros, la variedad de textos en los que aparecen y los autores que los emplean. La estructura morfo-semántica de las voces analizadas impide que se formalicen los rasgos de impredecibilidad y no reproducibilidad, puesto que se trata de formaciones morfológicamente transparentes y semánticamente bien descomponibles. Al mismo tiempo, el paradigma [DES-X-IZAR] empieza a consolidarse en el siglo XIX y ganar el terreno a otro, semánticamente idéntico y hasta aquel entonces muy productivo, [DES-X-AR] (cfr. Šinková 2017). Los lexemas aquí expuestos corresponden a las llamadas palabras potenciales del paradigma [DES-X-IZAR] que han sido actualizadas por las motivaciones lexicogenética e individualizadora, en algunos casos estimuladas también por la motivación interlingüística. Esa actualización a su vez corrobora la hipótesis de la acuñación del paradigma [DES-X-IZAR] en el sistema lexicogenético del español hacia finales del siglo XIX formulada en Šinková (2017).

Notes

(1) Las voces “revolucionarias” (*descristianizar*, *descatolizar*, *despopularizar*, *desmoralizar*, *descentralizar*) se introducen durante los tiempos convulsos que la Revolución francesa y la posterior era napoleónica supusieron.

(2) «[...] la parasíntesis puede definirse como un procedimiento lexicogenético caracterizado por la actualización simultánea y solidaria de dos procesos lexicogenéticos diferentes, sea prefijación y sufijación (en el caso de la parasíntesis por afijación: engordar), sea composición y sufijación (en el caso de la parasíntesis en composición: corchotaponero). Esa simultaneidad y solidaridad debe basarse en la combinación de criterios morfológicos y semánticos» (Serrano Dolader, 1995: 8).

(3) Pujol Payet y Gibert Sotelo (2015) buscan y estudian criterios homogéneos para clasificar los parasintéticos denominales de modo unánime y regular. Proponen una clasificación apoyada en la Teoría de la Semántica Conceptual de Jackendoff, señalando que los verbos parasintéticos denominales muestran ciertas

regularidades en el significado estructural, lo que les permite relacionar los verbos con la estructura léxico-conceptual única.

(4) En la gramática eslovaca, siguiendo la teoría de la motivación léxica (Ološtiak, 2015: 420-467), este tipo de configuraciones igualmente recibe un doble tratamiento: o bien responden a las características de la llamada “confijación” (o sea, parasíntesis), o bien son eductos polimotivados, es decir, el lexema resultante puede ser motivado por más de un lexema motivante, por ejemplo, tanto *nacional* como *nacionalizar* pueden motivar (ser la base de) la creación de *desnacionalizar*.

(5) Desde los años ochenta, los trabajos de Van Marle (1985), Corbin (1989), Bybee (1988), Derwing and Skousen (1989), Booij (1997), Camus Bergareche (1996 y 1998), Camus Bergareche y Miranda (1996), Booij (2008 y 2012), Pounder (2000), Vallès (2004), entre otros, desarrollan las ideas de la organización del léxico en paradigmas y sobre las relaciones entre los lexemas a base de semejanzas analógicas. Resumimos por puntos los rasgos fundamentales y relevantes del modelo de la morfología paradigmática (MP):

a) la MP fue apoyada en el modelo de *Word and Paradigm*, aunque se da preferencia por el lexema como unidad básica o punto de partida;

b) la MP supone la recuperación de los conceptos tradicionales de *paradigma* y *analogía*;

c) la organización del léxico se estructura en paradigmas mediante relaciones morfofonológicas, semánticas y sintácticas, estas relaciones se dan tanto dentro de un mismo paradigma como entre distintos paradigmas dentro el léxico, de manera que hablamos de relaciones intra e interparadigmáticas;

d) la creación neológica se entiende como la extensión de un paradigma, que a su vez puede ser motivada por ambos tipos de relaciones, intra e interparadigmáticas; la analogía proporcional sobre un modelo concreto/abstracto se muestra como el generador más potente y habitual de estas creaciones, al lado de la no proporcional (cfr. Rainer 2013).

(6) El *Corpus Diacrónico del Español (CORDE)* ofrece la consulta de 250 millones de registros de textos de carácter muy variado (poesía, prosa literaria, textos jurídicos, expositivos, tecnicocientíficos, etc.) procedentes de todas partes del mundo hispanoamericano. La Hemeroteca de la *Biblioteca Nacional Española* da la posibilidad de acceder a más de mil títulos y “hojear” entre casi 5 mil páginas de la prensa. Dado que la prensa española se forja y propaga a lo largo de los siglos XVIII y XIX, esta colección digital representa un punto de referencia obligatorio para cualquier investigación sobre el español moderno y una fuente esencial para los objetivos del presente artículo.

(7) *Google Books* (o Google Libros) forma parte del mayor y el más famoso motor de búsqueda, Google, y gracias a un proyecto centrado en la digitalización de los libros que fue lanzado oficialmente en 2004, cuenta hoy día con la colaboración de diferentes bibliotecas, tanto universitarias (Universidad de Oxford, Universidad de Standford, Universidad Complutense de Madrid, entre otros) como públicas (como The New York Public Library o Biblioteca de Catalunya). Eso convierte *Google Books* en una herramienta extraordinaria que favorece la búsqueda de un determinado texto, fragmento o palabra en el interior de los libros digitalizados y nos ofrece una consulta de un enorme volumen de libros de distintas épocas históricas.

(8) *Le Trésor de la Langue Française informatisé* (TLFi) presenta una hábil herramienta accesible en línea. Se trata de la versión informatizada del *Trésor de la Langue Française*, un diccionario de los siglos XIX y XX en 16 volúmenes y un suplemento. El *Online Etymology Dictionary* (Etymonline) ha sido creado y lanzado por Douglas Harper, historiador, autor, periodista y lector de Estados Unidos. Las principales fuentes de esta obra en línea son: *An Etymological Dictionary of Modern English* de Weekley, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* de Klein, *Oxford English Dictionary* (2a. ed.), *Barnhart Dictionary of Etymology*, *Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache* de Holthausen y *Dictionary of American Slang* de Kipfer y Chapman (cfr. Harper, Douglas. *Online Etymology Dictionary* [consultado en 26-11-2020]).

(9) Introducimos los lexemas en letra versalita para señalar que sustituyen a toda la familia morfológica, es decir, no representan solo la categoría del verbo, sino también los sustantivos en *-ción* o *-miento*, adjetivos en *-ado*, *-dor*, *-ante*, etc. Definimos estos lexemas como acategoriales, tomamos la forma del infinitivo como la forma de mera citación igual que lo hace la morfología flexiva en paradigmas de conjugaciones verbales.

(10) Referencia a la obra de D. H. Lawrence. No hemos encontrado la versión original del texto citado, por tanto, no pudimos comprobar la posibilidad de la motivación interlingüística.

(11) En *GoogleBooks* hallamos la versión original de la obra de Edgar Poe publicada en 1852: *P. [Referring to my notes] You did say that „divested of corporate investiture man were God.“ V. And this is true. Man thus divested would be God — would be unindividualized. But he can never be thus divested—at least never will be— else we must imagine an action of God returning upon itself [...]*

(12) Así lo definen Emilio Casares y Celsa Alonso González en su libro *La música española en el siglo XIX* (Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, 1995).

Bibliografía

ÁLVAREZ DE MIRANDA, P.: *Las discontinuidades léxicas en la historia del léxico*. In: C. Company Company, J. G. Moreno de Alba (eds.), *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, Vol. I. Madrid: Arco Libros, 2008, pp. 1–44.

BOOIJ, G.: *Allomorphy and the Autonomy of Morphology*. In: *Folia linguistica*, 31(1-2), 1997, pp. 25–56.

BOOIJ, G.: *Paradigmatic morphology*. In B. Fradin (ed.), *La raison morphologique. Hommage à la mémoire de Danielle Corbin*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2008, pp. 29–38.

BOOIJ, G.: *The grammar of words: An introduction to linguistic morphology*. Oxford: University Press, 2012.

BYBEE, J.: *Morphology as lexical organization*. In: *Theoretical morphology*, 1998, pp. 119–141.

BREA, M.: *A propósito del prefijo des-*. In: B.-P. Peira Pallares y J. Sánchez Lobato (eds.), *Sin fronteras. Homenaje a Ma. Josefa Canellada*. Madrid: Editorial Complutense, 1994, pp. 111–124.

CAMUS BERGARECHE, B.: *Analogía y morfología contemporánea*. In: *Dicenda: Cuadernos de filología hispánica*, 14, 1996, pp. 69–78.

- CAMUS BERGARECHE, B.: *Paradigmas en morfología derivativa: sustantivos españoles en -ez*. In: Verba, 25, 1998, pp. 357–374.
- CAMUS BERGARECHE, B., MIRANDA, A. (1996). *En favor de una morfología paradigmática: las formaciones españolas en -ata*. In: Revista Española de Lingüística, 26/2, 1996, pp. 271–300.
- CORBIN, D.: *Form, structure and meaning of constructed words*. In: Yearbook of Morphology, 2, 1989, pp. 31–54.
- CORDE: Real Academia Española. *Corpus diacrónico del español* [en línea], <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [Consultado entre 2019–2020].
- DLE: Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*, 23^a. edición [en línea], <<http://www.dle.rae.es/>> [Consultado entre 2019–2020].
- DERWING, B. L., SKOUSEN, R.: *Morphology in the mental lexicon: A new look at analogy*. In: Yearbook of morphology, 2, 1989, pp. 55–71.
- Etymonline: Harper, Douglas. *Online Etymology Dictionary* [en línea], <<https://www.etymonline.com/>> [Consultado entre 2019–2020].
- FURDÍK, J.: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Martin Ološtiak (ed.). Košice: LG, 2008.
- LAVALE ORTIZ, R. M. (2007). *Causatividad y verbos denominales*. In: ELUA. Estudios de Lingüística, 21, 2007, pp. 171–207.
- NTLLE: Real Academia Española. *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* [en línea], <<http://ntlle.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>> [Consultado entre 2019–2020].
- OLOŠTIAK, M.: *Interlingválna a slovotvorná motivácia*. In: Jazykovedný časopis, 58, 2007, s. 103 – 112.
- OLOŠTIAK, M.: *O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek*. In: M. Šimková. (ed.), Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Bratislava: Veda, 2009, s. 67 – 84.
- OLOŠTIAK, M.: *K charakteristike okazionalizmov v internetových diskusiách*. In: J. Hladký, L. Rendár (eds.), Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 256 – 263.
- OLOŠTIAK, M.: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.
- OLOŠTIAK, M.: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015.
- POUNDER, A.: *Process and Paradigms in Word-Formation Morphology*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter, 2000.
- Prensa: Biblioteca Nacional de España (2008). *Hemeroteca Digital* [en línea], <<http://hemerotecadigital.bne.es/index.vm>> [Consultado entre 2019–2020].
- PUJOL PAYET, I.: *A propósito de los sustantivos en -ada: una reflexión metodológica acerca del análisis de la formación de palabras en diacronía*. In: Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua, 2, 2009, pp. 53–79.
- RAINER, F.: *Formación de palabras y analogía: aspectos diacrónicos*. In I. Pujol Payet (coord.), Formación de palabras y diacronía. La Coruña: Universidade da Coruña, 2013, pp. 141–172.
- REBOLLO TORÍO, M. A. -Izar. In: Anuario de estudios filológicos, 14, 1991, pp. 405–412.

- SERRANO DOLADER, D.: *Las formaciones parasintéticas en español*. Madrid: Arco Libros, 1995.
- SOKOLOVÁ, M.: *Adaptácia prevzatých slovies v slovenčine*. In: M. Ivanová (ed.), *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 96–110.
- SOTELO, E., PUJOL PAYET, I.: *Semantic approaches to the study of denominal parasynthetic verbs in Spanish*. In: *Morphology*, 25.4, 2015, pp. 439–472.
- ŠINKOVÁ, M.: *La morfología paradigmática y la motivación lingüística: El caso de los derivados parasintéticos en des- en el español moderno*. In: S. Alcoba, C. Buenafuentes y G. Clavería (eds.), *Los lindes de la morfología*. Anexos de Revista de Lexicografía, 37, 2016, pp. 185–199.
- ŠINKOVÁ, M.: *Las formaciones parasintéticas en el español moderno (1726-1904). La morfología paradigmática y la motivación léxica desde la perspectiva diacrónica*. Brno: Universidad Masaryk, 2017.
- TLFi: Dendien, Jacques. *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* [en línea], <<http://atilf.atilf.fr/>> [Consultado entre 2019-2020].
- VALLÈS, T.: *La creativitat lèxica en un model basat en l'ús: una aproximació cognitiva a la neologia i la productivitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- VAN MARLE, J.: *On the paradigmatic dimension of morphological creativity*. Dordrecht: Foris, 1985.

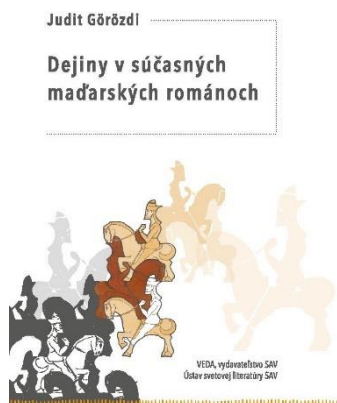
Resumé

About the formations [des-x-izar] between 1850-1950. Occasionalisms and author's words

The article studies formations of the [DES-X-IZAR] paradigm detected between 1850–1950. The paradigmatic morphology model and the theory of lexical motivation are applied. The lexemes exposed in the text reflect the characteristics of the occasionalisms, words whose creation is motivated by the needs of an individual and fulfil other characteristics: unpredictability, expressiveness, link to speech, non-reproducibility, among others. The peculiarity of the present analysis is that lexemes of [DES-X-IZAR] present potential words that fill gaps in the morphological system of language. Therefore, they can more easily undergo the process of individualizing demotivation. The diachronic character of analysis and the possible influence of a foreign language (French, English) represent other particularities we realize in the article.

RECENZIE – REVIEWS

KALEIDOSKOP DEJÍN A NARÁCIE V SÚČASNÝCH MAĎARSKÝCH ROMÁNOCH

Recenzovaná publikácia: GÖRÖZDI, Judit. *Dejiny v súčasných maďarských románoch*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 85 s. ISBN 978-80-224-1774-7.

Najnovšia vedecká monografia J. Görözdiovej, v podobe grantového výstupu, predstavuje upravené, prehodnotené a sumarizujúce závery autorkinho viacročného vedeckého bádania v oblasti narácie dejín a dejinnosti vo vybraných prozaických útvaroch maďarskej proveniencie. Niektoré zo zapracovaných častí boli preto už publikované v časopisoch a vedeckých zborníkoch, t. j. boli v odborných kruhoch komunikované, príp. recenzované a diskutované. Ide teda o pridanú hodnotu uceleného knižného spracovania. Ako pridanú hodnotu vnímame aj sekundárny rozmer publikácie, ktorá okrem naznačeného spoločného menovateľa či hlavnej výskumnej línie, poskytuje aj unikátny pohľad na maďarskú románovú produkciu. Autorka totiž v jednotlivých kapitolách uchopuje v maďarských čitateľských kruhoch rezonujúcu tvorbu P. Esterházyho, L. Darvasiho, P. Závalu, L. Krasznahorkaiho, L. Grendela, L. Mártona, ale aj ženských spisovateliek: Zs. Rakovszkej, J. Kovátsovej, Anikó N. Tóthovej či E. Bánkiovej. Slovenskému čitateľovi sú takto sprostredkované informácie aj o literárnych produktoch, ktoré sú v slovenskom percepčnom prostredí menej známe.

Vedecká monografia, koncipovaná do šiestich kapitol, sa opiera o žánrové tradície a východiská historickej narácie v širšom literárnoteoretickom a historiografickom diskurze. Kým v Esterházyho prózach *Harmonia caelestis* a *Jednoduchý príbeh čiarka sto strán – šermovacia verzia* odкрýva autorka formu postmoderného historického románu ako spôsobu spracovania minulosti a jej participácie na vytváraní kolektívnej pamäti, v druhej kapitole, na textoch Lászlóa Darvasiho *Legenda o kaukliaroch so slzami*, Lászlóa Mártona *Bratstvo* a Lajosa

Grendela *Odkundesí* sa k deštruovaniu a znovukonštruovaniu rozprávačskej tradície pripájajú inšpirácie magického realizmu a postkoloniálnych teoretických prístupov. Dejiny ženskou optikou obohacujú tematiku spracovania tzv. národných či veľkých dejín u štyroch uvedených prozaičiek o sociálny (menšiny a marginalizované skupiny) a rodový aspekt (Zs. Rakovszky *Tieň hada*, Judit Kováts *Bez vlasti*, Éva Bánki *Mesto dažďa* a Anikó N. Tóth *Úlomky svetla*). Románovú trilógiu Pétera Nádasu *Paralelné príbehy* analyzuje autorka cez telesné a telesno-ideologické aspekty, ústiace k moci a teórii chaosu. Vybraný Závadov román *Prirodzené svetlo* prestupuje v piatej kapitole monografie úzke hranice literárnej narácie k ďalšej forme umenia zachytávajúcej „pamäť“, a to k fotografii. Posledná kapitola je venovaná apokalyptickému modelu spochybňujúcemu dejiny ľudského bytia, pričom deštruovanie vzorcov identifikuje Görözdiová v románe Lászlóa Krasznahorkaiho s vojnovou tematikou *Vojna a vojna* (*Háború és háború*, 1999).

Monografia nestavia na jedinej koncepcii – otvára dvere i okná viacerým prístupom, ktoré môžu problematiku spracovania dejín, vnímania historických súvislostí či vymedzenia bytia v kontexte historickej kolektívnej pamäti vymedziť v konkrétnych textoch so špecifickým fókusom na artikulované javy. Sme súčasťou dejín, učíme sa z minulosti a kráčame k „novým“ obdobiam, ktoré čochvíľa opäť zapadnú prachom času a ostanú históriou. Ako sa fixujú cez pamäť literárnych komunikátov? Ako nás ovplyvňujú? Čo zdôrazňujú, príp. zastierajú (na čo zabúdajú)? Kam smerujú? Spoločné a individuálne dejiny... Dekonstrukcia obsahov a tradícií, deštrukcia kauzálnu-logického charakteru dejín atď. – to všetko môže čitateľ dešifrovať na stránkach invenčnej vedeckej monografie J. Görözdiovej. Monografia zároveň predstavuje zásadný príspevok do portfólia odbornej literatúry mapujúcej recepciu inonárodných literárnych artefaktov na Slovensku.

Anita Hut'ková

SLOVENSKÁ DRÁMA 20. STOROČIA PRE TALIANSKÉHO ČITATEĽA

Recenzovaná publikácia: KROČANOVÁ, Dagmar: *Capitoli della storia del dramma e del teatro slovacco del ventesimo secolo*. Bratislava: STIMUL, 2020, 86 s. ISBN: 978-80-8127-288-2.

Docentka Dagmar Kročanová patrí medzi popredné odborníčky na slovenskú drámu, z vývinového hľadiska najmä na obdobie 20. storočia. Mal som možnosť čítať od nej niekoľko vedeckých a odborných publikácií, ktoré traktovali uvedenú tému, naposledy vynikajúco spracovanú *Antológiu slovenskej drámy 1920-1948*, ktorá vyšla minulý rok (2019) ako súčasť autorkinho vedeckého výskumu modernizmu v slovenskej literatúre v rokoch 1900-1948.

Som rád, že tento rok sa mi do rúk dostala ďalšia Kročanovej publikácia – *Capitoli della storia del dramma e del teatro slovacco del ventesimo secolo* (v slov. *Kapitoly z dejín slovenskej drámy a divadla 20. storočia*) – a to hneď z niekoľkých dôvodov. V prvom rade je dôstojným príspevkom k téme založenia Slovenského národného divadla (SND) v Bratislave. Týmto vhodným načasovaním (čo bol predpokladám i jej zámer) kniha nadobúda i širší spoločenský, literárno-historický a zároveň i aktualizčný význam. Vznik SND je vlastne i vznikom profesionálneho divadelníctva u nás.

Ďalší význam vidím v kontaktnom kontexte, t. j. v zmysle kontaktu slovenskej drámy a jeho súčasného vnímania so špeciálnym zreteľom na zahraničného, v tomto konkrétnom prípade talianskeho recipienta. Potešilo ma aj to, že autorka sa rozhodla publikáciu napísať v talianskom jazyku, čím čiastočne zaplnila značne nepopísané biela miesta v oblasti slovenskej drámy určené pre talianske prijímajúce čitateľské publikum. Kniha sa stane nepochybne relevantnou lektúrou pre študentov slovakistiky na Lektoráte slovenského jazyka a kultúry Bolonskej univerzity vo Forlí (na ktorom autorka v minulosti pôsobila a teda detailne pozná jeho potreby), ako aj didaktickou pomôckou pre učiteľa, resp. lektora na hodinách slovenskej kultúry a reálií. Ako jej nástupcu na tomto pracovisku ma to teší o to viac, keďže si viem predstaviť jej praktické využitie – či už v oblasti výskumu (nezabúdajme, že je výstupom vedeckého projektu Vega *Modernizmus v slovenskej literatúre II*), ako aj samotného didaktického procesu vo vyučovaní slovakistiky v Taliansku. Rovnako ju môžu používať slovakisti na rímskej univerzite La Sapienza,

pre ktorých autorka v minulosti pripravovala prednášky (tie sa napokon stali aj relevantnou súčasťou knihy). Tento prvotný význam by som však rozšíril na širšie talianistické prostredie – a to nielen študentov slovakistiky v Taliansku, ale aj talianskych študentov na Slovensku, ako aj kolegov - učiteľov, ktorých táto téma zaujíma, no doposiaľ nebola v talianskom jazyku výraznejšie spracovaná. V publikácii teda vidím výrazný kontaktný (či použijúc Ďurišinov výraz – z vedeckého hľadiska i kontaktologický) charakter.

Práca je rozdelená do troch kapitol, ktoré zároveň predstavujú tri tematické okruhy. Autorka k témam síce pristupuje na základe selektívneho kľúča (napokon, inak ani nemohla, keďže nejde o klasické syntetizujúce dejiny slovenskej drámy), no jej výber autorov, resp. diel je z hľadiska daného obdobia reprezentatívny, jasne a logicky zdôvodnený a štruktúrovaný a má výrazný kontextualizačný charakter.

Prvú časť autorka venuje významu SND od jeho založenia, sleduje jeho vývin v kontexte širšej kultúrnej situácie (práve toto by som rád podčiarkol, keďže pre zahraničného recipienta ide o nosný aspekt), repertoár divadla a jeho osobnosti, význam českých divadelníkov či postupnú výchovu hercov. Špeciálnu pozornosť venuje prekonávaniu realizmu a nástupu modernistických tendencií, všíma si však aj pnutie na osi oficiálna línia/cenzúra a podobne. Z osobností (v kapitole *Limity modernistickej drámy na Slovensku*) sa v rámci jej prípadovej štúdie zameriava najmä na Júliusa Barča Ivana, jeho celkový význam, inovatívnosť a tematické i formálne špecifická, ktorými obohatil slovenskú drámu. Oceňujem, že autorka nepristupuje k tejto téme popisne, no synteticko-analyticky, pričom veľmi často využíva komparáciu (napr. porovnanie začiatku a konca medzivojnového obdobia či spracovanie určitých tém v minulosti a ich odkaz a interpretácia v súčasnosti a podobne – dodávam, že toto neplatí len pre túto kapitolu, ale pre prácu ako celok).

Ďalšiu kapitolu, ktorá približuje dve vybrané osobnosti slovenskej histórie (Juraj Jánošík a Ľudovít Štúr) možno podľa môjho názoru považovať za najoriginálnejšiu v celej práci. Autorka sa v kapitole *Hrdinovia očami žien* pozrela na osobnosti, ktoré reprezentovali či dodnes reprezentujú hodnoty sociálnosti, spravodlivosti a národovectva, neraz vedúce k vytváraniu pomyselných mýtov či stereotypov. Kročanová analyzovala tieto obe osobnosti ergo postavy optikou žien (teda hry, v ktorých vystupujú obe osobnosti ako postavy) a to z odlišného obdobia

(Mária Rázusová Martáková a Jana Juráňová). Ide nepochybne o odvážny, no originálny prístup. Autorka stále v zhode s jasne stanovenou metodológiou priblížila rôzne podoby spracovania jánošíkovskej a štúrovskej tradície v našich dejinách literatúry, divadla a filmu a všíma si ich diferentné interpretácie. Ani tu neobišla kontext vplyvu daného obdobia na tieto divadelné hry či filmy z hľadiska cenzúry či možných zásahov pred rokom 1989 a neuniká jej ani špecifické obdobie deväťdesiatych rokov 20. storočia v oblasti kultúrnej politiky.

Za nosné si autorka vybrala interpretačné stvárnenie z pera spomínaných Márie Rázusovej Martákovovej (*Jánošík*) a Jany Juráňovej (*Misky strieborné, nádoby výborné*). Ako sama konštatuje, obe hry využívajú historickú postavu polemicky až subverzívne. Kým Martákovovej *Jánošík* nadväzuje na tradíciu veršovanej drámy, Juráňová už využíva postmodernistické prístupy, nehovoriac o feministickom zafarbení jej tvorby. Mimochodom, cez Juráňovej interpretáciu dokáže Kročanová poukázať aj na spisovateľkine originálne prístupy vo výstavbe diela v rámci tematického plánu a jeho charakteristík – napríklad jej rigorózne rozdelenie na ženské a mužské postavy (mužské najmä v podobe nežijúcich predmetov), „mužský“ a „ženský“ jazyk, opäť stret minulého a súčasného (s konkrétnymi úryvkami z textov Ľudovíta Štúra) a podobne. Aj v tomto prípade Kročanová tému kontextualizuje a miestami i vhodne neutralizuje.

Tretia kapitola pod názvom *História, o ktorej sa (ne)hovorí* sa venuje ďalšej nepopísanej či ideologicky obchádzanej téme – a to je téma holokaustu v slovenskej dráme a slovenskom divadle (prvá časť kapitoly – personalizovaná v tvorbe staršej generácie Petra Karvaša, Juraja Váha a z mladšej generácie v tvorbe Viliama Klimáčka a Anny Gruskovej, ktorých drámy s touto tematikou boli uvedené až v novom miléniu), v druhej časti kapitoly autorka funkčne prechádza na tému antifašistického Slovenského národného povstania, ktorého interpretácie – ako to aj z jej analýz vyplýva – sa (nielen) v dráme krivili podľa ideologickej potreby doby. Opäť v nej evidujeme rôzne interpretačné prístupy (Ivan Stodola a Sláva Daubnerová), vyplývajúce z rôznych období ich vydania, spôsobu spracovania, ideovej interpretácie a formálneho vyjadrenia.

Ivan Šuša

PREKLAD A IDEOLÓGIA Z POHLĎADU MLADEJ VEDECKEJ GENERÁCIE

Recenzovaná publikácia: BACHLEDOVÁ, Marianna: *Ideológia v paratextoch k prekladovej literatúre 1968-1989*. Banská Bystrica: Belianum, 2018. ISBN 978-80-557-1495-0. 138 s.

Ideológia a kultúra (a v rámci kultúry literatúra a preklad) – to sú spojené nádoby, ktoré pred rokom 1989 v závislosti od aktérov (ne)dokázali vzájomne koexistovať. Jedným z nosných prvkov, ktoré charakterizovali uvedené obdobie, bola nepochybne cenzúra. Translatologička a romanistka Katarína Bednárová ešte v roku 2015 v úvodnej štúdii k vydaniu Slovníka slovenských prekladateľov umeleckej literatúry na základe svojich výskumov vhodne a funkčne stanovila niekoľko typov cenzúry: preventívna (schvaľovanie titulov do edičných plánov vydavateľstiev), redakčná (pozmeňovanie alebo vypúšťanie ideologicky nekorektných častí textu) a represívna cenzúra (zákaz vydania už pripravenej knihy alebo jej stiahnutie z obehu a následná likvidácia). Nie vždy išlo o priame šírenie ideológie (t. j. nebol zideologizovaný „obsah“), ale napríklad o štátnu podporu prekladom vybraných literatúr, diel a autorov. Niektoré diela sa prekladali na určené príležitosti a podobne. Edičná politika sa po prijatí tlačového zákona z roku 1949 (ktorého súčasťou bolo aj zoštátnenie súkromných vydavateľstiev) postupne dostala pod kuratelú štátu (Ústredný výbor KSS, Povereníctvo školstva a kultúry). V roku 1969 vznikla Ústredná edičná rada, neskôr Slovenské ústredie knižnej kultúry. Negatívne trendy sa prejavovali u nás aj v sedemdesiatych rokoch – a to aj v spojení pôvodná tvorba – preklad, resp. recepčný kontext vydávaných diel.

Práve na normalizačné obdobie až po spoločensko-politické zmeny (1968-1989) sa vo svojej najnovšej monografii (rozdelenej na štyri kapitoly plus piata výskumná) zamerala mladá banskobystrická translatologička a anglistka Marianna Bachledová. Výraz „mladá“ nespomínam náhodou. Z práce je totiž evidentné odosobnenie či odstup (inými slovami povedané absencia priamej participácie a angažovanosti) a objektívny a svieži pohľad na uvedené obdobie vo vzťahu ideológia a preklad. Doktorka Bachledová vo svojom výskume kombinuje historiografický a materiálny (praxeologický – kvalitatívny i kvantitatívny) výskum, pričom nadväzuje na doteraz publikované monografie

a štúdie vybraných slovenských a zahraničných odborníkov (najmä slovenských, českých, anglo-amerických a ruských, spomeňme napr. Kusú, Kovačičovú, Pliešovskú, Tyšša, Wolghemutovú, Dimitrievovú a ďalších), čím tému ukotvuje do vedeckého kontextu. Bachedová si vopred jasne stanovila metodológiu a postupy, jej opis faktov, analýza a aj samotné výsledky teda pôsobia logicky a usúvzťažujú sa na osi ideológia-preklad. Dostatočnú pozornosť tiež venuje terminológii v zmysle definovania pojmov so skúmanou problematikou (Popovičov štrukturalistický model, Genettove názvoslovie, Tyššova klasifikácia kamufláže diskurzu a podobne). Autorka si v rámci témy kladie niekoľko základných otázok, na ktoré následne po detailnom archívnom výskume presne odpovedá. Z jej výskumov paratextov (teda predslovov a doslovov k existujúcim a vydaným prekladom diel umeleckej literatúry z cudzieho jazyka do slovenčiny) vyplývajú zaujímavé zistenia. Len pre zaujímavosť napríklad spomeniem aspoň dve z autorkiných zistení (výsledkov): z Bachedovej výskumov vyplýva, že 69 percent diskurzov v paratextoch z obdobia rokov 1968 – 1989 vykazuje znaky ideologizácie alebo to, že miera ideologizácie sa smerom k obdobiu tzv. nežnej revolúcie neznižuje. Oceňujem aj to, autorka monografie ponúka konkrétne úryvky jednotlivých paratextov a prehľadnú tabuľku s výsledkami analýzy, ktorá obsahuje meno a priezvisko autora, prekladateľa, dielo, rok vydania a kvantitatívne (indexovo) určenú mieru ideologizácie na škále stupnice od nula do desať bodov.

Za nosný prínos považujem najmä výsledky (na základe použitej kvantitatívnej metódy), na základe ktorej môžeme určiť mieru ideologizácie vo vzťahu ku konkrétnemu (para)textu. Práve predslovy a doslovy totiž formovali či v niektorých prípadoch skôr deformovali recepciu daného diela pre potenciálneho slovenského čitateľa.

Ivan Šuša

CHVÁLA NAŠEJ ALMA MATER

Recenzovaný publikácia: TATÁR, Jozef: *Diagnózy literatúry: O akademickéj literárnej vede v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici 2019, 172 s. ISBN 978-80-557-1623-7.

Literárny vedec doc. PaedDr. Jozef Tatár, PhD., pôsobil podstatnú časť svojho pracovného života na akademickéj pôde v Banskej Bystrici. Je absolventom PF v Banskej Bystrici, (1974 – 1978). Ako vysokoškolský pedagóg začínal na Filologickej fakulte UMB (2001 – 2004), neskôr pôsobil na Pedagogickej fakulte UMB. Stál pri zrode vedeckého periodika Filologická revue (1998), bol šéfredaktorom tohto štvrťročníka a po roku 2006 bol aj členom redakčnej rady Novej Filologickej revue. Od vzniku novovytvorenej Filozofickej fakulty UMB (r. 2008) až podnes pracuje ako docent na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy. Kto iný sa môže hrdiť takou dôvernou znalosťou banskobystrického literárneho kontextu? Považujeme preto za prirodzené, že práve v ňom skrsla chvályhodná myšlienka priblížiť významné aktivity a diela literátov a vedecko-pedagogických osobností nášho regiónu.

Cieľom monografie *Diagnózy literatúry* je priblížiť literárnovedný výskum od Vyššej pedagogickej školy (r. 1954) cez Pedagogický inštitút (1959), Pedagogickú fakultu (1964) až po súčasné akademické aktivity členov Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UMB. Kontinuita vedeckých snáh týchto pracovísk je „... evidentná nielen na pozadí individuálnych vedeckých programov osobností, bohatej variety vedeckých a odbornopopularizačných podujatí, ale aj kolektívne riešených výskumných tém, neraz na areálovej či medzinárodnej úrovni“ (Tatár, 2019, s. 11).

Monografia je kompozične rozdelená na dve časti. Už názov prvej časti *Banskobystrická literárna veda v čase a kritických reflexiách* naznačuje ciele autora priblížiť „... kontinuitné i diskontinuitné väzby na generáciu tzv. zakladateľov, existenciu jej tematickej i metodologickej diferencovanosti i variantnosti“ (ibid. s. 141). Vo vstupnej štúdii autor predkladá evidečno-kritický pohľad na literárnu vedu od 50. rokov minulého stor. až podnes. V nasledujúcich reflexiách približuje štyri najvýznamnejšie „zakladateľské“ osobnosti. Zdenko Kasáč je predstavený prostredníctvom svojich literárnych a literárno-kritických juvenílií, pričom Tatár

oceňuje jeho kritické kompetencie na princípe dôvery a serióznosti, kvalitu prienikov do diel rôznej proveniencie a druhovo-žánrového zamerania, jeho naturelu však bola predsa len najbližšia poézia. Pri tvorbe nasledujúceho portrétu sa autor zameria na dve monografie Eduarda Gombalu venované slovenským osobnostiam V. Paulínymu-Tóthovi, ktorému literárna veda venovala pozornosť iba okrajovo, a P. Tomkuljakovi, zabudnutému oravskému rodákovi, profesorovi cirkevných dejín a práva v banskobystrickom seminári, na ktorého tiež pozabudli v cirkevných dejinách. V kapitole s názvom *Polemický dialóg Milana Jurča v záujme literatúry* a dvojitým podtitulom *Nad publikáciou Dotyky a prieniky. Nad textami diel literatúry pre deti a mládež* predstavuje Tatár tvorbu literárneho vedca M. Jurča, jeho nútené „vyhostenie“ na perifériu spoločenského a pracovného života, publikovanie pod nepravým menom i trpký osud v rokoch normalizácie. Pri hodnotení Jurčovho diela autor chválou nešetrí: „Niet pochyb, že jeho tvorba, ktorú prezentuje v monografii, je vzácne vyrovnaná, zreteľne preukazujúca uplatňovanie láskavo-prísneho princípu k objektu svojho bádateľského prístupu.“ V nasledujúcej štúdii je predstavený komplexný vedecký profil Imricha Sedláka, ktorý od r. 1999 pracoval ako interný pedagóg a akademický funkcionár na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Jeho literárnovedné dielo s inklináciou k literárnej histórii naznačuje úzke prepojenie nielen s pedagogickou činnosťou, ale aj orientáciu na literárnu muzeológiu – zostavoval o. i. *Literárnomuzejný letopis Matice slovenskej* (1980 – 1997). Najviac sa zameriaval na región východného Slovenska, kde dlhší čas pôsobil (Strieborný vek, V čierťaziach búrok). Organizátorky a editorsky spolupracoval pri vydávaní mnohých vedeckých zborníkov nielen ako vedecký tajomník MS, ale aj ako pedagóg na FiF UMB. S hodnotením vedeckej tvorby I. Sedláka (*V čierťaziach búrok* 2001) a jeho editorskej práce sa podrobnejšie oboznámime aj prostredníctvom vybraných Tatárových recenzií v nasledujúcej časti.

V druhej časti zborníka pod názvom *Kritické pohľady na vedecké a odborné publikácie* prezentuje Tatár súbor reflexií a recenzií, ktoré vznikli prevažne v Banskej Bystrici alebo sú tematicky viazané s týmto prostredím. Jednotlivé recenzie nám odkrývajú originálne postrehy vnímaného literáta na tvorbu svojich súputníkov a kolegov. Pri nazeraní na monografiu (žiaľ, už zosnulého) Ľubomíra

Kováčika *Od obrazu k zmyslu básne* (1997) nám na myseľ prichádza Tatárova kolokácia – láskavo prísny pohľad, autor recenzie ho uplatňuje rovnako ako Jurčo, neznižuje však latku hodnotiacich kritérií. Z početných recenzií na konferenčné zborníky a monografie poznávame Tatárovu záslužnú a rozvetvenú literárno-kritickú tvorbu, selektívne spomenieme iba texty, ktoré sa tesne viažu na banskobystričné prostredie: Z. Kasáč: *Povstalecká literárna tradícia* (B. Bystrica : Metodické centrum 2000); M. Kováč: *Poetické úvahy o literatúre* (B. Bystrica : Metodické centrum 2000, ed. J. Lomenčík,); *Po štvrtýkrát o preklade a tlmočení medzinárodne* (FiF UMB 2002, ed. I. Sedlák); *O Kuzmánym a Moyzesovi vedecky* (MS a FiF UMB 2007, ed. I. Sedlák); *Podoby outsiderstva v umeleckej literatúre* (FHV UMB 2008, ed. Z. Bariaková a M. Kubealáková,); *Smiech, slzy a svet komiky* (FHV UMB 2011, ed. I. Jančovič); *Alfonz Bednár svojej dobe a dnešku* (FF UMB 2014, ed. K. Krnová); *Malé dejiny detstva v literárnom stredoveku* (autorka M. Kubealáková, Belianum, vyd. UMB 2016). Dva tematicky prepojené zborníky zostavili literárni vedci z FF UMB, oba vyšli v Poľsku: *Tematizácia samoty v literatúre* (Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku 2013, ed. Z. Bariaková a H. Jakubík); *Literárne variácie samoty a osamelosti* (Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, ed. Z. Bariaková, M. Kubealáková, 2013).

Už z púhej enumerácie titulov Tatárových recenzií na zborníky ostatných rokov, predtým roztrúsene publikovaných v literárnych periodikách, možno zaznamenať širokospektrálnosť tém a výskumných úloh literárnej vedy na FF UMB v Banskej Bystrici. Autor zakreslil pestrofarebnú mapu literárnej vedy na akademickej pôde od prvých brázd v 50. rokoch 20. stor. až po súčasnosť. Prostredníctvom monografie *Diagnózy literatúry* získavame možnosť sledovať mozaikovitý obraz literárnovedných výskumov v srdci Slovenska vykreslený majstrovským perom Jozefa Tatára, ktorý touto publikáciou vzdáva hold práci bývalých i súčasných kolegov – literárnych vedcov, a najmä našej Alma mater.

Hedviga Kubišová

JUŽNOSLOVANSKÉ JAZYKY A ČEŠTINA POD LUPOU

Recenzovaná publikácia: KREJČÍ, Pavel: *Eleven Fragments from the World of Czech and South Slavonic Languages. Selected South Slavonic Studies 2*. Brno: Masaryk University Press, 2019, 167 s. ISBN 978-80-210-9468-0.

Anglicky písaná publikácia Mgr. Pavla Krejčího, PhD. *Eleven Fragments from the World of Czech and South Slavonic Languages*, ktorá obsahuje – ako sám názov napovedá – jedenásť príspevkov k téme česko-južnoslovanského sveta, bola publikovaná v roku 2019 na Masarykovej univerzite v Brne.

Publikácia obsahuje kapitoly venujúce sa choronymám (5 kapitol), demonymám (2 kapitoly, z toho jedna recenzia), zoonymám a fytonymám (1 kapitola), a iným prácam venovaným práve česko-južnoslovanskému areálu, vrátane slovníkov (3 kapitoly).

Prvé kapitoly publikácie sú skôr prehľadového charakteru. Prvá z nich sa venuje publikáciám Masarykovej univerzity na tému južnoslovanských a balkánskych jazykov v 21. storočí, pričom druhá mapuje česko-južnoslovanskú lexikografickú publikačnú činnosť už od začiatku 20. storočia. Tretia kapitola sa potom zameriava priamo na tri slovníky, ktoré vyšli po roku 1990, a síce česko-bulharský, česko-macedónsky a česko-srbský. Autor tieto slovníky navzájom porovnáva a upozorňuje na isté nepresnosti v prekladoch či chýbajúce termíny. Príspevok môže preto slúžiť ako akýsi úvod, do ktorého by sme sa mali začítať predtým, než začneme skúmané slovníky nekriticky používať, a tiež ako všeobecný úvod do problematiky slovníkov príbuzných jazykov.

Najviac priestoru v svojej publikácii P. Krejčí venuje choronymám, a to choronymám používaným pre Bielorusko, Moldavsko, Írsko, Holandsko, Chorvátsko, Česko a Čechy (hlavne v bulharčine a v posledných dvoch prípadoch aj v iných slovanských jazykoch), prípadne choronymám Srbijska a Srpska v češtine. Autor sa zameriava najmä na vytýčenie sporných miest v prekladoch, do pozoru stavia slovníky i encyklopédie, ktoré často zlyhávajú či proste rezignujú na terminologickú správnosť. Na niektoré očividné nezmysly autor s vtipom upozorňuje, nezabúda však zdôrazniť, že nesprávne použitie termínov môže spôsobiť mnohé problémy. Tak je tomu nielen v prípade nepresných prekladov, ale aj vyrovnávania sa jednotlivých slovanských jazykov s názvami iných, často

novovznikajúcich štátov, kde autor na vhodných miestach predstavuje argumenty pre vhodnejšie riešenia pre daný jazyk, ako je tomu napríklad v prípade bulharského označenia Írska.

Translatologickým problémom sa venuje aj nasledujúca kapitola, zaoberajúca sa demonymami a etnonymami pre obyvateľov Bosny v súčasnej češtine. Tento veľmi aktuálny problém je zasadený do historického kontextu, pričom autor sleduje aj vývoj tendencií v označovaní v jednotlivých srbských, chorvátskych a bosenských slovníkoch. Autor sa nevyhýba ani hlbšiemu pohľadu na politickú realitu Bosny a Hercegoviny, čím prináša čitateľom ucelený obraz o problematike termínov označujúcich obyvateľov Bosny, a ich derivátoch.

V poslednej kapitole sa autor venuje prístupu rôznych južnoslovanských a českých lingvistov k zoonymám a fytonymám ako kategóriám, pričom rozoberá hlavne ich správne používanie v rámci jazykovednej terminológie. Príspevok je cenný pre jeho porovnávací potenciál, kedy nám autor predkladá viacero pohľadov z rôznych národných jazykovedných tradícií, a upozorňuje na zaujímavé momenty či argumenty, pričom predstavuje aj svoje riešenie, ktoré smeruje k zníženiu nejednoznačnosti tejto časti terminológie. V tomto zmysle ide o užitočný príspevok k debate o jazykovednej terminológii.

Publikácia P. Krejčího nie je tematicky striktne ohraničená. Ide skôr o voľne poprepájané príspevky k rôznym témam, ktoré sa dotýkajú češtiny a južnoslovanských jazykov, a ich vzájomných vzťahov. Tento fakt však nie je na škodu – umožňuje autorovi venovať sa viacerým aktuálnym témam v tejto oblasti naraz, upozorniť na prebiehajúce debaty, načrtnúť možné smery ďalšieho skúmania a vývoja, ako aj predstaviť areál vo väčšej šírke ako by tomu bolo v prípade klasickej monografie. Autor zároveň dokazuje svoj rozhl'ad a šírku svojho odborného záberu, ktorá zahŕňa lexikológiu, lexikografiu, politické a historické súvislosti, a mnohé iné. Jednotlivé kapitoly sú zrejme z priestorových dôvodov stručné (nie však na úkor obsahu), pričom nejedna z tém by si zaiste zaslúžila širšie rozpracovanie.

Jana Demelová

SPRÁVY A INFORMÁCIE – NEWS AND INFORMATION

ONLINE KURZ PRAXEOLÓGIA PREKLADU A TLMOČENIA:
EMPÍRIA ZO ZIMNÉHO SEMESTRA 2020 A PERSPEKTÍVY

*Tlmočníci majú vedieť o všetkom niečo
a o niečom všetko.*

Praxeológia prekladu a tlmočenia 1
- TLMOČENIE

Naštuduj si	Navštív a pouč sa
„Tl, ktorí sa zaoberajú pravou bez vedomosti, sú ako náhodníci bez kormidla a kompasu, ktorí keď vystupujú na loď, nikdy s istotou nevedia, kam plávajú.“ Leonardo da Vinci „Dobry tlmočník musí byť hochštapler. Je to človek, ktorý sa púšťa na more, nemá kompas, nemá mapu a nevie, kam ho to zavedie. Smerodajne nie je ani tak znalosť jazyka, z ktorého sa tlmočí, ale pohotovosť a schopnosť vyhnúť sa tomu, čo treba.“ Ján Vilikavský, TAS, 2017 Čo je praxeológia (Praxeology) tlmočenie	2020 Výučba v dennom štúdiu prebieha online. Pokyny dostanú študenti, ktorí sú zapísaní v AISe, mailom. Predpokladaný začiatok výučby je 2. týždeň ZS. ONLINE STRETNUTIA CEZ TEAMS SÚ NAPLÁNOVANÉ TAKTO: pond. 5.10.2020, 18.00 - 20.00 (úvod, polynj, inter- a transkultúrna komunikácia, komunikačné očakávania) ut. 13.10.2020, 18.00 - 20.00 (praktické analýzy, kultúrne ukotvené lexiká, tlmočenie z listu, (nepreložiteľnosť, tlmočenie o hudbu) ut. 27.10.2020 vždy 18.00 - 20.00 (Community interpreting, host) ut. 3.11.2020 (tlmočnická empiria, práca free lance tlmočníka - host prípadly neutralizovania) ut. 10.11. 2020 Týždňá ved: verejná beseda s prekladateľkou beletrie Paulinkou Šedíkovou Čuhovou Prekladateľka Paulina Šedíková Čuhová prijala pozvanie na online besedu so študentmi a študentkami praxeológie prekladu. Srdčne pozývame aj všetkých ďalších záujemcov. Moderuje Zuzka Bariaková. Témou budú preklady románov: Daniel Speck "Bella Germania", príbeh lásky talianskej gazdarbečky v Nemecku Olga Gjasnova "Práva nejasnosť jedného manželstva", súčasný berlínsky román ut. 17.11.2020 (samostatným) ut. 24.11.2020 prednáška s diskusiou na tému Celoživotné vzdelávanie translatívov v rámci cyklu Ideál a realita Hostka: Mgr. Kamila Schillová, PhD. z Fakulty polit. vied a medií, vzťahov UMB zkladateľka portálu a autorka projektu www.prekladatelka.com CZ utorok 1.12.2020 od 18.00 Prednáška s diskusiou o tlmočení pre žiadateľov o udelenie azylu na Slovensku Témy: Migračný úrad pri Ministerstve vnútra SR, žiadosti o medzinárodnú ochranu, tlmočenie pri azylových pohovoroch, jazykové bariéry v pobytovej tábore v Rohovciach a pod. Prednášajúce: Jana Zraková, riaditeľka procedurálneho odboru, Migračný úrad, Ministerstvo vnútra SR Andrea Böhmová, sociálna pracovníčka, Pobyťový tábor Rohovce LINK pre verejnosť: https://www.youtube.com/watch?v=... ut. 8.12.2020 (tlmočnické reflexie) Odporúčam: 24.10.2020 Podľa hesla Tlmočník má vedieť o všetkom niečo a o niečom všetko: Stretnutie s Poľskom 2, info tu Dávam do pozornosti knihu Heleny Tužinské: Medzi tlmočiteľmi, Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávaní. Pozrite si diskusiu o tejto knihe s autorkou tu Dávam do pozornosti knihu Barbory Vinczeovej: o neštrajoch tlmočenia Študenti na zahraničných pobytoch - majú povinnosť priniesť kredity za rovnaký alebo podobný kurz na zahraničnej univerzite

<https://www.ff.umb.sk/zbohusova/praxeologia-prekladu-a-tlmočenia-1-tlmočenie.html>

Na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici sa vyučuje kurz praxeológie prekladu a tlmočenia od r.2015 ako dvojsemestrový centrálny a celoročný kurz magisterského štúdia. Odvtedy sa naplánovaná obsahová kostra naplnila zásluhou vyučujúcich a ich hostí z praxe pragmatickými témami z pestrej palety povolaní, ktoré vyžadujú kvalifikáciu podľa študijného zamerania našich študentiek a študentov v študijných programoch pod zastrešujúcim označením "PT" – prekladateľstvo a tlmočníctvo.

V zimnom semestri 2020 som kurz "praxeology 1", ako dôverne skracujeme dlhý názov kurzu, viedla dištančnou formou, ktorá sa skutočne osvedčila. Na kurze sa zúčastňoval 1. ročník magisterského

denného i externého štúdia a teda študenti rôznych jazykových kombinácií alebo s jednopredmetovým zameraním (na jeden cudzí jazyk). Počas online hodín bolo kvôli dištančnej forme jednoduché prizvať skúsených hostí z praxe a zapojiť ich do priebehu výučby. Hostí som začala pozývať asi od polovice semestra po intenzívnej príprave v oblastiach praxeológie, interkultúrnej a transkultúrnej komunikácie, ako aj univerzálnych stratégií mediácie. Študentky a študenti uvítali možnosť klásť hosťom ciele otázky a fundovane diskutovať.

Oboznámenie študentov s perspektívami a kontextom ich budúceho profesijného zamerania má v štúdiu významné miesto. Hlavným cieľom je zorientovanie sa v mozaike rôznych povolání, ktoré v rámci svojej expertízy môžu v budúcnosti vykonávať. Intenciou je tiež zoznámenie sa s podstatnými aspektmi trhu s prekladateľskými a tlmočnickými produktmi, s heterogénnosťou súvisiacich povolání a s medzinárodnými a technickými trendmi pri výkone týchto povolání v súčasnosti.

V aktuálnom zimnom semestri bola ťažisková téma komunitné tlmočenie, tzv. *Community interpreting*, teda tlmočenie pre znevýhodnené skupiny, menšiny, migrantov, žiadateľov o azyl a azylantov. Okrem prednášky sa uskutočnila diskusia s učiteľkou nemčiny ako cudzieho jazyka v Rakúsku, ktorá je našou absolventkou nemeckého jazyka a kultúry PT-štúdia ešte na Ružovej ulici. Špecifikum jej práce je výučba migrantov z rôznych krajín, ktorí prichádzajú do Rakúska ako analfabeti a teda sa učia čítať a písať rovno v cudzom jazyku bez akýchkoľvek predchádzajúcich edukačných skúseností. Začiatkom decembra prijali pozvanie do diskusie Iveta Zraková, riaditeľka procedurálneho odboru Migračného úradu pri Ministerstve vnútra SR a Andrea Böhmová, sociálna pracovníčka z Pobytového tábora Rohovce. Beseda bola podnetná a nesmierne informatívna, zahŕňala podtémy ako legislatívny rámec kultúrnej mediácie, tlmočenie pri azylových pohovoroch, jazykové bariéry v pobytovom tábore v Rohovciach a pod.

Tlmočník na voľnej nohe, tzv. freelancer prezentoval študentom svoje skúsenosti s pracovnými jazykmi slovenčina, angličtina, ruština, ukrajinčina a maďarčina. Vysvetľoval náročnosť súčasného medzinárodného tlmočenia po telefóne v medicínskej alebo správnej (administratívnej, legislatívnej) oblasti. Flexibilným spôsobom sa pripojil aj do výučby s externými študentmi v pauze pred tlmočnickou zákazkou.

Študenti zistili, že získaním magisterského diplomu prekladateľstva a tlmočníctva dostanú iba "vodičský preukaz" začiatočníkov a že ich čaká samostatný tréning a neustále rozvíjanie zručností. Celoživotné vzdelávanie translátorov a pomoc pri výkone povolania si predsavzala Dr. Kamila Schillová z Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, zakladateľka portálu

a autorka projektu www.prekladatelja.com, ktorá bola rovnako hostkou praxeológie.

Počas Týždňa vedy a techniky 2020 (v skutočnosti ide o týždeň *popularizácie* VaT) sa uskutočnila verejná online beseda s prekladateľkou beletrie Paulínou Šedíkovou Čuhovou a moderátorkou Zuzkou Bariakovou. Témou boli preklady románov Daniela Specka "Bella Germania" a Olgy Grjasnowej "Právna nejasnosť jedného manželstva".

Webová stránka kurzu praxeológie 1, ktorú vediem verejne prístupným spôsobom, má viacero funkcií: informačnú, vzdelávaciu, organizačnú, motivačnú, plánovacia a dokumentačnú. Súvisiace webové stránky sú: Ideál a realita: prednáškový cyklus o tlmočnických a prekladateľských témach a Besedy s prekladateľkou, pričom do tohto cyklu plánujem prizvať aj odvážnych prekladateľov, ktorí sa nezľaknú názvu tradície besied (s prekladateľkou!) a budú debatovať o stratégiách prekladu krásnej literatúry, o práci korektora, redaktora či editora.

S potešením konštatujem, že z kurzu praxeológie sa stáva os získavania vedomostí o translačnej praxi, ako aj os podporovateľov kooperatívneho vzdelávania. Zámerom do budúcnosti je sprístupňovať online prednášky a besedy v rámci praxeológie širšiemu okruhu študentstva a odbornej verejnosti.

Zuzana Bohušová

O KONFERENCII A WORKSHOPE V4 PERSPECTIVES OF TRANSLATION STUDIES

Sychravé jesenné dni nezriedka odoberajú chuť do práce a štúdia. V prípade druhého vyšehradského projektového výstupu bol však pravdou presný opak. Pestrofarebné listy a kostrbaté, chvíľami ale celkom veselé slniečko prinieslo príjemnú tvorivú atmosféru aj do online prostredia trojdňového podujatia medzinárodnej vedeckej konferencie a workshopu *Perspectives of V4 Translation Studies* podporovaného Medzinárodným vyšehradským fondom (projekt č. 21910111). Obavy účastníkov z nedostatku osobného kontaktu tak definitívne zažehnalo. Akcia sa konala pod taktovkou hlavnej organizátorky doc. Simony

Kolmanovej, PhD. z Katedry stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Karlovej univerzity a do projektu sa zapojili nielen pracoviská participujúce na projekte, t. j. Fakulta modernej filológie Varšavskej univerzity, Filozofická fakulta ELTE v Budapešti a Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ale aj partneri z iných zahraničných univerzít a pracovísk.

Tri nahusto vyplnené konferenčné dni (9. – 11. 11. 2020) poskytli priestor viac než tridsiatim referujúcim, ktorí výsledky svojich výskumov prezentovali v slovenskom, českom, maďarskom, resp. poľskom jazyku. Živá bola tiež diskusia k predneseným referátom a virtuálny priestor jej dodal zvláštne čaro. V posledný deň podujatia pedagógovia, študenti i prekladatelia spojili svoje sily do zaujímavých workshopových aktivít, zacielených primárne na umelecký preklad.

Univerzita Mateja Bela mala – už tradične – výrazné zastúpenie. Okrem vedeckých príspevkov dr. A. Račákovej a dr. A. Huťkovej vystúpili na konferencii a workshope aj poslucháčky bakalárskeho a magisterského štúdia v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo: Karolína Šikúrová, Aneta Nagyová, Beatrix Dudášová, Anabela Balázsová, Mária Čičková, Katarína Maslaňáková, Viktória Petrasová a Martina Jesenská. Pod vedením svojich tútoriiek (dr. A. Huťkovej a dr. A. Račákovej) prezentovali svoje praktické i teoretické skúsenosti z práce na prekladoch vybraných umeleckých komunikátov.

Študentkám touto cestou chceme poďakovať za záujem, aktívny prístup a obetovanie voľného času na prípravu vlastných výstupov i za celkové úspešné reprezentovanie našej univerzity na medzinárodnom zahraničnom podujatí. Veríme, že ich pozitívne ohlasy povzbudili do ďalšej tvorivej práce. Príspevky účastníkov budú v rámci projektu publikované.

Viac informácií na: <https://v4translation.ff.cuni.cz/>

Anita Huťková

JAZYK V MESTE – DOKUMENTOVANIE MULTIMODÁLNEJ SEMIOSFÉRY JAZYKOVEJ KRAJINY

Prvá polovica októbra patrí už mnoho rokov v kalendári vedeckých podujatí na Filozofickej fakulte UMB tiež konferencii *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe*. Organizátori ju naplánovali aj na tohtoročný október. Tradične sa na ňu prihlásili kolegovia a kolegyně zo slovenského i českého akademického prostredia, zvučné mená i elévi. Pre koronavírusovú pandémiu a s ňou súvisiace prísne hygienické opatrenia sa konferencia neuskutočnila. Súčasťou programu konferencie mali byť aj vystúpenia účastníkov v sekcii *Linguistic Landscape*. Do tejto sekcie boli zaradené tiež príspevky členov riešiteľského tímu projektu APVV 18-0115 *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy*. Napriek neželanému zrušeniu konferencie zorganizovali zamestnanci Katedry germanistiky Filozofickej fakulty UMB na podnet zodpovednej riešiteľky projektu APVV docentky Aleny Ďuricovej projektové kolokvium *Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny*. Uskutočnilo sa 8. októbra 2020. Členovia projektového tímu prezentovali na

ňom priamou účasťou alebo „na diaľku“ čiastkové výsledky doterajšieho výskumu. Príspevky, ktoré odznali, inšpirovali účastníkov podujatia k diskusii, v ktorej dominovalo vzájomné úsilie o detailné zosúladenie postupov pri vyhodnocovaní dát korpusu a jeho jednotlivých parametrov.

Predtým, ako sa stručne zmienime o jednotlivých príspevkoch, ponúkame základné informácie o zmienenom projekte. Je zameraný na kvantitatívne a kvalitatívne zdokumentovanie a systematickú analýzu multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny vybraných urbánnych lokalít na Slovensku (Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Komárno) a na ich porovnanie s dvoma zodpovedajúcimi lokalitami v Nemecku (Mníchov, Erlangen) a v Maďarsku (Komárom, Békešská Čaba). Výber slovenských, nemeckých a maďarských miest zvyrazňuje komparatívne zameranie projektu. Prostredníctvom porovnania jazykových krajín možno dospieť k relevantným záverom, ktoré sa dotýkajú lokálnych aspektov danej semiosféry a faktorov kultúrnej semiotiky. Projekt zahŕňa tri hlavné metodologické aspekty: a) komplexnú prezentáciu ťažiskových údajov mapujúcich jazykovú krajinu jednotlivých miest zastúpených v projekte; b) anotáciu zodpovedajúcich údajov vzťahujúcich sa na kategórie uvedené v projekte; c) kvantitatívnu a kvalitatívnu analýzu výsledkov. Hlavným iniciátorom aj realizátorom myšlienky uchádzať sa o finančnú podporu takto zameraného projektu bol excelentný lingvista Prof. Dr. em. Wolfgang Schulze († 2020). Dlhodobo a s entuziazmom pôsobil ako pedagóg aj vedec, okrem domovského pracoviska na LMU v Mníchove aj na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty UMB. Schválenie finančnej podpory pre tento projekt prijal ako veľkú výzvu a s povestným veľkým zanietením sa pustil v pozícii zodpovedného riešiteľa aj s ostatnými riešiteľmi a expertkou projektu do práce na ňom. V apríli tohto roku nás však nečakane navždy opustil.

V tomto odseku sa stručne zmienime o jednotlivých príspevkoch, ktoré odznali na projektovom kolokviu. **Jaromír Krško** sa v príspevku *Lokálne nárečie ako nástroj expresivizácie v jazykovej krajine (na príklade Banskej Bystrice)* zaoberal expresivizáciou jazykovej krajiny používaním lokálneho nárečia. Poukázal na skutočnosť, že pod tlakom spisovného jazyka dochádza k porušovaniu nárečovej normy a vytvára sa tak hybridný jazykový útvar. Podľa autora je používanie prvkov nárečia v jazykovej krajine podmienené pragmatickými úmyslami používateľov

jazyka. **Petra Jesenská** sa v príspevku *Úvodné poznámky na margo výskumu jazykovej krajiny Národnej ulice v Banskej Bystrici* zamerala na charakteristiku doteraz zozbieraných dát. Dôraz pritom kládla najmä na stanovenie kvantitatívneho pomeru medzi nápismi top-down a bottom-up, na použitie štátneho jazyka a iných jazykov označovania inštitúcií, prevádzok atď. s osobitným dôrazom na anglické nápisy. **Jana Lauková** poukázala v príspevku *Kontext textu a obrazu vo vizuálnej semiotike jazykovej krajiny mesta Banská Bystrica* na to, že k opisu jazykovej krajiny treba pristupovať ako k multimodálnemu textu, pritom odkázala na myšlienky viacerých autorov, ktorý jej venujú pozornosť. V prakticky zameranej časti príspevku sa zaoberala vizuálnou semiotikou námestia Štefana Moyzesa v Banskej Bystrici. Na konkrétnych príkladoch opísala používanie cudzojazyčných názvov v kombinácii s nejazykovým okolím a poukázala na ich funkčnosť. **Eva Molnárová** prezentovala v príspevku *Priezviská v logonymách na príklade jazykovej krajiny Banskej Bystrice* zastúpenie logoným v jazykovej krajine mesta, konkrétne v Hornej ulici. Zamerala sa najmä na jazykový opis logoným z hľadiska ich formy a obsahu, na dvojjazyčnosť logoným, ako aj na opis a funkčnosť ich výskytu v kombinácii s nejazykovými znakmi. Zistenia vychádzajú z analýzy pomerne rozsiahleho korpusu, ktorý doteraz zhromaždila. **Jana Štefaňáková** venovala pozornosť v príspevku *Krodovo vyváženému jazyku a jeho uplatňovaniu v súčasnej jazykovej krajine (Na príklade oznamov s aktuálnymi hygienickými opatreniami v súvislosti s pandémiou koronavírusu v Banskej Bystrici a Mníchove)* na to, akým spôsobom sa premietli protikoronavírusové opatrenia prijaté na Slovensku a v Bavorsku do jazykovej krajiny obidvoch miest z hľadiska dodržiavania rodovej rovnosti. Odvolávajúc sa na výsledky porovnávacej analýzy korpusov dospela k poznaniu, že v obidvoch skúmaných krajinách sa vo vyjadreniach, apelujúcich na dodržiavanie prijatých opatrení, väčšinou nedodržiavala rodová rovnosť. **Zdenko Dobrík** upriamil pozornosť v príspevku *Interpretácia vytvárania jazykovej krajiny Banskej Štiavnice z perspektívy sociálneho konštruktivismu* na procesúlnu stránku vytvárania jazykovej krajiny s dôrazom na symbolické, a okrajovo aj na ikonické „vystupovanie“ významných osobností v jazykovej krajine Banskej Štiavnice počas 1. a 2. ČSR, a najmä na ich nahrádzanie inými poprednými osobnosťami. Vychádzajúc z dostupných zdrojov a archiválií konštatoval, že vytváranie jazykovej

krajiny prebieha nepretržite v mnohostrannom a interakčnom sociálnom konaní, ktorého podstatnou súčasťou je jazyková komunikácia. Miera zasahovania politickej moci pri pretváraní registra honorifikačných urbanoným súvisí s jej záujmami a hodnotovými preferenciami. Autori príspevku *Výskum jazykovej krajiny v mestách Komárno a Komárom* **János Tóth** a **Vojtech Istók** sa venovali porovnávaníu niektorých segmentov jazykových krajín dvoch bezprostredne susediacich miest Komárno – Komárom z diachrónnnej aj synchrónnej perspektívy. Zdôraznili, že v nedávnej minulosti sa už uskutočnili viaceré výskumy dvojjazyčnosti. Okrem iného sa v nich poukazuje na špecifickú, t. j. neutralizačnú funkciu svetových jazykov v bilingválnom prostredí Komárna. Dvojjazyčnosť sa realizuje v meste Komárno dôslednejšie ako v maďarskom Komárome.

Tieto i ďalšie príspevky kolegov z Českej republiky, zamerané na výskum jazykovej krajiny, budú publikované v zborníku do konca kalendárneho roku.

Zdenko Dobrík

POKYNY PRE AUTOROV

Vedecký časopis *NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE* vydáva
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Časopis vychádza dvakrát ročne – v **júni** a v **decembri**:

- Príspevky do júnového čísla posielajte **do 20. marca**
- Príspevky do decembrového čísla posielajte **do 20. septembra**.

Každý príspevok je anonymizovaný a posudzujú ho dvaja recenzenti.

E-mail: nova.filologicka.revue@gmail.com

V **e-maile** uveďte **sekcii**, do ktorej patrí Váš príspevok:

- literárnovedná
- lingvistická
- translatologická
- kulturologická
- recenzia
- informácie o konferenciách, seminároch a kolokviách
- správa z podujatia
- kronika

Akceptované jazyky: SK, CZ, EN, PL, HU, DE, IT, ES, FR, RU

Formát dokumentu: .docx, .rtf

Font: Times New Roman

Vertikálne odsadenie odsekov (nie riadkovanie): 0

Rozsah príspevku

Štúdia: 15 – 20 normostrán

Recenzia: 2 – 5 normostrán

(normostrana = 1 800 znakov vrátane medzier)

Správy a iné: podľa potreby.

Spríevodné fotografie priložte ako samostatné súbory.

Prosíme Vás, aby ste okrem obsahovej stránky dbali aj na detaily, ako je **správna interpunkcia** (napríklad rozdiel v používaní spojovníka [-] a pomlčky [–]). V prípade, že píšete v cudzom jazyku, je vhodné zabezpečiť si korektúru rodeným hovoriacim.

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedá autor príspevku.

AKO NAFORMÁTOVAŤ ŠTÚDIU

NÁZOV ŠTÚDIE
[CAPS LOCK, 13 b., bold, zarovnanie na stred, riadkovanie 1] [enter]
Meno autora
Pracovisko, krajina
[12 b., zarovnanie do bloku, riadkovanie 1]
e-mail
[12 b., zarovnanie do bloku, riadkovanie 1] [enter]
Kľúčové slová v jazyku práce: kľúčové slovo, kľúčové slovo, kľúčové slovo
Kľúčové slová v anglickom/slovenskom jazyku: key word, key word, key word
[12 b., bold, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1] [enter]
Podnadpis
Telo textu Telo textu.
Podnadpis
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.
[12 b., zarovnanie do bloku; pozor: riadkovanie sa mení na 1,5] [enter]
Poznámky (ak sú)
Nepoužívajte poznámky pod čiarou ani automatické poznámky za textom.
Poznámky očísľujte (1), (2), (3) atď. a uveďte ich za textom.
[12 b., zarovnanie do bloku, pozor: riadkovanie 1] [enter]
Literatúra
Monografia: PRIEZVISKO, M. Názov diela. Miesto : vydavateľ, rok, počet strán.
Článok v časopise: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in <i>Názov časopisu</i> , ročník, číslo, rok, strany.
Článok v časopise online: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in <i>Názov časopisu</i> , ročník, číslo, rok, strany. Online. Link.
Článok v zborníku: PRIEZVISKO, M. „Názov diela“ in Celý názov konferenčného zborníka. Mesto : vydavateľ, rok, strany.
Internetový zdroj: PRIEZVISKO, M. Názov. Online. Link.
Dokument online: Názov dokumentu. Online. Link.
[12 b., zarovnanie do bloku, pozor: riadkovanie 1] [enter]

Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu
Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu Telo textu.

[12 b, zarovnanie do bloku, riadkovanie 1,5]
[enter]

Meno Priezvisko

[12 b, bold, zarovnanie napravo]

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE*/NEW FILOLOGICAL REVUE scholarly journal is published by the Matej Bel University in Banská Bystrica.

Two issues are published per year – in **June** and **December**.

- If you wish to enter the review process for the June issue, please submit your paper by **20 March**.
- If you wish to enter the review process for the December issue, please submit your paper by **20 September**.

Each paper is anonymised and reviewed by two reviewers.

E-mail: nova.filologicka.revue@gmail.com

Please, state the **topic** of your paper in the e-mail:

- literary studies
- linguistics
- translation and interpreting studies
- cultural studies
- review
- information about conferences, seminars, etc.
- event reports
- chronicles

Accepted languages: SK, CZ, EN, PL, HU, DE, IT, ES, FR, RU

Document format: .docx, .rtf

Font: Times New Roman

Paragraph indentation: 0

Length of paper:

Study: 15–20 standard pages

Review: 2–5 standard pages

(standard page = 1,800 characters including spaces)

News and other: as needed

Please, attach your photographs as separate files.

Before submitting your paper, make sure to review formal details such as spelling, punctuation, and compliance with the following requirements. Proofreading by native speaker is recommended if you are writing in a foreign language.

The authors are responsible for the language quality of their papers.

HOW TO FORMAT YOUR STUDY

NAME OF THE STUDY
[CAPS LOCK, 13 p., bold, center alignment, line spacing 1] [enter]
Name Surname
Workplace, country
[12 p., justified alignment, line spacing 1]
e-mail
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Key words in the language of the paper: key word, key word, key word,
Key words in English or Slovak: key word, key word, key word
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Subtitle
Text body Text body.
Subtitle
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.
[12 p., justified alignment; please note that line spacing changes to 1.5] [enter]
Notes (if applicable):
Please, do not use footnotes or automatic endnotes. Mark your notes with numbers and place them between the text body and bibliography.
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]
Bibliography
Monograph: SURNAME, N. <i>Title of the work</i> . Place : publisher, year, number of pages.
Journal article: SURNAME, N. "Title of the work" in <i>Name of the journal</i> , volume, year, number, pages.
Journal article online: SURNAME, N. "Title of the work" in Name of the journal, volume, year, number, pages. Online. Link.
Article in conference proceedings: SURNAME, N. "Title of the work" in Full name of the proceedings. Place : publisher, year, pages.
Online source: SURNAME, N. Title of the work. Online. Link.
Online document: Document title Online. Link.
[12 p., justified alignment, line spacing 1] [enter]

Resumé

Title of your paper in English

Resumé in English

Resumé in English

Resumé in English

Resumé in English

Resumé in English

[Single block of text without paragraphs, 12 p., justified alignment, line spacing 1]

HOW TO FORMAT YOUR REVIEW

Title of the review

[13 p., bold, center alignment]

[enter]

Reviewed publication: SURNAME, NAME OF THE AUTHOR: *Title of the work.*

Place : publisher, year, number of pages. ISBN.

[12 p., justified alignment, line spacing 1]

[enter]

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
body Text body Text body Text body Text body Text body.

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

[12 p., justified alignment, line spacing 1.5]

[enter]

Name Surname

[12 p., bold, right alignment]

HOW TO FORMAT NEWS, INVITATIONS, ETC.

Title

[13 p., bold, center alignment]

[enter]

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text
body Text body Text body Text body Text body Text body.

Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body
Text body Text body Text body Text body Text body Text body Text body.

[12 p., justified alignment, line spacing 1.5]
[enter]

Name Surname

[12 p., bold, right alignment]